

TURINYS

IŽANGA	2
I. Įtariamojo sąvoka: bendrosios statuso nuostatos.....	4
1.1. Sąvoka, tapimo įtariamuoju momentas.....	4
1.2. Įtariamojo teisinis statusas pozityviaja ir negatyviaja prasmėmis	7
II. Suimamo asmens teisinis statusas: specifinės suimamojo teisės ir teisinės galimybės	11
2.1. Suimamojo teisė būti pristatytam pas kompetentingą ikiteisminio tyrimo teisėją apklausai dėl suėmimo pagrįstumo.....	11
2.2. Suimtojo teisė būti informuotam: supažindinimas su suėmimo pagrindais ir sąlygomis; teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiami suėmimo pagrindai ir sąlygos.....	18
2.3. Suimamojo teisė duoti paaiškinimus ir pastabas dėl suėmimo pagrįstumo ir teisėtumo; teisė teikti reikšmingus daiktus ir dokumentus	24
2.4. Galimybė suimamajam pačiam pranešti šeimos nariams ar artimiems giminaičiams apie suėmimo paskyrimą, ir pasirinkti, kam pranešti; motyvuotu paaiškinimu atsisakyti pranešti apie suėmimą šeimos nariams ar artimiems giminaičiams	28
2.5. Suimamojo teisė reikalauti, kad prokuroras ar teisėjas pasirūpintų suimamojo vaikais iki aštuoniolikos metų, turtu ar būstu, liekančiais be priežiūros	32
2.6. Suimamojo teisė apskūsti nutartį paskirti suėmimą ar pratęsti suėmimo terminą	34
III. Suimto įtariamojo teisinis statusas. Skirtumai nuo nesuimto įtariamojo statuso.....	37
3.1. Teisė į gynybą	37
3.2. Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga	44
3.3. Teisė pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; teisė pateikti prašymus ...	48
3.4. Teisė apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo veiksmus bei sprendimus	51
3.5. Teisė į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką	54
3.6. Teisė prašyti teismo periodiškai tikrinti suėmimo teisėtumą.....	58
3.7. Teisė į žalos atlyginimą dėl neteisėto suėmimo.....	60
IŠVADOS	67
LITERATŪROS SĄRAŠAS	69
SANTRAUKA.....	75
Legal Status of an Arrested Suspect (SUMMARY).....	76

IŽANGA

Nekyla abejonių, kad žmogaus teisė į laisvę yra būtina teisė demokratinių liberalių vertybių valstybėse. Ši teisė yra bet kurios valdymo sistemos kertinis akmuo.¹ Ji įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje² (toliau – Konstitucija), o svarbiausias tarptautinio pobūdžio aktas, susijęs su teisės į laisvę apsauga, yra Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija³ (toliau – Konvencija). Abu šie teisės aktai išakmiai nurodo, kad niekam negali būti atimta laisvė kitaip, kaip pagal įstatymo nustatytą tvarką. Juose numatyta viena iš teisėtų laisvės atėmimo formų - kardomoji priemonė suėmimas. Pagrindiniai įstatymai, kurie reglamentuoja suėmimo taikymą, yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas⁴ (toliau – BPK) ir Konvencijos 5 straipsnis. Juose yra nustatytas išsamus sąrašas pagrindų, kuriais remdamasi valstybė gali suimti žmogų, numatytos tokio laisvės ribojimo formos, tvarka, teisėtumo garantijos ir kt.

Ikiteisminio tyrimo metu suimti galima tik vieną baudžiamojo proceso dalyvį – įtariamąjį. Suėmimą įtariamajam paprastai yra gan sunku išverti, kadangi tai yra pati sunkiausia savo pobūdžiu kardomoji priemonė, ji užklumpa asmenį dažniausiai staiga, tam visai nepasiruošus. Dėl šios priežasties toks žmogus gali nesuvokti esamos teisinės situacijos, nežinoti, kaip tinkamai pasinaudoti pakitusia procesine padėtimi, o dažnas tyrimą atliekantis pareigūnas tik lakoniškai, laikydamasis jam privalomų formalumų, išaiškina pagrindines įtariamąjo teises, įtvirtintas Baudžiamojo proceso kodekso 21 straipsnio 4 dalyje. Tačiau suimto įtariamąjo teisinė padėtis nuo paprasto įtariamąjo skiriasi. Jo teisinis statusas talpina savyje ne tik įtariamąjo teises, bet ir kai kurias tik paskyrus suėmimą atsirandančias teises galimybes.

Šio darbo tikslas yra išanalizuoti suimto įtariamąjo teisinę padėtį, jo teises ir teises galimybes. Pagrindiniu tyrimo objektu laikomas Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymo bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų analizė, taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Lietuvos ikiteisminio tyrimo praktika, susijusi su suėmimo skyrimu ir taikymu. Detalesni uždaviniai yra: 1) išskirti momentą, nuo kurio įtariamajam galima skirti suėmimą, išskirti jo svarbą; 2) nustatyti, kokias teises turi suimtas įtariamasis, tačiau neturi

¹ ДЖЕНИС М.; КЕЙ Р.; БРЕДЛИ Э. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарий, Москва, 1997, ISBN 5-7712-0036-0, p. 346.

² Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

³ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.

⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais), Valstybės žinios, 2002, Nr. 37.

paprastas įtariamasis, teisiškai jas įvertinti; 3) skirti dėmesio klausimui, ar suimtojo, kaip įtariamojo, kai kurių teisių ribojimas pateisinamas suėmimo tikslais; 4) įvertinti, ar ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamo ikiteisminio tyrimo praktika atitinka teisės aktų įtvirtintus suimto įtariamojo teisinio statuso apsaugos reikalavimus.

Nagrinėjamoji tema be abejonės aktuali žmogaus teisių, o konkrečiai teisės į laisvę, apsaugos atžvilgiu. Kardomoji priemonė suėmimas itin dažnai taikoma ikiteisminio tyrimo praktikoje. Tik tinkamai žinodami ir vertindami suimto įtariamojo teisinį statusą sudarančių teisių turinį, kompetentingi teisėsaugos pareigūnai gali teisėtai ir teisingai atimti pastarojo laisvę suimant. Kita vertus, suimtas įtariamasis turi neabejotiną teisinį interesą žinoti savo teises ir teises galimybes, taip pat jų įgyvendinimo ypatumus, kad galėtų efektyviai gintis nuo suėmimo skyrimo ir taikymo procedūrų pažeidimų bei reikalauti teisėtų procesinių veiksmų šiems pažeidimams išvengti.

Darbe bus naudojami lyginamasis (vertinant suimtojo teisinį statusą reglamentuojančias Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymo bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas), loginis – sisteminis (išskiriant specifines suimto įtariamojo teises), istorinis (vertinant kai kurias senojo ir naujojo baudžiamojo proceso įstatymų normas) bei kiti svarbiausi tyrimo metodai (lingvistinis, teleologinis), kurių kompleksiškas buvimas užtikrina išsamesnę temos analizę.

Pagrindiniai šaltiniai, kuriais remiamasi, yra doc. dr. G. Godos, daug dėmesio skyrusiam kardomosios priemonės suėmimo analizei, daktaro disertacija, doc. dr. R. Merkevičiaus, analizavusiam įtariamojo sampratą, moksliniai darbai, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika ir, žinoma, Baudžiamojo proceso kodeksas bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.

Kalbant apie temos originalumą, pastebėtina, kad daug rašyta apie suėmimą kaip kardomąją priemonę, ir apie įtariamąjį kaip proceso dalyvį atskirai. Tačiau konkrečiai apie teisinę įtariamojo padėtį, kai jam paskiriama ši kardomoji priemonė, paprastai užsimenama gan lakoniškai. Todėl atrodo įdomu ir naudinga apie tai pakalbėti atskirai.

I. Įtariamojo sąvoka: bendrosios statuso nuostatos

1.1. Sąvoka, tapimo įtariamuoju momentas

Tam, kad būtų galima tinkamai vertinti bei analizuoti suimto įtariamojo teisinę padėtį, visų pirma būtina žinoti, kokia yra paties įtariamojo sąvoka, jos esmė. Sąvoka, įtvirtinta atitinkamos valstybės teisės aktų, labai priklauso nuo jos teisinės sistemos, bendrųjų bei baudžiamojo proceso principų, vyraujančios mokslinės doktrinos, susiformavusios teisės aktų taikymo praktikos. Tai gan aiškiai matyti palyginus Lietuvos anksčiau galiojusį ir naująjį BPK, kadangi po nepriklausomybės atkūrimo iš esmės kito valstybės teisinė bei teisės sistemos, kas lėmė ir įtariamojo sąvokos pasikeitimus. Įtariamojo sąvoka naujajame BPK formaliai keičiasi. Jei pagal anksčiau galiojusį kodeksą įtariamasis dažniausiai tik trumpą laiką būdavo proceso dalyvis (sulaikymo ar kardomosios priemonės taikymo laikotarpiu), tai pagal naująjį BPK vykstančiame procese įtariamasis yra visos ikiteisminio tyrimo stadijos dalyvis. Buvusios įtariamojo ir kaltinamojo procesinės figūros pagal naująjį BPK vykstančiame procese susilieja į vieningą įtariamojo procesinę figūrą⁵.

Naujojo Baudžiamojo proceso kodekso 21 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse įtvirtinta įtariamojo sąvoka: įtariamasis įvardijamas kaip ikiteisminio tyrimo dalyvis, t.y. asmuo, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis yra įtariamasis, arba asmuo, šaukiamas į apklausą kai jam yra surašytas pranešimas apie įtarimą (minėtus procesinius veiksmus atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba tyrimui vadovaujantis ar jį kontroliuojantis prokuroras). Ši sąvoka paremta trimis tapimo įtariamuoju momentais. Procesinis momentas, kai asmuo įgyja įtariamojo statusą, sąlygoja tai, jog pastarasis ne tik tampa centrine ikiteisminio tyrimo figūra su iš to kylančiomis neigiamomis pasekmėmis, bet ir įgyja aktyvų vaidmenį Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 31 straipsnio prasme. Todėl šis momentas turi būti tikslus, aiškus ir teisingas.

Pirmasis nagrinėjamas tapimo įtariamuoju atvejis siejamas su asmens sulaikymu įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką. Gali kilti klausimas aiškinantis, nuo kada asmuo tampa įtariamuoju sulaikymo atveju, kadangi praktikoje nuo tada, kada realiai yra suvaržoma žmogaus prigimtinei teisei į laisvę, iki to momento, kai yra surašomas sulaikymo protokolas BPK nustatyta tvarka, gali praeiti tam tikras laiko tarpas. T.y. šie du juridškai svarbūs momentai ne visuomet

⁵ GODA, G. (su bendraautoriais) Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius. 2003. p. 50.

sutampa laike, tačiau neegzistuoja atskirai, kadangi jie jungia vieną ir tą patį procesinį veiksma, kuris tam tikrais atvejais tiesiog yra „išsitęsęs“ laike. Kadangi esminis dalykas šiuo atveju yra pats fizinio sulaikymo faktas, tai sulaikymo momentas, o tuo pačiu ir asmens tapimo įtariamuoju momentas pagal nagrinėjamą atvejį, yra tuomet, kai žmogus dėl kompetentingų asmenų veiksmų praranda laisvę laisvai judėti dėl to, kad jis galimai padarė nusikalstamą veiką. Tai patvirtina ir BPK 140 straipsnio 4 dalis, kurioje numatyta, jog sulaikymo terminai skaičiuojami nuo faktinio šios priemonės taikymo momento. Vadinasi surašant sulaikymo protokolą, jame įrašomas būtent šio veiksmo atlikimo pradžios laikas, o pastarasis sutampa su asmens tapimo įtariamuoju momentu.

Antras nagrinėjamas BPK 21 straipsnyje reglamentuotas atvejis, kuomet asmuo tampa įtariamuoju, - kai jis šaukiamas į apklausą, kuriam yra surašytas pranešimas apie įtarimą. Šaukimas į apklausą įgyvendinamas BPK 182 straipsnio numatyta tvarka. Visais atvejais šaukimas turi būti suformuluotas taip, kad asmeniui, gavusiam tokį dokumentą, būtų aišku, jog jis šaukiamas kaip įtariamasis, kadangi kitokiu atveju jis, nors ir atvykęs pas kompetentingą pareigūną, negalės būti apklaustas kaip įtariamasis ir negalės įgyti jo statuso.⁶ Aptariamasis tapimo įtariamuoju atvejis „talpina“ savyje du veiksmus – šaukimą į apklausą ir pranešimo apie įtarimą surašymą. Tam, kad nebūtų nepagrįstai varžomos asmens teisės, ir kad jis galėtų kuo greičiau pasinaudoti savo, kaip įtariamojo teisėmis, žmogus turi būti pripažįstamas įtariamuoju priklausomai nuo to, kuris iš minėtų veiksmų buvo atliktas pirmasis.⁷ Vadinasi, jeigu surašomas šaukimas į apklausą, tai asmuo taps įtariamuoju nuo šio akto išsiuntimo jam momento (tokiu atveju turi būti kaip įmanoma greičiau surašytas pranešimas apie įtarimą). Jeigu pirmiau surašomas pranešimas apie įtarimą, o tik po to išsiųstas šaukimas į apklausą įtariamuoju, tai asmuo įgys įtariamojo statusą nuo pranešimo apie įtarimą surašymo momento, nepriklausomai, atvyko jis į tą apklausą, ar ne.

BPK 21 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas trečiasis tapimo įtariamuoju atvejis - kai asmuo apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamasis. Įtariamojo apklausa gali būti inicijuojama šaukiant jį, kaip įtariamąjį, apklausti. Bet tokiu atveju jis jau bus tapęs įtariamuoju vienu iš aukščiau aptartų atvejų. Todėl manytina, kad trečiasis tapimo įtariamuoju momentas sietinas su tokia teisine situacija, kai asmuo dar nėra įtariamasis, ir jis apklausiamas apie nusikalstamą veiką, kurią jis galimai yra padaręs, tačiau neturi ir liudytojo statuso (pavyzdžiui įvykio vietoje apklausiant joje esančius žmones, formaliai dar nesuteikiant jokios procesinės padėties). Todėl

⁶ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata: monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 156.

⁷ *Ibidem*, p. 157.

apklausą derėtų vertinti materialiuoju aspektu⁸, kai ja laikomas bet koks baudžiamąjį persekiojimo ar teisėsaugos institucijų pareigūno elgesys, kuris yra tinkamas ir kuriuo siekiama išgauti nusikalstamos veikos ištyrimui reikalingą faktinę informaciją. Nuo šių veiksmų atlikimo pradžios, kai pareigūnas apklausia asmenį įtardamas, jog asmuo galėjo padaryti nusikalstamą veiką, ir pastarasis apie ją duoda parodymus, žmogus turi būti laikomas įtariamuoju. Tai patvirtina ir BPK 80 straipsnio 1 punktas, kuris draudžia liudytoju apklausti asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo paties padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus, taikant BPK 82 straipsnio 3 dalyje numatytus liudijimo ypatumus. Ši norma yra tarsi saugiklis tam, kad būtų išvengta dvilypės procesinės situacijos, kuomet asmuo, pavyzdžiui, šaukiamas į apklausą kaip liudytojas, tačiau apklausos metu jis imamas klausinėti apie jo paties padarytą nusikalstamą veiką, tokiu būdu automatiškai įgydamas ir įtariamojo statusą, kas procesiškai būtų neteisinga. Laikantis materialaus apklausos vertinimo bei sisteminio BPK 80 straipsnio 1 punkto vertinimo, asmens tapimo įtariamuoju momentas aiškus ir ne dviprasmiškai suvokiamas, išvengiama įtariamojo procesinių teisių pažeidimo bei ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro savavališkų veiksmų.

Nors minėta įtariamojo sąvoka, kuri įtvirtinta BPK 21 straipsnio pirmojoje ir antrojoje dalyse, „talpina“ savyje tris tapimo įtariamuoju momentus, tai nėra baigtinis sąrašas. To paties straipsnio trečiojoje dalyje įtvirtintas ketvirtasis, išimtinis tapimo įtariamuoju atvejis: kai asmuo slapstosi ar jo buvimo vieta nežinoma, įtariamuoju jis pripažįstamas prokuroro nutartimi ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi.

Po 2007 metų liepos 21 dienos BPK redakcijos įsigaliojimo Lietuvos baudžiamajame procese atsirado nauja procesinė figūra – specialusis liudytojas. Jo statuso specifika iš esmės įtvirtino penktąjį tapimo įtariamuoju atvejį – BPK 82 straipsnis buvo papildytas 3 dalimi, kuri numato, kad asmuo, kuris prokuroro nutarimu yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, turi teisę apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą, reikalauti būti pripažintas įtariamuoju. Žinoma, tai nepaneigia ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro išimtinės teisės pripažinti asmenį įtariamuoju, kadangi pastarieji neprivalo tenkinti specialiojo liudytojo prašymo.

Kai kurių autorių nuomone, greta BPK 21 straipsnio 2 ir 3 dalyse įvardintų asmens tapimo įtariamuoju atvejų, įtariamuoju reikėtų pripažinti ir laikyti jau tuomet, kai konkrečiame tyrimo etape esamos faktinės informacijos pagrindu galima formuluoti prielaidą (įtarti), kad tiriamą nusikalstamą veiką galėjo padaryti konkretus žmogus, ir šis manymas yra ne mažiau svarbus ir

⁸ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 159.

pagrįstas nei abejonė, kad tiriamą nusikalstamą veiką galėjo padaryti ir kitas žmogus.⁹ Žvelgiant šiuo materialiuoju aspektu į aptartus penkis tapimo įtariamuoju atvejus, darytina išvada, jog egzistuoja tiesioginis ryšys tarp įtarimo ir įtariamojo statuso atsiradimo momento, todėl duomenų, pagrindžiančių tokį įtarimą, turi objektyviai pakakti (abejonė, kad asmuo nepadarė tam tikros nusikalstamos veikos, turi būti minimaliausio lygio), kitaip bus paneigta paties įtariamojo instituto esmė. Taigi tapimo įtariamuoju momentas labai reikšmingas. Asmens įvardijimas įtariamuoju yra vienas svarbiausių ikiteisminiame tyrime priimamų sprendimų, savo procesine reikšme tolygus vienos proceso stadijos pakeitimui kita: sulig įtariamuoju iš esmės nekontroliuojamas „procesas prieš nežinomą asmenį“ transformuojasi į „procesą prieš konkretų žmogų“ ir tiek gynybos, tiek baudžiamojo persekiojimo požiūriu įgauna naują procesinę kokybę.¹⁰

1.2. Įtariamojo teisinis statusas pozityviaja ir negatyviaja prasmėmis

Nors asmuo, įgydamas įtariamojo statusą, atrodytų, priartėja prie viešo pasmerkimo valstybės vardu, t.y. bausmės paskyrimo, tačiau tokia baudžiamojo proceso baigtis tėra viena iš BPK įtvirtintų alternatyvų – procesas gali būti nutrauktas, įtarimas nepasitvirtinti ir pan., tuo tarpu įtariamajam netgi sąlygiškai naudingas šis statusas, kadangi jis įgyja specifinių teisių bei privilegijų, kurių neturi kiti proceso dalyviai. Išryškėja pozityvioji įtariamojo statuso pusė - sulig šiuo tapimo įtariamuoju momentu jis gali naudotis BPK 21 straipsnio 4 dalyje įtvirtintomis teisėmis: teise žinoti, kuo jis įtariamasis, nuo sulaikymo ar pirmos apklausos momento turėti gynėją, duoti parodymus, pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus, pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus (išvardintos teisės plačiau bus aptiriamos kitose darbo dalyse). Šių teisių atsiradimas lemia tai, jog nuo tada asmuo tampa aktyviu proceso dalyviu (*status activus processualis*), kas jam suteikia galimybę būti sąlygiškai savarankišku, tiesioginiams procesiniams priešininkams (prokurorui ir ikiteisminio tyrimo pareigūnui) lygiaverčiu proceso subjektu, galinčiu teisėtomis priemonėmis ir būdais daryti įtaką prieš jį nukreipto proceso eigai ir rezultatams¹¹. Vadinasi, asmeniui tapus įtariamuoju, jo statusas įpareigoja ir ikiteisminį tyrimą atliekančius subjektus tokį asmenį traktuoti kaip įtariamąjį.

⁹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė, Vilnius, 2005, p. 97.

¹⁰ *Cit. op.* 9, p. 61.

¹¹ MERKEVIČIUS, R. Ikiteisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju. In *TEISĖ*, 2005, Nr. 57. p. 107.

Ikiteisminio tyrimo praktikoje pasitaiko tokio pobūdžio procesinių pažeidimų. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kasacinėje byloje pripažino, kad „kasatorius yra teisus teigdamas, kad buvo pažeista jo teisė į gynybą, nes jis 2000 m. lapkričio 23 d. buvo apklaustas liudytoju, kai jis nuo 2000 m. lapkričio 17 d. turėjo įtariamojo statusą.“¹² Taigi tapęs įtariamuoju, asmuo įgyja nemažą spektrą teisių, tačiau jis jas tinkamai galės įgyvendinti tik tuomet, jeigu ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas suvoks jo, kaip įtariamojo, statuso esmę bei turinį.

Kaip jau minėta, įtariamojo statuso įgijimas asmeniui yra tik sąlygiškai naudingas, kadangi tapęs įtariamuoju asmuo turi susitaikyti ir su negatyviomis šio statuso įgijimo pasekmėmis – jei iki tol, kol nebuvo nustatytas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis asmuo, tyrimas buvo nukreiptas į jo paiešką, tai ikiteisminiame tyrime atsiradus baudžiamojo proceso dalyviui – įtariamajam - tyrimas nukreipiamas būtent į pastarąjį. Šią negatyviąją įtariamojo statuso pusę taip pat iliustruoja ir atitinkamų jo pareigų atsiradimas, kadangi jos vienaip ar kitaip suvaržo įtariamojo veikimo laisvę, siaurina teisių įgyvendinimo ribas. Įtariamojo pareigos, priešingai negu jo teisės, nėra reglamentuojamos atskirame BPK straipsnyje. Tačiau sistemiškai analizuojant BPK, išskirtinos šios: 1) įtariamasis privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teisimą, jei yra kviečiamas. Neatvykus jam gali būti taikomas atvesdinimas BPK 142 straipsnyje numatyta tvarka, o jei įtariamojo buvimo vieta nežinoma, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi skelbiama jo paieška; 2) įtariamasis turi pareigą paklusti ir 3) netrukdyti proceso veiksmams, pavyzdžiui asmens apžiūrai, numatyta BPK 143 straipsnyje. Net jei asmuo ir nesutinka būti apžiūrinamas, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali priimti nutarimą, kuris tam asmeniui bus privalomas. Tokios pačios taisyklės galioja ir norint atlikti įtariamojo asmens kratą, paimti pavyzdžių lyginamajam tyrimui ar norint jį fotografuoti, filmuoti, matuoti, imti rankų atspaudus ar pavyzdžius genetinei daktiloskopijai atlikti. Iš to galima daryti išvadą, kad šių pareigų atsiradimas iš esmės legitimuoja baudžiamojo persekiojimo institucijų galią tam tikromis baudžiamojo proceso teisinėmis priemonėmis, kurių „sąrašas“ asmeniui įgijus įtariamojo statusą itin pailgėja, reikalauti jų laikymosi ir įgyvendinimo.

Bene labiausiai iš įtariamojo teisių įgyvendinimą varžančių minėtų pareigų yra paklusti procesinės prievartos priemonėms. BPK skirsto jas į kardomasias priemones bei kitas procesines prievartos priemones. Tokį skirstymą lėmė asmens teisių bei laisvių suvaržymo laipsnis – būtent kardomosiomis priemonėmis labiausiai apribojamas įtariamasis. Pati griežčiausia kardomoji

¹² LAT BBS teisėjų kolegijos 2003m. lapkričio 11 d. nutartis, Nr. 2K-715, S-2.2.1.

priemonė yra suėmimas, kadangi ja išsiskverbiamą į vieną iš fundamentalių, prigimtinių, konstitucinių žmogaus teisių – teisę į laisvę. Pagal Konstitucijos 20 straipsnį, žmogaus laisvė neliečiama, ir niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 5 straipsnyje rašoma, kad kiekvienas žmogus turi teisę į laisvę ir asmens neliečiamybę. Niekam negali būti atimta laisvė kitaip, kaip šiais atvejais (5 straipsnio 1 dalis) ir pagal įstatymo nustatytą tvarką.

„Žmogaus teisių garantavimo principas nurodo, kad baudžiamasis procesas vykdomas laikantis tarptautiniuose aktuose pripažintų žmogaus teisių, draudžiant nepagrįstus baudžiamuosius procesinius reikalavimus arba neproporcingą skverbimąsi į asmeninį gyvenimą. Žmogaus teisės gali būti varžomos tik kai to reikalauja visuomenės saugumas ir tik įstatymu numatyta tvarka, atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumą.“¹³ Vadinasi, visais atvejais, norint taikyti įtariamajam suėmimą, būtinas įstatymo numatytas pagrindas. Būtent dėl šios priežasties BPK XI skyrius išsamiai reglamentuoja suėmimo tvarką, įgyvendinimo sąlygas. Suėmimas, kaip ir kitos kardamosios priemonės, gali būti paskirtas tik turint pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad įtariamasis galėjo padaryti nusikalstamą veiką (vadinasi įtarimas šiuo atveju turėtų būti dar stipresnis negu pripažįstant asmenį įtariamuoju). Pagrįsto įtarimo svarbą yra pabrėžęs Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – Teismas) byloje *Fox, Campbell ir Hartley prieš Jungtinę Karalystę*¹⁴, kurioje buvo suimti pareiškėjai, nes buvo įtariama, kad jie yra IRA teroristai, bet nepateikė pakankamai faktų ar informacijos, patvirtinančios „pagrįstą įtarimą“. Vadinasi be pagrįsto įtarimo negali būti net pradėta svarstyti apie suėmimo skyrimą. Be pastarosios aplinkybės, taip pat privalo būti suėmimo pagrindas bei sąlygos. BPK 122 straipsnis numato keturis suėmimo pagrindus: 1) pagrįstas manymas, kad įtariamasis bėgs (slėpsis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų ar prokuroro; 2) pagrįstas manymas, kad įtariamasis, padaręs nusikalstamas veikas, dėl kurių galima skirti suėmimą, trukdys procesui; 3) pagrįstas manymas, kad įtariamasis darys BPK 122 straipsnio 4 dalyje nurodytus naujus nusikaltimus; 4) prašymas išduoti asmenį užsienio valstybei arba perduoti Tarptautiniam baudžiamajam teismui ar pagal Europos arešto orderį, taip pat užsienio valstybės prašymas laikinai sulaikyti ieškomą asmenį, kol bus atsiųstas prašymas dėl asmens ekstradicijos ar Europos arešto orderis. Nors šie pagrindai alternatyvūs, esant bent vienam, privalomos dvi sąlygos tam, kad būtų galima skirti suėmimą: negalimumas švelnesnėmis

¹³ ANCELIS P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Monografija. Mykolo Romerio universitetas. p. 71.

¹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom* <<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?item=15&portal=hbk&action=html&highlight=&sessionid=21150231&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-23].

kardomosiomis priemonėmis pasiekti BPK 119 straipsnyje numatytų tikslų bei griežtesnės negu vienerių metų laisvės atėmimo bausmės numatymas baudžiamajame įstatyme už veiką, kurios padarymu asmuo yra įtariamas.¹⁵ Taigi pabrėžtina, jog teisėtas suėmimas yra tik toks, kuris yra skiriamas esant jau minėtiems įstatyminiams pagrindams bei sąlygoms ir tik konkrečiu atveju. Dėl to yra pasisakęs ir Teismas byloje *Guzzardi prieš Italiją*¹⁶, kurioje konstatavo, jog nėra suteikiama teisė valstybės institucijoms vykdyti bendrąją prevenciją prieš asmenis, kurie kelia grėsmę visuomenei dėl savo polinkio į nusikalstamą veiką. Leidžiama sulaikyti ir suimti asmenį tik konkrečiu atveju, dėl konkrečios nusikalstamos veikos, kai siekiama užkirsti kelią jam padaryti naujų nusikalstamų veikų. Panaši išvada buvo padaryta ir Teismo byloje *Jėčius prieš Lietuvą*¹⁷, kurioje išaiškino, jog kai kalbama apie kardomojo kalinimo teisėtumą, praktika laikyti asmenį suimta be konkretaus teisinio pagrindo yra nesuderinama su teisinio aiškumo ir apsaugos nuo savavališkumo principais. Vadinasi visada turi būtinai aptariami du aspektai: suėmimo efektyvumas siekiant procesinių tikslų bei žmogaus teisių apsaugos reikalavimų laikymosi problema.¹⁸ Šie du aspektai yra vienas iš įtariamojo, kuris yra suimtas, teisinio statuso ypatingumą lemiančių veiksnių.

Apibendrinus pozityvųjį – įtariamojo *status activus processualis* bei iš to kylančias jo teises, ir negatyvųjį – pareigą paklusti kardomajai priemonei, suėmimui,- aspektus, ryškėja suimto įtariamojo teisinės padėties problematika. Įtariamojo aktyvų vaidmenį procese sieja tiesioginis ryšys tarp jam taikomo suėmimo. Teisių įgyvendinimas įgauna tam tikrą specifiką, todėl ši teisinė situacija turi būti nagrinėjama išsamiau.

Jeigu egzistuoja suėmimo pagrindai ir sąlygos, ir norima asmenį suimti, tokio įtariamojo teisinis statusas tarsi skyla į dvi sąlygiškai savarankiškas dalis – etapus. Pirmiausia jis yra *suimamasis*, o po to tampa *suimtas*. Tiek gramatiniu, tiek lyginamuoju aiškinimo aspektu, šios sąvokos skiriasi ne tik laiko prasme, bet ir savo turiniu. Antroji (*suimtas*) be pirmosios (*suimamasis*) faktiškai neegzistuoja, tuo tarpu galimi atvejai, kai *suimamasis*, tinkamai įgyvendinęs savo teises, gali ir netapti *suimtu*oju. Todėl tikslinga šiuos etapus ir juos apibūdinančias sąvokas analizuoti atskirai.

¹⁵ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamoji proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius. 2005. p. 233.

¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Guzzardi v. Italy* < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=20533733&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2009-03-11].

¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Jėčius v. Lietuva* < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=lithuania&sessionid=20536463&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2009-03-11].

¹⁸ GODA, G., Procesinės prievartos priemonės samprata. In *TEISĖ*, 1998, Nr. 32, p. 55.

Suimamuoju įtariamasis būna gan trumpą laiko tarpą, tačiau jo teisinė padėtis suėmimo metu yra išskirtinė, nes jis turi tam tikras specifines teises bei galimybes, kurių įgyvendinimo efektyvumas bei rezultatyvumas susijęs su tuo, kaip (operatyviai ir apgalvotai) suimamasis jomis pasinaudos. Kai kurios jų, asmeniui tapus suimtuoju, sąlygiškai dingsta, arba vėlesnis jų įgyvendinimas tiesiog nebetenka nei teisinės, nei praktinės reikšmės. BPK atskirai nereglamentuoja šių teisių, todėl II darbo dalyje jos bus išskiriamos sistemiškai analizuojant patį BPK ir jį įgyvendinančius kitus teisės aktus.

II. Suimamo asmens teisinis statusas: specifinės suimamojo teisės ir teisinės galimybės

2.1. Suimamojo teisė būti pristatytam pas kompetentingą ikiteisminio tyrimo teisėją apklausai dėl suėmimo pagrįstumo

Kaip minėta, suimamo asmens statusas yra gana trumpalaikis. Jo egzistavimo trukmė priklauso nuo to, kaip asmuo buvo suimamas. BPK 123 straipsnio 1 dalis išskiria dvi teises situacijas, kuriomis vyksta (o tiksliau prasideda) suėmimas.

Pirmasis atvejis, kuris išsamiau reglamentuojamas BPK 123 straipsnio 2 dalyje, yra tuomet, kai prokuroras, manydamas, kad įtariamajam, kuris nėra sulaikytas, būtina skirti suėmimą, kreipiasi su pareiškimu į ikiteisminio tyrimo teisėją. Toks pareiškimas surašomas pagal BPK 125 straipsnio 2 dalies taisyklės. Teisėjas, jeigu yra suėmimo pagrindas (pagrindai) bei prielaidos, priima nutartį skirti suėmimą.

Antroji teisinė situacija, kaip gali vykti suėmimas, konkrečiau reglamentuojama BPK 123 straipsnio 4 dalyje. Ji numato, kad suėmimas gali būti skirtas asmeniui, kuris buvo sulaikytas BPK 140 straipsnyje nustatyta tvarka – kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras arba kitas asmuo sulaiko asmenį, užklyptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po to, kai jis nusikalstamą veiką padarė. Šiuo atveju prokuroras taip pat surašo pareiškimą kompetentingam ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl suėmimo.

Šie du momentai – pirmasis, kai ikiteisminio tyrimo teisėjas priima nutartį skirti suėmimą esančiam laisvėje įtariamajam, ir antrasis, kai asmuo, kuriam reikia skirti suėmimą, yra sulaikomas, siejasi su specifine, su suėmimu susijusia įtariamojo teise - per 48 valandas būti pristatytam tyrimo vietos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui, kuris savo ruožtu privalo pristatytą asmenį apklausti dėl suėmimo pagrįstumo. Pirmuoju atveju asmuo įgyja šią teisę nuo

ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties skirti suėmimą priėmimo momento, ir jau nuo tada jis laikytinas suimamuoju (BPK 123 straipsnio 2 ir 3 dalys). Antruoju atveju jis dar tik sulaikytasis, bet teisė būti pristatytam pas minėtą teisėją atsiranda nuo sulaikymo momento (BPK 123 straipsnio 4 dalis, 140 straipsnio 1 ir 2 dalys) – apie sulaikymo momentą rašyta pirmojoje darbo dalyje. Ir nors šiose dviejose teisinėse situacijose figūruoja ne tokie patys savo procesine padėtimi subjektai (sulaikytasis ir suimamasis), tačiau pati teisė, jos turinys bei įgyvendinimo ypatumai iš esmės nesiskiria. „Skirtumas tarp procedūros, kuri vyksta pas ikiteisminio tyrimo teisėją, atvedus pas jį suimtąjį, ir tas, kai pas šį teisėją atvedamas įtariamasis nusikaltimo padarymu sulaikytasis, būtų tas, kad sulaikytojo atžvilgiu būtų sprendžiama, ar jam būtina skirti kardomąjį kalinimą, o suimtojo – ar anksčiau priimta nutartis dėl kardomojo kalinimo paskyrimo turi būti palikta galioti. Pati posėdžio tvarka abiem atvejais turėtų būti analogiška.“¹⁹ Todėl toliau bus kalbama bendrai apie įtariamojo teisę per 48 valandas būti pristatytam pas kompetentingą ikiteisminio tyrimo teisėją.

Be BPK, teisė per 48 valandas būti pristatytam pas ikiteisminio tyrimo teisėją įtvirtinta Konstitucijos 20 straipsnio 3 dalyje. Bendrai ši teisė reglamentuojama ir Konvencijoje. Jos 5 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, jog kiekvienas sulaikytasis **ar** suimtas pagal šio straipsnio 1 (c) punkto nuostatas turi būti **skubiai** pristatomas teisėjui ar kitam pareigūnui, kuriam pagal įstatymą priklauso teisė vykdyti teismines funkcijas, ir turi teisę per priimtina laiką į teisminį nagrinėjimą. Pirmiausiai reikėtų išsiaiškinti, ką reiškia Konvencijoje nurodyta formuluotė „skubiai“.

Konvencijos 5 straipsnio 3 dalyje vartojamas terminas „skubiai“ nustato griežtesnę sąlygą nei Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies terminas „nedelsiant“.²⁰ Nors nei Teismas, nei Komisija nėra nustatę minimalios trukmės, tačiau byloje *Brogan ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*²¹ Teismas yra pasisakęs, kad keturių dienų periodas yra nepriimtinas terminas ir neatitinka sąlygos „skubiai“. Turi būti vertinama, kad Teismas neturėjo omenyje taisyklės, kad laiko tarpas iki kol asmuo pristatomas teisėjui, yra tinkamas jei jis nėra ilgesnis nei keturios dienos. Akcentuotina, kad kiekviena byla turi būti vertinama pagal jos specialias ypatybes. Jei byla nėra išskirtinė, tuomet reikalaujamas žymiai trumpesnis laiko tarpas.²²

¹⁹ GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995. p. 67.

²⁰ GOMIEN D. Trumpas europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos vadovas, Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras, Vilnius, 1995, p. 23.

²¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Brogan and Others v. The United Kingdom* <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=7&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21151473&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-23].

²² CLEMENTS L.J. *European Human Rights Taking a case under the Convention*, London sweet & Maxwell, 1994, p. 134.

BPK ir Konstitucija kalba apie konkretų terminą – 48 valandas, o Konvencija, kaip matyti iš pastarosios bylos, tai reglamentuoja abstrakčiau. Tačiau Lietuvos Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nurodė, kad šios dvi sąvokos iš esmės neprieštarauja viena kitai. Konvencijos taikymo praktikoje 48 valandų terminas atitinka "skubaus pristatymo" nuostatą. Tam pagrįsti nereikia daryti Konvencijos taikymo praktikos savarankiškos analizės, nes yra pripažinta, kad keturių dienų laikotarpis įprastų kriminalinių nusikaltimų atvejais ir penkios dienos išimtiniais atvejais laikomi atitinkančiais skubumo reikalavimą.²³ Vadinasi tiek BPK, tiek Konstitucijoje įtvirtinta teisė per 48 valandas būti pristatytam pas kompetentingą ikiteisminio tyrimo teisėją tėra skubaus pristatymo garantija.²⁴

Žvelgiant į aptartų tiek nacionalinių, tiek tarptautinio pobūdžio teisės aktų nuostatas, reglamentuojančias šią teisę, bei ikiteisminio tyrimo metu atliekamų veiksmų praktikos įvairovę, galima ir tokia situacija, kai policijos ar prokuratūros pareigūnai, sulaikę įtariamąjį, kuriam norėta skirti suėmimą, mato, jog nėra jokio būtinumo tą asmenį suimti, arba kad įvyko klaida ir buvo sulaikytas visai kitas asmuo. Tokiu atveju reikalavimo pristatyti kiekvieną suimtąjį ir sulaikytąjį teismo pareigūnui vykdymas taptų nereikalingu formalumu.²⁵ Toks sulaikytasis turi būti nedelsiant paleistas į laisvę. Pavyzdžiui, atliekant ikiteisminius tyrimus Nr. 12-1-1250-08, Nr. 18-1-01213-08, paaiškėjus, kad nėra būtinumo suimti, įtariamieji iš karto buvo paleisti į laisvę.²⁶ Visais kitais atvejais, suimtojo ar sulaikytojo teisė per 48 valandas būti pristatytam tyrimo atlikimo vietos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui privalo būti prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno įgyvendinama kuo operatyviau.

Tam, kad būtų užtikrintas šis operatyvumas pristatant suimamąjį pas ikiteisminio tyrimo teisėją, būtina žinoti, kaip skaičiuojamas 48 valandų terminas. Kaip minėta, jis prasideda dviem atvejais – nuo įtariamojo faktinio sulaikymo momento, t.y. nuo to momento, kai asmuo, įtariamasis padaręs nusikalstamą veiką, nebetenka laisvės, galimybės laisvai judėti (toks reglamentavimas

²³ Lietuvos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 1995, Nr. 9-199.

²⁴ PRAPIESTIS, J. Konstitucijos II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ komentaras, 20 straipsnis. In *Teisės problemos*, 1999, Nr. 1-2, p. 48.

²⁵ GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995, p. 64.

²⁶ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-1250-08; Nr. 18-1-01213-08.

atitinka žmogaus teisių ir laisvių standartus)²⁷, o jei įtariamasis laisvėje – nuo ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties tenkinti prokuroro prašymą skirti suėmimą priėmimo momento. Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies formuluotė „skubiai“ įpareigoja pristatyti suimamąjį pas teisėją kaip įmanoma greičiau. Vadinasi 48 valandų terminas yra maksimalus laiko tarpas šiai pareigai įvykdyti, tačiau jeigu įmanoma tai padaryti greičiau, taip ir privaloma daryti. Deja ikiteisminio tyrimo praktikoje retas atvejis, jog suimamasis būtų pristatomas kitą dieną nuo termino prasidėjimo, dar rečiau – tą pačią dieną.²⁸ Paprastai apklausoje suimamasis dalyvauja praėjus 45 – 47 valandoms, ar netgi likus pusvalandžiui iki termino pabaigos.²⁹ Tokia praktika, nors formaliai ir atitinka BPK nuostatas, nelabai atitinka operatyvumo principą, ir juo grindžiamą Konvencijos nuostatą „skubiai“. Reikėtų pastebėti, jog 48 valandų terminas skirtas ne suimamajam, o būtent ikiteisminio tyrimo pareigūnams bei prokurorui. Per šį laiką jie turi „spėti“ užtikrinti suimamojo dalyvavimą apklausoje pas teisėją. Vadinasi, jeigu minėti pareigūnai gali spėti įtariamąjį pristatyti anksčiau, bet to nepadaro, tai nelabai atitinka Konvencijos nuostatą, nors ir atitinka BPK normą. Operatyvumas suėmimo atveju tampa itin reikšmingas, o nepagrįstas delsimas pristatyti asmenį pas teisėją anksčiau vien dėl to, kad tai formaliai neprivaloma, nesuderinama ir su sąžiningumo bei teisingumo principais. Kyla klausimas, kada tiksliai baigiasi 48 valandų terminas. Pritartina nuomonei, jog tinkamas laiko požiūriu yra toks pristatymas, kuris reiškia paimti suimamąjį iš kameros (jei jis sulaikytas) ir atvesti jį į teismo posėdžių salę, kad teisėjas galėtų jį matyti ir girdėti.³⁰ Tokios pačios nuomonės yra ir kai kurie prokuratūros darbuotojai, kurie teigė, jog suimamąjį pristačius prie teismo posėdžių salės praėjus tiksliai 48 valandoms, konstatuojama kad šis terminas buvo pažeistas. Be to, pritartina pozicijai, kuri reali praktiniu požiūriu, kad „skubumo“ reikalavimas dažnai reiškia, kad teisėjai privalo būti prieinami tiek savaitgaliais, tiek atostogų metu, tačiau tai nereiškia, kad jie privalo būti neužsiėmę valandų prasme.³¹ Vadinasi prokuroras, siekdamas laiku pristatyti suimamąjį pas teisėją, privalo numatyti ir šį faktorių. Praleidus terminą, t.y. jeigu suimamasis per 48 valandas nepristatomas pas ikiteisminio tyrimo teisėją, remiantis BPK 123 straipsnio 3 dalimi, 140 straipsnio 2 dalimi bei 100 straipsnio 5 dalimi, pasibaigus šiam terminui suimamasis privalo būti nedelsiant paleistas. Tokiai praktikai pritaria ir

²⁷ Васильева Е.Г. Меры уголовно-процессуального принуждения. Уфа: Изд-во БашГУ. 2003. - 136 с. < www.kalinovsky-k.narod.ru/b/vas-2003/2-2.htm > [žiūrėta 2008-03-23].

²⁸ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 18-1-01822-08; Nr. 12-1-2763-08; Nr. 10-1-01034-08.

²⁹ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-2539-08; Nr. 17-1-2812-08; Nr. 12-1-02304-08; Nr. 12-1-2536-08; Nr. 12-1-02292-08.

³⁰ HARIS D.; ZWAAK L.; GOMIEN D. Law and practise of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe Publishing, 1996, p. 146.

³¹ *Ibidem*.

autoriai, analizuojantys Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies nuostatą.³² Tai privaloma net ir tuo atveju, kai terminas baigiasi ne darbo dieną. Vadinasi prokuroras visais atvejais turėtų stengtis neišlaukti maksimalaus laiko, kadangi pažeidus jį, įtariamasis, kuriam galbūt ir objektyviai būtina skirti suėmimą, bus paleistas į laisvę.

Suimamojo teisė būti skubiai pristatytam pas ikiteisminio tyrimo teisėją talpina savyje kitą aspektą - pagal minėtus teisės aktus (BPK, Konstituciją, Konvenciją) suimamasis privalo būti pristatytas ne pas bet ką, o tik pas teismo pareigūną. Tokia išimtinė ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencija skirti ar atsisakyti skirti suėmimą sietina su tam tikrais konstituciniais principais bei Konstitucijos normomis. Konstitucijos 20 straipsnio antroje dalyje įtvirtinta nuostata, jog niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Šiuo atveju tai yra BPK normos, reglamentuojančios suėmimo sąlygas ir tvarką. Teisminė valdžia užtikrina tikslų įstatymų taikymą, teismas kiekvienu konkrečiu atveju užtikrina teisingumą (Konstitucinis principas – teisingumą vykdo tik teismai), jis laiduoja įstatymų laikymąsi. Suimamas asmuo būtent to ir tikisi, įgyvendindamas savo teisę būti pristatytam pas ikiteisminio tyrimo teisėją – kad jis teisingai pritaikys BPK nuostatas skirdamas, arba atsisakydamas skirti suėmimą.

Kitas labai svarbus konstitucinis principas, susijęs su išskirtine ikiteisminio tyrimo teisėjo prerogatyva spręsti suėmimo klausimą, yra teisėjo nepriklausomumo ir nešališkumo principas, kurį kai kurie autoriai³³ laiko vienu iš esminių rungimosi principo elementų. Tik teismo pareigūnui yra būdingas teisinis objektyvumas. Teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principas įtvirtintas Konstitucijos 31 straipsnio antroje dalyje bei 109 straipsnyje, Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje. Galima būtų manyti, kad nepriklausomumas bei nešališkumas yra būdingas ne tik teisėjui, bet ir prokurorui, kadangi pastarasis turi rinkti bet kokią su tyrimu susijusią medžiagą – ir „teisinančią“, ir „kaltinančią“ įtariamąjį. Tačiau tokia nuomonė yra daugiau deklaratyvi, kadangi „pagrindinis prokuratūros uždavinys yra baudžiamojo persekiojimo vykdymas. Todėl visai logiška yra prielaida, kad tiriant baudžiamąją bylą, keliant įvairias versijas, darbo įkarštyje dažnai gali būti sunku objektyviai nuspręsti, ar jau yra pribrendusi būtinybė tam ar kitam asmeniui taikyti tokią griežtą priemonę, kaip kardomasis kalinimas. Be to, prokuratūros darbuotojai yra susiję pavaldumo ryšiais, dėl to jų taip pat negalima laikyti visiškai nepriklausomais pareigūnais. Visiškas nepriklausomumas būdingas tik teisėjams, kurie visus sprendimus priima savarankiškai,

³² P. van DIJK; G.J.H. van HOOFF, *Theory and practice of the European Convention on Human Rights*, Second edition, Kluwer Law and Taxation publishers, Decenter-Boston, 1990, p. 283.

³³ GIRDAUSKAS M., rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. *ISSN 1392-1274. Teisė*. 2004.53. p. 108.

klausydami tik įstatymo ir savo sąžinės. Tik teismas yra įgaliotas priimti galutinius ir esminius sprendimus baudžiamosiose bylose. <...> Kardomojo kalinimo paskyrimas žmogui dažnai reiškia ne ką mažesnes neigiamas pasekmes už tas, kurios atsiranda dėl apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo. Todėl visiškai suprantama, kad teisė taikyti griežčiausias procesines prievartos priemones turi priklausyti tik teisėjui – t.y. pareigūnui, galinčiam objektyviai pasverti visus argumentus už ir prieš.³⁴ Apie prokuroro bei ikiteisminio tyrimo pareigūnų objektyvumą ir nešališkumą, kai sprendžiamas suėmimo klausimas, yra pasisakęs ir Lietuvos Konstitucinis Teismas, kuris pažymėjo, jog pagal BPK nustatytas atitinkamas taisyklės šie pareigūnai turi įstatymų numatytą nepriklausomumą ir savarankiškumą. Tačiau jų negalima suabsoliutinti, ypač tada, kai šių pareigūnų veiksmai ar neveikimas susiję su žmogaus pagrindinėmis teisėmis ar laisvėmis. „Tam tikrų procesinių veiksmų atlikimą Konstitucija tiesiogiai sieja su teismo sprendimu. Antai Konstitucijos 20 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrindumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas. <...> kai kalbama apie pagrindines žmogaus teises ar laisves, negalima pamiršti Konstitucijos 30 straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtintos asmens teisės kreiptis į teismą. Iš šios normos darytina išvada, kad prokuroras, tikrindamas ikiteisminio tyrimo pareigūnų atliktų veiksmų teisėtumą, neturėtų visais atvejais tapti galutiniu arbitru dėl žmogaus teisių ar laisvių.“³⁵ Pritariant šiai Konstitucinio Teismo išdėstytai pozicijai, darytina išvada, jog objektyvų ir nešališką suimamojo padėties vertinimą ir tolesnių veiksmų teisėtumo užtikrinimą gali įgyvendinti tik kompetentingas teismo pareigūnas. „Negali būti nė kalbos apie efektyvias <...> teisių apsaugos garantijas, kai kardomąjį kalinimą skiria ir jo trukmę nustato už efektyvaus baudžiamojo persekiojimo vykdymą atsakingas pareigūnas – prokuroras“³⁶

Teismas taip pat ne kartą yra pabrėžęs aptariamo principo svarbą skiriant suėmimą. Savo byloje *Skoogström prieš Šveicariją*³⁷ jis pabrėžė, jog tam, kad galėtų išnagrinėti visas su suėmimu susijusias aplinkybes ir objektyvių kriterijų pagrindu priimti galutinį sprendimą, teisminis pareigūnas turi būti nepriklausomas ir laikytis įstatymo nustatytų procedūrų bei normų. Teismas

³⁴ GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995. p. 58.

³⁵ Lietuvos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnio penktosios dalies ir 242 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios, 1997, Nr. 91-2289.

³⁶ GODA G., Kardomojo kalinimo trukmė. *ISSN. 1392-1274. Teisė. 1996.30.* p. 50.

³⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Skoogström v. Sweden* <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=13&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21171571&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-24].

šioje byloje nurodė, kad pareigūnas, tuo pat metu atliekantis prokuroro ir tyrėjo funkcijas, neatitinka anksčiau išdėstytų sąlygų. Kaip matoma iš pateiktų Teismo ir Lietuvos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos pavyzdžių, nepriklausomumas yra viena svarbiausių teisėjo ir teismo pareigų. Ji kyla iš Konstitucijoje bei Konvencijoje garantuotos asmens teisės turėti nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitražą. Teismo bešališkumo principo turinyje svarbiausia yra tai, kad nagrinėjantis tam tikrą klausimą teismas su abiem proceso „šalimis“ elgtųsi vienodai, nerodydamas nei vienai iš jų palankumo, nebūtų suinteresuotas priimti vienai iš jų palankaus sprendimo.³⁸ Kita vertus, proceso dalyviai (t.y. suimamasis) turi teisę to reikalauti. „Teisėjo nepriklausomumas ir asmeniškasis susitikimas su suimamuoju yra fundamentali garantija kiekvienam, kuri kyla iš vienos su kita susijusių Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies bei 5 straipsnio 1 dalies c punkto nuostatų.“³⁹ Reikalavimas, kad nesant galimybės suimtąjį pristatyti suėmimą skyrusiam ikiteisminio tyrimo teisėjui, suimtasis pristatomas kitam to paties apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui, o jei įtariamasis yra suimamas kitoje vietovėje, jis gali būti pristatomas ir kitos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui,⁴⁰ laikytinas kaip garantija, kad suimamasis pas nieką kitą, o tik pas teisėją bus pristatytas dėl suėmimo skyrimo.

Tai, kad suimamojo teisė būti pristatytam pas ikiteisminio tyrimo teisėją kyla iš Konstitucijos, tarptautinio pobūdžio teisės aktų bei konstitucinių principų, rodo jos itin didelę reikšmę įtariamajam, jo teisiniam statusui. Tik užtikrinus šią teisę jam „atsiveria“ galimybė įgyvendinti ir kitas su suėmimu susijusias teises galimybes, o jas įgijęs suimamas įtariamasis turi galimybę daug efektyviau ginti savo prigimtine teisę į laisvę. Manytina, kad būtent todėl suimamojo pristatymas pas kompetentingą teisėją reglamentuojamas konstituciniu bei tarptautiniu lygmeniu. Tik laikantis šių fundamentalių bei konstitucinių principų ir normų suimamojo atžvilgiu bus tinkamai įgyvendintos BPK 122 ir 123 straipsnių nuostatos. Tai reiškia, kad negalima „aklai“ vadovautis norma nesiejant jos su bendresnio pobūdžio principais, kadangi juos pažeidus gali būti pakenkta teisingumo įgyvendinimui ir kiltų pavojus, kad nebus užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės (šiuo atveju – asmens teisė į laisvę).

³⁸ GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUČONIS, P., Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius. 2005. p. 66

³⁹ HARIS D.; ZWAAK L.; GOMIEN D. Law and practise of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe Publishing, 1996, p. 146.

⁴⁰ GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUČONIS, P., Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius. 2005. p. 234.

2.2. Suimtojo teisė būti informuotam: supažindinimas su suėmimo pagrindais ir sąlygomis; teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiami suėmimo pagrindai ir sąlygos

Sulig suimamo asmens teisės per 48 valandas būti pristatytam ikiteisminio tyrimo teisėjui įgyvendinimu, t.y. nuo to momento, kada asmuo atsiduria teismo posėdyje apklausai, pasikeičia ir paties ikiteisminio tyrimo, kaip specifinės baudžiamojo proceso stadijos, pobūdis. Baudžiamasis persekiojimas „iki teismo“ paprastai vyksta dažniau inkviziciniu būdu, kuomet valstybinės institucijos bei jų pareigūnai turi dominuojančią padėtį. Situacija iš esmės keičiasi, kai asmuo pristatomas pas ikiteisminio tyrimo teisėją apklausai - baudžiamasis procesas nagrinėjant suėmimo skyrimo klausimą teisme įgyja rungimosi formą. Rungimosi principas yra įtvirtintas BPK 7 straipsnio pirmojoje dalyje, ir nors jame kalbama apie šio principo taikymą teisminėse proceso stadijose, jis, kad ir siauriau, veikia ir ikiteisminio tyrimo metu.⁴¹ Sistemiskai aiškinant BPK, darytina išvada, jog ikiteisminio tyrimo tvarką reglamentuojančios kodekso normos numato, kad veikiant rungimosi principui atlikti daugelį proceso veiksmų ir priimti sprendimus turi būtent ikiteisminio tyrimo teisėjas. Suėmimo skyrimo nagrinėjimas yra vienas iš tokių procesinių veiksmų.⁴² Rungimosi principo egzistavimą sprendžiant suėmimo klausimą pas ikiteisminio tyrimo teisėją patvirtina ir teismo posėdžio viešumo pobūdis. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas yra pažymėjęs, jog ikiteisminio tyrimo metu suėmimo skyrimo klausimai teisme paprastai turėtų būti sprendžiami viešame posėdyje, ir tik BPK nustatytais atvejais ir tvarka arba prašant prokurorui gali būti sprendžiamas klausimas dėl neviešo posėdžio.⁴³ Vadinas teismo posėdyje svarstant klausimą dėl įtariamojo suėmimo teisėtumo bei pagrįstumo, egzistuoja visos procesinės teisinės galimybės rungimosi principui veikti.

Rungimosi principas talpina savyje daug teisių ir teisinių galimybių, kurios svarbios suimamajam būtent apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją metu. Viena iš jų – suimamojo įtariamojo bendro pobūdžio teisė būti informuotam apie procesinius veiksmus, kurie yra susiję su jo procesiniu statusu. Ši teisė, konkrečiai suimamajam, skyla į dvi atskiras teises galimybes: pirma – teisė būti supažindintam su suėmimo pagrindais bei prielaidomis, antra – teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiami suėmimo pagrindai bei sąlygos.

Pirma laiko atžvilgiu yra suimamojo teisė žinoti suėmimo pagrindus bei sąlygas. Ši teisė įtvirtinta Konvencijos 5 straipsnio 2 dalyje, kurioje numatyta, kad suimamajam apie suėmimo

⁴¹ GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUČONIS, P., Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius. 2005. p. 57.

⁴² *Ibidem*, p. 56.

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas Nr. 50, 2004 m. gruodžio 30d. Id. 5p.

pagrindus bei iškeltus įtarimus jam suprantama kalba turi būti pranešta per įmanomai trumpiausią laiką. Remiantis BPK 123 straipsnio 2 dalimi ir 122 straipsniu, informacija apie šios kardomosios priemonės pagrindus bei sąlygas pirmiausia (vėlgi laiko atžvilgiu) yra įtvirtinama prokuroro pareiškime skirti suėmimą. Vadinasi būtent su šiuo dokumentu susipažinęs suimamasis įgyvendins Konvencijos 5 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą teisę.

Teisė žinoti suėmimo pagrindus bei sąlygas susijusi su sąžiningo proceso principu, įtvirtintu Konvencijos 6 straipsnyje, bei procesinių galimybių lygybės principu. Pritartina nuomonei, jog viena svarbiausių priežasčių, dėl ko reikalaujama kaip įmanoma greičiau informuoti apie pagrindus, yra negalėjimas sulaikyto/suimamo asmens skubiai apklausti dėl suėmimo teisėtumo ir pagrįstumo pas teisėją.⁴⁴ Todėl reikia pripažinti, kad Lietuvos ikiteisminio tyrimo praktikoje supažindinimas su prokuroro pareiškimo skirti suėmimą turiniu įvyksta sąlyginai vėlai – tik apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją metu,⁴⁵ kas ne visai atitinka prieš tai minėtos pozicijos. Suimamasis pas ikiteisminio tyrimo teisėją būna pristatytas nieko nežinodamas apie jam norimos taikyti kardomosios priemonės pagrindus ir sąlygas. Apie tai jis būna informuotas tik apklausos pradžioje, kas nelabai atitinka ir Konvencijos 5 straipsnio 2 dalies nuostatą „per įmanomai trumpiausią laiką“. Manytina, kad laiko atžvilgiu suimamasis, kuris buvo sulaikytas, apie suėmimo pagrindus bei sąlygas galėtų sužinoti ir anksčiau – sulaikymo tęsimosi metu, iki kol jis nepristatytas į teismą. Prokuroras, jeigu nusprendžia kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją, jau yra susiformulavęs pagrindus, dėl ko skirtinas suėmimas, tik galimai dar jų neįforminęs pareiškime. Nėra jokių teisinių ir fizinių kliūčių apie suėmimo pagrindus bei sąlygas suimamajam pranešti žodžiu, prieš pat kreipiantis į ikiteisminio tyrimo teisėją su pareiškimu. Tokios praktikos laikymasis atitiktų Konvencijos nuostatą „per įmanomai trumpiausią laiką“, būtų užtikrintas proceso sąžiningumo, procesinės lygybės principai.

Kitas aspektas, susijęs su teise žinoti suėmimo pagrindus bei sąlygas, yra informacijos apie juos turinys ir forma. Nėra reglamentuota, kokio konkrečiai informacijos kiekio atskleidimas laikomas pakankamu supažindinimu. Kas reikalaujama (koku lygiu) pranešti, priklauso nuo daugelio aplinkybių. Pavyzdžiui, pranešant apie suėmimo priežastis nepilnamečiui arba ribotai pakaltinamam asmeniui, jis suėmimo priežasčių iš karto gali ir nesuprasti. Todėl tinkamas

⁴⁴ Human rights and arrest, pre-trial detention and administrative detention, Chapter 5 < <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter5en.pdf> > [žiūrėta 2009-03-27].

⁴⁵ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-2812-08; Nr. 12-1-02304-08; Nr. 17-1-03051-08; Nr. 17-1-00720-08; Nr. 16-1-00837-08.

informacijos kiekis ir turinys visada yra teisės ir fakto klausimas.⁴⁶ Suimamo įtariamojo domėjimasis pagal Konvencijos 5 straipsnio 2 dalies paskirtį yra pakankamai užtikrinamas tikrai jeigu nurodyta informacija jam yra perduodama detaliai, aiškiai ir nedviprasmiškai. Valdžios institucijų pareiga yra suteikti tokią informaciją, ir jos neturi palikti suimamajam susiformuoti tokią informaciją pačiam.⁴⁷ Tačiau kaip matyti iš Konvencijos nuostatos, valstybės turi tam tikrą veikimo laisvę taikydamos Konvencijos 5 straipsnio 2 dalį, vadinasi nėra absoliutaus reikalavimo, jog suėmimo priešastys būtų pranešamos raštu ar kad jos būtų suformuluotos tiksliai kartu su įtarimu. Tereikalaujama, kad įtariamasis būtų informuotas apie suėmimo pagrindus. Pabrėžtina, kad jei suėmimo aplinkybės yra tokios, kad asmens suinteresuotumas žinoti suėmimo priešastis patenkinamas visiškai, tai formalus pranešimas pagal 5 straipsnio 2 dalies paskirtį nėra būtinas.⁴⁸ Informacijos kiekis ir forma labai priklauso nuo konkrečios bylos pobūdžio. Pavyzdžiui, Teismas byloje *Lamy prieš Belgiją*⁴⁹ nusprendė, kad tai, jog pareiškėjui suėmimo dieną buvo pateikta arešto mandato kopija, kurioje buvo nurodyti ir suėmimo motyvai, ir detalūs įkalčiai suėmimui pagrįsti, yra pakankamas informacijos kiekis pagal Konvencijos 5 straipsnio 2 dalį.

Lietuvoje, prokurorui surašant pareiškimą dėl suėmimo skyrimo, paprastai gana detaliai aprašomi visi minėti teisiniai faktai: pirmiausia surašomi ikiteisminio tyrimo duomenys, pagrindžiantys įtarimą, po to vardijami suėmimo pagrindai ir aprašoma nurodant konkrečius nustatytus faktus, kodėl būtent toks pagrindas, galiausiai užrašoma suėmimo sąlyga (-os).⁵⁰ Manytina, kad toks pradinės informacijos kiekis yra tinkamas ir išsamus. Tačiau pasitaiko atvejų, kada pareiškiame nurodoma tik įtarimą pagrindžianti informacija, o suėmimo pagrindų bei sąlygų neužrašo. Pavyzdžiui, vienoje byloje prokuroras savo pareiškiame nenurodė pagrindų bei sąlygų, tik akcentuodamas, kad suėmimas reikalingas, jog būtų galima atlikti su juo dar neatliktus tyrimo veiksmus. Tas pats buvo pakartota ir pratęsiant suėmimo terminą.⁵¹ Šioje byloje suimamojo gynėjui klausimas dėl neinformavimo apie suėmimo pagrindus bei motyvus neiškilo. Informuoti suimamąjį apie suėmimo pagrindus bei motyvus yra būtina, kadangi nežinodamas jų, jis tampa

⁴⁶ HARIS D.; ZWAAK L.; GOMIEN D. Law and practise of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe Publishing, 1996, p. 144.

⁴⁷ P. van DIJK; G.J.H. van HOOFF, Theory and practice of the European Convention on Human Rights, Second edition, Kluwer Law and Taxation publishers, Decenter-Boston, 1990, p. 273.

⁴⁸ CLEMENTS L.J. European Human Rights Taking a case under the Convention, London sweet & Maxwell, 1994, p. 132-133.

⁴⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Lamy v. Belgium* < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=7&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21246228&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2009-03-25].

⁵⁰ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-3805-06; Nr. 17-1-1173-07; Nr. 12-1-1331-07; Nr. 12-1-02292-08; Nr. 16-1-00798-08.

⁵¹ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-01437-08.

tarsi nagrinėjamo suėmimo klausimo objektas, o ne lygiateisis subjektas. Manytina, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas, matydamas, kad prokuroras apklausos metu nepagarsina suėmimo pagrindų bei sąlygų, turėtu įpareigoti prokurorą nedelsiant tai padaryti, taip užtikrinant suimamojo teisę būti informuotam.

Antroji laiko atžvilgiu suimamojo informavimo forma yra jo teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiami suėmimo pagrindai bei sąlygos. Ši teisė priskirtina ir suimamojo gynėjui. Nors minima teisė nėra tiesiogiai įtvirtinta BPK, tačiau pritariama kai kurių autorių⁵² nuomonei, jog ji laikytina vienu iš įtariamąjo teisės būti informuotam elementų. Rungimosi principas įpareigoja suėmimo klausimą sprendžiantį ikiteisminio tyrimo teisėją sudaryti galimybes įtariamajam ir jo gynėjui nuginčyti prokuroro argumentus, kuriais motyvuojama būtinybė taikyti suėmimą. Tokią galimybę įtariamasis ir jo gynėjas turi tik tuo atveju, kai jie gali matyti ikiteisminio tyrimo teisėjui prokuroro teikiamus tyrimo duomenis. Teismų praktikoje apstu tokių atvejų, kai įtariamajam, kurio suėmimo skyrimo klausimas sprendžiamas teismo posėdyje, ar jo gynėjui, nėra leidžiama susipažinti su tyrimo medžiaga, kuria grindžiami suėmimo motyvai bei pagrindai. Teismas byloje *Lietzow prieš Vokietiją*⁵³ pritarė pareiškėjo išreikštai pozicijai, jog sutrumpinta informacija, kuri buvo pateikta įtariamajam bei jo gynėjui kaip grindžianti suėmimą, negalėjo užtikrinti tinkamos gynybos teisme, siekiant nuginčyti suėmimo teisėtumą bei pagrįstumą. Teismas pažymėjo, jog suimti ar sulaikyti asmenys turi teisę peržiūrėti visą tyrimo metu gautą medžiagą, susijusią su suėmimo skyrimu, atsižvelgiant į procesines ir materialias sąlygas, norint užtikrinti teisės į laisvę apribojimo teisėtumą Konvencijos prasme. Teismas, nagrinėdamas sulaikymo ar suėmimo klausimą, turi pateikti garantijas dėl teisminės procedūros. Šis procesas turi būti rungtyninis ir visada privalo užtikrinti „procesinių galimybių lygybės“ (angl. *equality of arms*) principo laikymąsi tarp šalių, prokuroro ir suimamojo. Šio principo laikymasis nėra užtikrintas, jei įtariamajam ar jo gynėjui nėra leidžiama susipažinti su atlikto tyrimo dokumentais, kurie yra būtini siekiant veiksmingai ginčyti suėmimo teisėtumą. Pažymėtina, kad „procesinių galimybių lygybės“ principas yra vienas iš rungtyninio proceso Konvencijos prasme elementų.

⁵² GUŠAUSKIENĖ, M. Įtariamąjo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. Jurisprudencija, Mokslo darbai, 2008, t. 6(108), p. 62.

⁵³ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Lietzow v. Germany* <http://www.ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumenti/2001/02/CASE_OF LIETZOW v. GERMANY 13_02_2001.html> [žiūrėta 2008-11-28].

Dėl suimamojo teisės susipažinti su medžiaga, susijusia su suėmimo skyrimu, buvo pasisakyta ir byloje *Garcia Alva prieš Vokietiją*⁵⁴, kurioje pareiškėjui nebuvo leista susipažinti su jo suėmimo pratęsimo pagrindą bei teisėtumą grindžiančiais bylos duomenimis, o Vokietijos Vyriausybė tai motyvavo tuo, jog tokios informacijos atskleidimas galėjo pakenkti tolesnio tyrimo sėkmei. Teismas tuomet pabrėžė, jog baudžiamosios bylos tyrimas turi būti našus, kas gali reikšti, jog dalis jo metu surinktos informacijos gali būti laikoma slapta. Tačiau šis teisėtas tikslas negali būti vykdomas iš esmės ribojant įtariamąjį teisę gintis nuo galimo suėmimo pratęsimo (ar skyrimo). Todėl informacija, kuri yra svarbi vertinant suėmimo teisėtumą bei pagrįstumą, turėtų būti tinkamai prieinama įtariamajam bei jo gynėjui. Kitaip tariant, „teisinio rezultato, jog teismo posėdyje, kuriame svarstomas suėmimo skyrimo (jo termino pratęsimo) klausimas, gynėjas dalyvauja ne dėl savo aplaidumo negalėjęs iki teismo posėdžio pats asmeniškai susipažinti, tad nežinodamas svarbiausios ginamą asmenį įkaltinančios faktinės informacijos turinio, valstybė negali pateisinti tuo, esą, jos nacionalinis baudžiamosios proceso įstatymas nustato tam tikrą susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga tvarką, kurios privalu laikytis. Pasak Europos Žmogaus Teisių Teismo, Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis pažeidžiama ne tik tuo, kad gynėjui nepateikiama apskritai jokia informacija, bet ir tais atvejais, kuomet gynėjui leidžiama susipažinti tik su protokolais veiksmų, kuriuose tiesiogiai dalyvavo įtariamasis ar pats gynėjas, arba gynėjui tik žodžiu persakomas svarbiausios įkaltinančios informacijos turinys, taip pat tada, jei gynėjui susipažinti vis dėlto pateikiamas jo ginamąjį kaltinančio asmens apklausos protokolas, tačiau dalis šio protokolo yra užtušuota ar kitaip dirbtinai paslėpta ir jos neįmanoma perskaityti, arba gynėjui susipažinti pateikiama tik tyrimo teisėjo nutartis skirti suėmimą, nepaisant, kad joje yra perteikiamas ir svarbiausios ginamąjį įkaltinančios faktinės informacijos turinys.“⁵⁵

Šiais abiem atvejais buvo konstatuotas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 straipsnio 4 dalies pažeidimas. Panašiai Teismas pasisakė ir *Schöps prieš Vokietiją*⁵⁶ bei kitose bylose. 1995 m. Lietuvos Respublikos Seimui įstatymu ratifikavus šią Konvenciją, ji tapo, lygia greta su nacionalinės teisės aktais, privaloma taikyti sprendžiant bylas Lietuvos teismuose. Vadinas, nors BPK tiesiogiai ir neįtvirtina įtariamąjį (bei jo gynėją) teisės susipažinti su suėmimo teisėtumą bei pagrįstumą grindžiančiais bylos duomenimis, ši teisė

⁵⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Garcia Alva v. Germany* < http://www.ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumenti/2001/02/CASE_OF_GARCIA_ALVA_v_GERMANY_13_02_2001.htm > [žiūrėta 2008-11-28].

⁵⁵ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamąjį samprata: monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 414.

⁵⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Schöps v. Germany* < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=16&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21262884&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2008-11-28].

išplaukia iš minėtos Konvencijos nuostatų aiškinimo. Sekant Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika 2004 m. gruodžio 30 d. Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo Nr. 50 ketvirtame punkte taip pat yra nurodyta, kad „su pateikta medžiaga turi teisę susipažinti įtariamasis ir jo gynėjas“.⁵⁷ Ši Aukščiausiojo Teismo senato suformuluota nuostata, remiantis procesinių priemonių lygybės, proceso rungtyniškumo, efektyvios gynybos principais, aiškintina taip, jog įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę susipažinti su visais faktiniais duomenimis, kuriuos prokuroras pateikė ikiteisminio tyrimo teisėjui, t.y. kardamosios priemonės suėmimo paskyrimo ar jo termino pratęsimo, arba skundus dėl suėmimo nagrinėjančio ikiteisminio tyrimo teisėjo veikla grindžiamu principu *teisėjas nieko negali turėti užantyje*, t.y. įtariamasis ir jo gynėjas informacijos turi žinoti ne mažiau nei jos žino ikiteisminio tyrimo teisėjas.⁵⁸ Tačiau Aukščiausiojo Teismo senato nutarimai tėra rekomendacinio pobūdžio. Todėl tokioje teisinėje situacijoje, kuomet sprendžiamas kardomojo kalinimo skyrimo (pratęsimo) klausimas, galimas visiškai teisėtas sprendimas – tiesiogiai taikyti aukštesnės juridinės galios nei BPK aktą – Konvencijos 5 straipsnio 4 dalį – ir leisti bent jau gynėjui susipažinti su visa teisėjui pateikta tyrimo medžiaga, tuo būdu užtikrinant ir bendrąjį Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies tikslą – sąžiningą asmens laisvės atėmimo procedūrą. Tuo labiau, kad Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis privalėtų būti taikoma net tuomet, jei BPK įsakmiai draustų ikiteisminio tyrimo teisėjui leisti suimamam įtariamajam ar jo gynėjui susipažinti su prokuroro jam pateikta ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiamas suėmimo paskyrimas.⁵⁹ Teismo posėdyje dėl suėmimo skyrimo įtariamajam bei jo gynėjui paprašius susipažinti su šia medžiaga, visais atvejais turi būti skiriama teismo posėdžio pertrauka, kurios metu šie proceso dalyviai galėtų išsamiai ištirti svarbius faktus bei pasiruošti kitiems procesiniams gynybos veiksams.

Įdomu pažymėti, jog nagrinėjant apylinkės teismams teisingų bylų ikiteisminio tyrimo medžiagą, nerastas nei vienas suimamo įtariamojo ar jo gynėjo prašymas susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiami suėmimo pagrindai bei sąlygos.⁶⁰ Suimamojo pasyvumas šiuo klausimu yra iš dalies suprantamas, kas nepasakytina apie gynėjo neveikimą. To priežastis galimai yra nedidelė bylų apimtis, nagrinėjamos nusikalstamos veikos siekia tik apysunkius nusikaltimus, o gynėjams viskas aišku iš to, kas pasakoma apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją metu. Tačiau tai tik prezumpcija. Manytina, kad viena iš tokios praktikos egzistavimo priežasčių yra tai, jog ši suimamojo teisė nėra įtvirtinta baudžiamojo proceso įstatyme.

⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas Nr. 50, 2004 m. gruodžio 30d.

⁵⁸ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata: monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 418.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 414.

⁶⁰ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-1331-07; Nr. 16-1-00044-08; Nr. 16-1-00798-08; Nr. 17-1-3805-06.

Netgi Konvencija tiesiogiai jos nenumato. Abejotina, kad suimamasis per 48 valandas iki apklausos pradžios spėtų susipažinti su Teismo bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija. Tam, kad suimamasis galėtų pasinaudoti savo teise susipažinti su medžiaga, pirmiausia jis tą teisę turi žinoti, todėl papildomas reguliavimas yra būtinas. Tik susipažinęs su atitinkama informacija suimamasis gali tinkamai įvertinti savo procesinę situaciją, o kartu su gynėju tinkamai išanalizavę minėtą medžiagą, įgauna „procesinių galimybių lygybę“, nes jiems tampa žinoma tai, ką žino ir kita proceso šalis – prokuroras. Tokiu būdu užtikrinamas teisėtas ir, tikėtina, kad teisingas, įtariamojo laisvės suvaržymas skiriant suėmimą.

2.3. Suimamojo teisė duoti paaiškinimus ir pastabas dėl suėmimo pagrįstumo ir teisėtumo; teisė teikti reikšmingus daiktus ir dokumentus

Kita procesinė suimamojo teisė, tiesiogiai kylanti iš rungimosi principo, yra suimamojo ir jo gynėjo teisė duoti paaiškinimus bei pastabas dėl suėmimo motyvų ir pagrindų. Ji glaudžiai susijusi su suimamo įtariamojo teise žinoti kuo jis įtariamasis ir kokie yra jo suėmimo pagrindai. Apie pastaruosius sužinojus kyla interesas juos aiškinti bei komentuoti.⁶¹

Ši teisė yra įtvirtinta BPK 7 straipsnio antrojoje dalyje, kurioje rašoma apie rungimosi principo turinį. Pagal BPK 7 straipsnio 2 dalies formuluotę, galima teigti, jog šalys nagrinėjant ginčą teisiama jame posėdyje turi lygias teises ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant klausimą ir turinčiais reikšmės jo teisingam išsprendimui. Šiuo atveju „ginčas“ yra iškilęs tarp prokuroro, kuris teikė pareiškimą dėl suėmimo ikiteisminio tyrimo teisėjui, bei suimamojo (kartu su jo gynėju), kuris suinteresuotas nugincyti suėmimo pagrįstumą bei teisėtumą. Suimamojo teisė duoti paaiškinimus bei pastabas dėl suėmimo pagrįstumo bei teisėtumo atsispindi ir konkrečiai suėmimo tvarką reglamentuojančioje BPK 123 straipsnio 7 dalyje, kuri numato, jog teisėjui nagrinėjant suėmimo skyrimo klausimą, rašomas posėdžio protokolas, kuriame užrašomi pristatyto teisėjui asmens *paaiškinimai*, prokuroro ir gynėjo *pareiškimai* bei *pastabos*. Pagal šį straipsnį, rungimosi principas reiškia, jog klausimas turi būti sprendžiamas ginčo keliu, o skirtingus interesus byloje turintys proceso subjektai turi teisę siūlyti teismui, kaip tas ginčas turi būti išspręstas, ir kritikuoti priešingos šalies įrodymus bei argumentus, pasisakyti visais byloje svarstomais klausimais ir pan.⁶² Vadinasi, priimdamas

⁶¹ Васильевич Ренжин Сергей, ПРАВА ЗАДЕРЖАННОГО < <http://www.poluchi5.ru/012121-1.html> > [žiūrėta 2008-03-23].

⁶² GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUČONIS, P., Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius. 2005. p. 57.

sprendimą, skirti įtariamajam suėmimą (arba palikti nutartį skirti suėmimą galioti) ar atsisakyti skirti suėmimą (pakeisti kardomąją priemonę kita ar ją panaikinti), teisėjas privalo išklausti abi puses, t.y. įtariamojo paaiškinimus ir prokuratūros pareigūnų motyvus, pagrįstus konkrečiais faktais, kodėl pastarajam reikėtų skirti šią kardomąją priemonę.⁶³

Teisė teikti paaiškinimus bei komentuoti kitos šalies įrodomąją informaciją yra akcentuojama ir Europos Žmogaus Teisių Teismo bylose. Byloje *Pellegrini prieš Italiją*⁶⁴ pažymėjo, jog teisė į rungtyninį procesą yra viena iš teisingo ginčo nagrinėjimo, kuris įtvirtintas Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje, elementų. Ši teisė laiduoja kiekvieno asmens galimybę tiek baudžiamosiose, tiek civilinėse bylose žinoti bei komentuoti kitos šalies pateiktus paaiškinimus ir įrodomąją informaciją, siekiant daryti įtaką teismo sprendimui. Pasak kai kurių autorių, Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtintoje rungimosi principo sampratoje galima išvelgti procesinių idėjų *audiatur et altera pars* (teisė komentuoti priešingos šalies pateiktą ir kitą byloje tiriamą įrodomąją informaciją bei argumentus, siekiant daryti įtaką teismo sprendimui) ir teisės į gynybą (žinoti kitos šalies pateiktą ir kitą tiriamą byloje įrodomąją informaciją bei argumentus) aspektus. Simetriškai perkėlus minėtus šių idėjų aspektus įtariamojo, kuriam gresia suėmimas, atžvilgiu, gaunamas rungimosi principas aptartąja prasme, t.y. tokia rungimosi samprata gali būti įvardijama kaip teismo pareiga prieš priimant sprendimą dėl suėmimo skyrimo išklausti abi šalis.⁶⁵ Vadinasi teisė duoti paaiškinimus dėl suėmimo pagrįstumo bei teisėtumo, duoti pareiškimus bei pastabas visais atvejais lydi teisė būti išklausytam, kitaip pirmoji netektų realios savo teisinės reikšmės bei įtakos teismo sprendimui. Įgyvendinamos greta, šios teisės suteikia galimybę suimamajam formuoti ikiteisminio tyrimo teisėjo teisinę nuomonę suėmimo klausimu bei daryti įtaką suimamajam naudingo sprendimo priėmimui. Be to, verta pažymėti, jog „asmens, kuriam skiriamas kardomasis kalinimas, teisė duoti parodymus ikiteisminio tyrimo teisėjui daugelyje Europos šalių laikoma labai reikšminga taisykle dar ir todėl, kad tokiu būdu teisėjo protokole užfiksuoti parodymai gali būti perskaitomi ir vertinami kaip įrodymas teismo nagrinėjimo metu.“⁶⁶ Lietuvoje tokios specialios taisyklės nėra, tačiau pas ikiteisminio tyrimo teisėją duoti parodymai teisminiame nagrinėjime gali būti pripažinti įrodymais.

⁶³ GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995. p. 64.

⁶⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Pellegrini v. Italy <http://www.ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumenti/2001/07/CASE_OF_PELLEGRINI_v._ITALY_20_07_2001.html> [žiūrėta 2008-12-04].

⁶⁵ GIRDAUSKAS M., rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. ISSN 1392-1274. Teisė. 2004.53. p. 104.

⁶⁶ *Cit. op.* 63, p. 66.

Siekdamas užginčyti suėmimo pagrįstumą ir teisėtumą, suimamasis taip pat gali ikiteisminio tyrimo teisėjui pateikti užfiksuotą įrodomąją informaciją, t.y. paremti savo paaiškinimus bei pastabas konkrečia faktine medžiaga. Galimybę teikti savo medžiagą, kurioje užfiksuota įrodomoji informacija, paneigianti suėmimo teisėtumą, užtikrina įtariamąjo teisė teikti ikiteisminio tyrimo teisėjui reikšmingus dokumentus ir duomenis, ji įtvirtinta jau minėtų BPK 7 straipsnio antrojoje dalyje ir 21 straipsnio 4 dalyje. Jean Pradel yra pabrėžęs, kad „teisė paprastai pabrėžia teisėjo laisvę vertinti, o tai užtikrina laisvės pateikti ir naudoti įrodymus principą.“⁶⁷ Nors čia labiau kalbama apie bylos teismo nagrinėjimo stadiją, tačiau, kaip jau minėta, visi joje veikiantys principai galioja ir ikiteisminio tyrimo metu, ikiteisminio tyrimo teisėjui sprendžiant suėmimo skyrimo klausimą.

Taip, kaip prokuroras prašyme skirti suėmimą išdėstytus pagrindus paremia konkrečiais ikiteisminio tyrimo metu surinktais duomenimis, taip suimamas įtariamasis turi galimybę pateikti reikšmingus daiktus bei dokumentus, kurie būtų atsvara prokuroro pateiktiems duomenims. Žinoma, įtariamajam pačiam asmeniškai sudėtinga tokią įrodomąją informaciją gauti ir rinkti, ypač tuomet, kai dėl suėmimo pagrįstumo į teismą pristatomas jau sulaikytas įtariamasis. Kai pristatomas laisvėje esantis įtariamasis, jo galimybės tinkamai pasiruošti teismui posėdžiui bei apklausai yra platesnio pobūdžio. Paprastai ši teisė tinkamai įgyvendinama suimamajam veikiant kartu su gynėju. Laiko prasme, įrodomoji informacija gali būti renkama prieš teismo posėdį (iki kol įtariamasis per 48 valandas būna pristatytas pas kompetentingą ikiteisminio tyrimo teisėją) arba po to, kai teisminiame posėdyje įtariamasis su gynėju susipažįsta su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiamas suėmimo pagrįstumas bei teisėtumas, ir teisėjas skelbia pertrauką.

Galima būtų teigti, jog suimamasis, norėdamas išvengti kaidomojo kalinimo, turi paneigti suėmimo pagrindus, numatytus BPK 122 straipsnyje. Jis savo paaiškinimais bei pastabomis lyg ir turėtų įrodyti, kad prokuroro įsitikinimas (manymas) dėl šių pagrindų yra nepagrįstas. Praktikoje sunku įsivaizduoti, kokiais paaiškinimais bei dokumentais ar daiktais įtariamasis šiuos pagrindus galėtų paneigti. Geriausiu atveju įtariamasis galėtų pateikti svarios informacijos apie savo asmenybę, savo socialinę aplinką ir kitus duomenis, teigiamai charakterizuojančius jo asmenį, kas galbūt įtikintų teisėją, jog jis nesislėps, netrukdyt procesui ar nedarys naujų nusikalstamų veikų. Bet turint omeny tokios informacijos pobūdį, teisėjui ji bus veikiau rekomendacinio pobūdžio, lyginant su prokuroro pateikta medžiaga, kuri formaliai grindžia suėmimo būtinybę. Kita galimybė rezultatyviai pasinaudoti teise teikti paaiškinimus, pastabas bei medžiagą yra mėginant paneigti

⁶⁷ PRADEL J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. Eugrimas. 2001. p. 369.

privalomą suėmimo sąlygą, jog suėmimas skiriamas tik tiriant bylas dėl nusikaltimų, už kurias baudžiamasis įstatymas numato griežtesnę negu vienerių metų bausmę. Čia iš esmės būtų daromas preliminarus nusikalstamos veikos kvalifikavimas, kas realiai įmanoma tik veikiant kartu su gynėju. Pateikta įrodomąja informacija bei paaiškinimais įtikinus, kad galimai padaryta nusikalstama veika yra baudžiamasis nusižengimas, o ne nusikaltimas (pavyzdžiui, kad pavogtas nedidelės vertės turtas), teisėjas negalėtų skirti suėmimo. Kitas, galbūt labiau teorinis suėmimo teisėtumo nugincijimo variantas - kuomet suimamasis savo teikiamais daiktais ir dokumentais bei paaiškinimais ir pastabomis galėtų ginčyti esminę suėmimo sąlygą – pagrįstą įtarimą. Manytina, kad tai padaryti realiausiai pavyktų sulaikytajam ne įvykio vietoje, kuris pristatomas pas teisėją. Sulaikytas įvykio vietoje įtariamasis vargiai galėtų paneigti daręs nusikalstamą veiką, nebent įrodytų baudžiamąją atsakomybę šalinančią aplinkybę, kuri leistų abejoti pagrįstu įtarimu, arba kad įvykio kazusas ir pan. Laisvėje esančiam įtariamajam inicijuojant suėmimą, jam pranešimas apie įtarimą jau buvo pateiktas anksčiau, ir jis jį paneigti pasinaudodamas aptariamomis teisėmis galėjo jau prieš patenkant pas ikiteisminio tyrimo teisėją – viso iki tol vykusio ikiteisminio tyrimo metu. Tuo tarpu ne įvykio vietoje sulaikytas įtariamasis gali pateiktais daiktais, dokumentais ar paaiškinimais įtikinti teisėją, kad tuo metu nebuvo įvykio vietoje ar pateikti kitus jo alibi pagrindžiančius faktus. Suimamajam įrodžius įtarimo nepagrįstumą, ikiteisminio tyrimo teisėjas neturės teisės paskirti suėmimą.

Analizuojant ikiteisminio tyrimo medžiagą, pastebėtina, kad suimamieji aptartų teisių atžvilgiu elgiasi dvejopai – arba nieko nesako dėl suėmimo pagrindų bei sąlygų bei jokių daiktų ar dokumentų neteikia, o jų gynėjai trumpai pasisako, kad prieštarauja kardamosios priemonės skyrimui,⁶⁸ arba duoda paaiškinimus apie jį charakterizuojančius faktus. Paprastai akcentuojama šeiminė padėtis, nuolatinės gyvenamosios vietos bei pragyvenimo šaltinio turėjimas, susisaistymo ilgalaikiais socialiniais ryšiais faktas, akcentuojamas iki tol paskirtų kardomųjų priemonių (pavyzdžiui, periodiškai registruotis policijos įstaigoje) sąžiningas vykdymas, kad nėra priklausomas nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, ir panašios teigiamai suimamąjį charakterizuojančios aplinkybės.⁶⁹ Tačiau, kaip minėta, tokios aplinkybės įpareigoja ikiteisminio tyrimo teisėją tik atsižvelgti į tokią informaciją vertinant visumą ikiteisminio tyrimo medžiagos, bet kaip matyti iš praktikos, suimamojo paaiškinimai teisėjo sprendimui įtakos nedaro, ir kardomoji priemonė paprastai būna paskirta.

⁶⁸ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-01437-08; Nr. 18-1-01822-08; Nr. 12-1-02292-08; Nr. 12-1-2763-08; Nr.

⁶⁹ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-2539-08; Nr. 12-1-02304-08;

Apibendrinus teorinius aspektus bei ikiteisminio tyrimo praktiką, matomas tam tikras atotrūkis. Teoriniu požiūriu teisė teikti paaiškinimus, pastabas bei įrodomąją informaciją yra labai liberali, ji užtikrina galimybę ginčo keliu išvengti suėmimo paskyrimo. Tačiau praktikoje ši teisė tarsi praranda savo realią vertę, t.y. ja tiesiog beveik nesinaudojama. Manytina, kad suimamasis tiesiog žino, jog turi tokią teisę, iš dalies suvokia jos turinį, tačiau nenumato, kokį teisinį rezultatą jam ji gali duoti (išvengti suėmimo). Suimamajam svarbu žinoti, kokią konkrečiai informaciją jis turėtų pateikti ikiteisminio tyrimo teisėjui – t.y. siekiant užginčyti suėmimo teisėtumą (pagrįstą įtarimą, sąlygas, pagrindus.). Detaliai visa tai paaiškinti turėtų suimamojo gynėjas.

2.4. Galimybė suimamajam pačiam pranešti šeimos nariams ar artimiems giminaičiams apie suėmimo paskyrimą, ir pasirinkti, kam pranešti; motyvuotu paaiškinimu atsisakyti pranešti apie suėmimą šeimos nariams ar artimiems giminaičiams

Pagal BPK 128 straipsnio 1 dalį, paskiriant suėmimą dalyvavęs prokuroras privalo apie įtariamojo suėmimą pranešti vienam iš suimtojo nurodytų šeimos narių ar artimųjų giminaičių. Jeigu suimtasis jokio asmens nenurodo, prokuroras savo nuožiūra turi pranešti vienam įtariamojo šeimos narių ar artimųjų giminaičių, jei šį pavyksta nustatyti. Toje pačioje dalyje numatyta išlyga: prokuroras gali atsisakyti pranešti, jei suimtasis motyvuotai paaiškina, kad toks pranešimas gali pakenkti jo šeimos narių ar artimųjų giminaičių saugumui. Šios suimamo įtariamojo teisinės galimybės sietinos su asmens teise į privatų gyvenimą.

Privataus gyvenimo neliečiamybę įtvirtina Konstitucijos 22 straipsnis, taip pat Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnis. Pagal Konvenciją privataus gyvenimo reglamentavimas šiek tiek platesnis ir bendresnis, su juo labiau sietina aptariama suimamojo teisinė galimybė. Konvencijos 8 straipsnio pirmojoje dalyje akcentuojama kiekvieno žmogaus teisė į tai, kad būtų gerbiamas jo asmeninis ir jo šeimos gyvenimas. Tai, kad prokuroras savo nuožiūra praneša suimamo įtariamojo artimiesiems ar šeimos nariams apie suėmimą, galima būtų vadinti kišimusi į pastarojo šeimos gyvenimą. Tokio kišimosi teisėtumą užtikrina Konvencijos 8 straipsnio 2 dalis, kurioje numatyta, jog valdžios pareigūnas neturi teisės kištis į naudojimąsi šia teise, išskyrus įstatymo numatytus atvejus ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, viešosios tvarkos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat gyventojų sveikatai ar dorovei

arba kitų žmonių teisėms ir laisvėms apsaugoti. Lietuvos įstatymas, numatantis šią pareigūnų prerogatyvą, yra minėtas BPK 128 straipsnis.

Suimamas įtariamasis gali „siaurinti“ tokio prokuroro kišimosi į asmeninį gyvenimą apimtis pirmiausia tuo, jog asmenį, kuriam reikėtų pranešti apie suėmimo paskyrimą, turi nurodyti jis pats. Tačiau suteikiant teisę įtariamajam pasirinkti tokio pranešimo gavėją nebūtinai artimąjį giminaitį iškyla pavojus, jog šia teise gali būti bandoma piktnaudžiauti, pavyzdžiui, siekiant įspėti bendrininkus. Todėl prokuroras, išvelgęs tokį pavojų, turėtų turėti teisę atsisakyti siųsti pranešimą įtartinam šia prasme asmeniui ir paprašyti, kad įtariamasis nurodytų kitą.⁷⁰ Jeigu dėl kokių nors priežasčių suimamasis tokio asmens nenurodo, prokuroras praneša vienam iš BPK 15 straipsnyje ar 38 straipsnyje išvardintų asmenų. BPK 38 straipsnis apibrėžia, kas yra šeimos nariai – tai kartu su tuo asmeniu gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai. BPK 15 straipsnis yra blanketinė norma, kuri numato, kas yra asmens artimieji giminaičiai. Ji nukreipia į BK 248 straipsnio pirmąją dalį, kurioje artimaisiais giminaičiais laikomi tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai bei vaikaičiai. Įstatymas nenumato, kokia forma turi būti pateiktas pranešimas minėtiems asmenims. Taip pat neaišku, koks turėtų būti terminas, per kurį įtariamojo šeimos nariams būtų pranešta apie pastarojo suėmimą. Manytina, kad tai privalu atlikti nedelsiant, ir kad tai gali būti padaryta tiek telefonu, tiek siunčiant raštišką pranešimą. Ikiteisminio tyrimo medžiagoje turi būti padaryta žyma apie šio reikalavimo vykdymą.

Įtariamajam visais atvejais turi būti suteikta kita teisinė galimybė - pačiam pranešti šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams apie suėmimo paskyrimą. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje galima rasti nuomonių, jog ši teisė yra viena iš teisės *susisiekti su išoriniu pasauliu* struktūrinių dalių: „teisė bendrauti su išoriniu pasauliu suprantama kaip įtariamojo teisė neatidėliojant informuoti šeimą (arba šeimos nariais laikomus asmenis) <...> apie sulaikymą (suėmimą). <...> Suimto ar sulaikyto įtariamojo teisė susisiekti su šeimos nariais laikomais asmenimis <...> - viena iš teisės į gynybą efektyvaus įgyvendinimo sąlygų. Dažnai asmuo, pakliuvęs į baudžiamojo proceso veikimo sferą, patiria daugybę neigiamų socialinių, moralinių ir finansinių pasekmių, kurias vėliau būna labai sunku pašalinti. Todėl <...> realiai garantavus šią teisę galima būtų išvengti asmens teisių pažeidimų. Manytina, jog teisė neatidėliojant informuoti šeimą (ar šeimos nariais laikomus asmenis) <...> suprantama kaip sulaikytojo asmens

⁷⁰ GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995. p. 77.

procesiniame įstatyme įtvirtinta procesinė teisė nuo įtarimo pareiškimo ar apie pradėtą ikiteisminį tyrimą sužinojimo, ar procesinio sulaikymo (ar suėmimo) paskyrimo momento nedelsiant raštu arba žodžiu informuoti šeimos narius ar jiems prilygstančius asmenis <...> apie teisinės padėties pokyčius, o tai padėtų sutvarkyti minėto asmens <...> asmeninį gyvenimą.⁷¹ Kaip teisė *susisiekti su išoriniu pasauliu* gali būti suprantama ir nuostata, įtvirtinta „Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių“ 92 straipsnyje, kuriame įtvirtinta areštuotų (suimtų) asmenų teisinė galimybė susisiekti su šeimos nariais. Kai kurių autorių⁷² nuomone, teisė įtariamajam pačiam pranešti apie suėmimą suteikiama todėl, kad „kardomojo kalinimo paskyrimas įtariamajam paprastai reiškia didelį socialinį sukrėtimą. <...> Tai reiškia, kad suimtas turi turėti galimybę parašyti bent vieną laišką, kuriame galėtų duoti nurodymus, kaip reikėtų tvarkyti įvairius jo asmeninius reikalus. Be abejo, tokio laiško turinys gali būti kontroliuojamas – gali būti leista išsiųsti tik tokį laišką, kuriame nebūtų informacijos, galinčios sutrukdyti sėkmingam baudžiamosios bylos tyrimui.“ Tačiau turint omeny tai, jog visi veiksmai (tiek procesiniai, tiek neprocesiniai) skiriant suėmimą turi būti atliekami kuo operatyviau, stengiantis išvengti neleistinai per ilgo asmens teisių suvaržymo, pranešti suimamasis turėtų galėti ir naudodamasis telekomunikaciniais įrenginiais.

Išimtiniais atvejais suimamasis gali pasinaudoti savo teisine galimybe teikti prašymą dėl to, kad apie suėmimą jo šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams nebūtų pranešta. Kokia forma toks paaiškinimas turi būti pateiktas, BPK 128 straipsnis taip pat nenumato. Manytina, kad paaiškinimas turėtų būti reiškiamas rašytine forma, taip būtų išvengiama galimo pareigūnų piktnaudžiavimo savavališkai nepranešant ir pan. Kadangi pranešimas šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams yra procesinis veiksmas, tai ir motyvuotas prašymas turėtų būti fiksuojamas protokole, kurį pasirašytų pats įtariamasis. Galimybė prašyti prokuroro nepranešti apie suėmimą minėtiems asmenims suimamajam iškyla tik tuomet, kai yra motyvas, jog toks pranešimas gali pakenkti jo šeimos narių ar artimųjų giminaičių saugumui. Kas yra saugumas, tiksliau minėtas straipsnis nereglamentuoja. Paprastai tai būna įtariamojo nurodymas, kad pranešimas gali smarkiai pakenkti kurio nors iš jo artimųjų sveikatai ar turėti kitas sunkias pasekmes. Manytina, kad tokio pavojaus grėsmė turi būti reali, o vertinant pavojaus grėsmės realumą turėtų būti atsižvelgiama į įvairius veiksnius: galimą subjektyvumo elementą, pvz. asmuo (šiuo atveju suimamasis) gali pervertinti ar išpūsti pavojaus grėsmę, yra linkęs fantazuoti. Taip pat objektyvųjį elementą – jog apie grėsmės realumą galima daryti tik tikėtiną prielaidą, kurios

⁷¹ GUŠAUSKIENĖ, M. Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. Jurisprudencija, Mokslo darbai, 2008, t. 6(108), p. 64.

⁷² GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995. p. 78.

tikėtino laipsnis priklauso nuo tokių objektyvių veiksnių kaip nusikalstamos veikos pobūdis, nusikalstamos veikos pavojingumo ir sunkumo laipsnis, įtariamojo ir kitų byla suinteresuotų asmenų agresyvumo pobūdis ir laipsnis ir kt. Visais atvejais įtariamojo pateiktus motyvus nagrinėja suėmimo paskyrimo dalyvavęs prokuroras, ir jis sprendžia, ar motyvai pakankamai argumentuoti. Pažymėtina, jog paprastai, pagal bendrąją taisyklę, kai įtariamasis atsisako pasinaudoti savo teise pasirinkti asmenį bei jam pranešti apie kardomąjį kalinimą, pranešimas apie šios kardomosios priemonės paskyrimą turėtų būti išsiunčiamas „siekiant nepažeisti <...> visuomenės teisės, o pirmiausia – įtariamojo artimųjų teisės žinoti, kas atsitiko su įtariamuoju. Ir tik tuo atveju, kai suimtojo paaiškinimai, jog dėl tokio pranešimo gali nukentėti jo artimieji, yra tikėtini, nuo pranešimo išsiuntimo gali būti atsisakoma.“⁷³ Tačiau šis prokuroro atsisakymas yra laikinas. Toks pranešimas turi būti padarytas vėliau, kai tai įmanoma padaryti nesukeliant neigiamų pasekmių. Jei įtariamojo šeimos nariai ar artimieji tokiu atveju patys pradeda domėtis, kur yra įtariamasis, jiems turi būti pranešta apie paskirtą suėmimą.⁷⁴ Pažymėtina, kad nepranešti apie suėmimą šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams yra prokuroro teisė, bet ne pareiga.

Aptartų trijų suimamojo teisinių galimybių įgyvendinimo ypatumai Lietuvos ikiteisminio tyrimo praktikoje gan migloti. Nei vienoje peržiūrėtoje ikiteisminio tyrimo byloje protokole nerasta įrašų apie tai, jog apie suėmimą buvo pranešta arba kad suimtasis pats pranešė artimiesiems giminaičiams ar šeimos nariams.⁷⁵ Tačiau, pavyzdžiui, tai, kad įtariamasis apie kardomąją priemonę atsisakė pranešti, pateikdamas prokurorui prašymą, protokole buvo užfiksuota.⁷⁶ Manytina, kad tokia praktika, kada faktas apie nepranešimą dėl paskirto suėmimo yra fiksuojama, o apie pranešimą nedaroma jokios žymos, nėra leistina. Turi būti fiksuojami abu atvejai. Nesant jokių duomenų apie šios suimtojo teisės įgyvendinimą, pastarasis gali skųstis dėl jo teisių pažeidimo, o prokurorui savo teisumą bus įrodyti sunku, nes neturės apie tai jokių duomenų.

⁷³ GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995. p. 77-78.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003, p. 330.

⁷⁵ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 10-1-01947-08; Nr. 12-1-1331-07; Nr. 16-1-00044-08; Nr. 12-1-184-08; Nr. 16-1-00798-08.

⁷⁶ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-1173-07.

2.5. Suimamojo teisė reikalauti, kad prokuroras ar teisėjas pasirūpintų suimamojo vaikais iki aštuoniolikos metų, turtu ar būstu, liekančiais be priežiūros

Paskyrus įtariamajam suėmimą, jis nebetenka galimybės įgyvendinti ir savo kai kurių asmeninių bei teisinių interesų, nesusijusių su įtariamajam suteiktomis teisėmis. Viena iš jų – tai rūpinimasis savo vaikais iki aštuoniolikos metų.

Pagrindinis nacionalinės teisės aktas, reglamentuojantis šeimos teisinius santykius, yra Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas⁷⁷, jo trečioji knyga. Jo 3.3 straipsnio pirmoji dalis įtvirtina vieną iš šeimos santykių teisinio reglamentavimo principų, t.y. prioritetinės vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principą. Šis principas reiškia, kad sprendami visus šeimos klausimus, susijusius su vaikais, tiek tėvai, tiek teismas, tiek kiti asmenys privalo pirmiausiai atsižvelgti į vaiko interesus ir jais vadovautis⁷⁸. Be to, Civilinio kodekso 3.155 straipsnis numato, kad vaikai iki pilnametystės ar emancipacijos yra tėvų prižiūrimi, o tėvai turi teisę ir pareigą dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje. Jeigu vaikas turi abu tėvus ar globėjus, tai paskyrus vienam iš jų suėmimą jo teisės ir interesai sąlyginai nenukenčia. Kita teisinė situacija susiklosto, jeigu vaikas teturi vieną iš tėvų, kuriam paskirta minėta kardomoji priemonė. BPK numato tam tikrą saugiklį šiai situacijai spręsti, kad būtų išvengta šeimos teisės nuostatų bei principų pažeidimų. BPK 129 straipsnio pirmojoje dalyje rašoma, kad jeigu suimtas turi vaikų iki aštuoniolikos metų, kurie lieka be reikalingos priežiūros, prokuroras arba teismas privalo atiduoti juos šeimos nariams, artimiesiems giminaičiams, kitiems asmenims ar įstaigoms globoti ar rūpintis. Iš šios nuostatos darytina išvada, jog paskyrus įtariamajam suėmimą, Civilinio kodekso numatyta jo pareiga rūpintis vaikais laikinai pereina valstybei, šiuo atveju ikiteisminiam tyrimui vadovaujančiam prokurorui arba teismui.

Vadovaudamiesi minėtomis šeimos teisės nuostatomis, prokuroras ar teismas privalo atiduoti nepilnamečius suimamojo vaikus tokiems asmenims, kurie tinkamiausiai sugebėtų įgyvendinti Civilinio kodekso 3.155 straipsnio 2 dalies įpareigojimus. Tai galėtų būti efektyviai įgyvendinama tiesiogiai bendraujant ir tariantis su pačiu suimamu įtariamuoju, taip pat įpareigojant ikiteisminio tyrimo pareigūnus ar specialias valstybines institucijas patikrinti vaikų gyvenimo bei

⁷⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais), Valstybės žinios. 2000. Nr. 74-2262.

⁷⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė, Justitia, Vilnius, 2002, p. 31.

auklėjimo sąlygas. Pirmiausiai prokuroras turėtų patikrinti, ar vaikai gali būti perduoti artimųjų giminaičių priežiūrai. Nepavykus surasti artimųjų giminaičių, vaikai gali būti atiduoti kitiems asmenims ar atitinkamoms įstaigoms. Spręsti šiuos klausimus prokuroras turi kartu su Vaiko teisių apsaugos tarnyba. Pagal Civilinio kodekso trečiosios knygos XVIII skyriaus nuostatas tokiu atveju vaikui (vaikams) turėtų būti paskirta laikina globa (vaikams iki 14 metų) ar rūpyba (vyresniems negu 14 metų vaikams).⁷⁹

Jeigu prokuroras ar teismas neįvykdo šios teisinės pareigos, suimamasis turi teisę reikalauti, kad ji būtų kuo greičiau įgyvendinta. Už pareigų nevykdymą minėti pareigūnai taip pat atsako įstatymų nustatyta tvarka. Įtariamajam paskyrus kardomąją priemonę – suėmimą – turi būti siekiama suvaržyti tik pastarojo kai kurias teises bei laisves, nes tik jis atsako už savo veiksmus. Todėl neteisėtu turėtų būti laikomas kiekvienas procesinis veiksmas, vienaip ar kitaip neigiamai veikiantis kitus tiesiogiai su suėmimu nesusijusius asmenis, šiuo atveju suimamo įtariamojo vaikus.

Dar viena teisė, kurią įtariamajam tinkamai bei efektyviai įgyvendinti kliudo suėmimo paskyrimas, yra jo nuosavybės teisė. Tai konstitucinė asmens teisė, ją įtvirtina Konstitucijos 23 straipsnis, kuriame įsakmiai teigiama, jog asmens nuosavybė yra neliečiama, ir kad nuosavybės teises saugo įstatymai. „Nuosavybės neliečiamybė reiškia nuosavybės teisės subjekto – savininko teisę laisvai valdyti turimą turtą, naudotis ir disponuoti juo bei reikalauti, kad kiti asmenys nepažeistų jo teisių, taip pat valstybės pareigą užtikrinti nuosavybės teisės įgyvendinimo palankiausią režimą ir ginti bei saugoti nuosavybę nuo neteisėto kišimosi į ją.“⁸⁰ Nuosavybės neliečiamybės sąvokos paaiškinimas tarsi skyla į dvi dalis – savininko teisę ir valstybės pareigą. Paskyrus įtariamajam suėmimą, jam, kaip savininkui, ši teisė tampa sunkiai įgyvendinama, arba apskritai neįgyvendinama. Todėl valstybės pareiga saugoti bei ginti tokio asmens nuosavybės teisę proporcingai „padidėja“.

Pastarosios apsauga suėmus įtariamąjį yra reglamentuojama BPK 129 straipsnio 2 dalyje, kurioje rašoma, kad jeigu suimtasis turi turtą arba būstą (pagal Civilinio kodekso 4.38 straipsnį, aptartos konstitucinės nuosavybės teisės objektas gali būti būtent daiktai ir kitas turtas), liekanti be priežiūros, prokuroras arba teismas privalo aptarti su suimtuuju priemonės turtui ar būstui apsaugoti ir jų imtis. Ši suimamo įtariamojo teisinė galimybė apsaugoti savo nuosavybę vėlgi sietina su tuo, jog suėmimas turi riboti pastarojo teises bei pareigas tik tiek, kiek to reikia suėmimo tikslams pasiekti. Be teisinio pagrindo kėsintis į nuosavybės neliečiamybę tiek Konstitucija, tiek

⁷⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003, p. 331.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis, Teisės institutas, 2000, p. 172.

kiti įstatymai (pvz. Civilinis kodeksas) draudžia, tuo tarpu paskyrus suėmimą atsiranda netiesioginis valstybės ribojimas naudotis šia teise. Tuomet ir iškyla įtariamojo teisė prašyti bei valstybės institucijų (prokuroro ar teismo) pareiga ją apsaugoti.

Prokuroras, vykdydamas šią pareigą, pirmiausia turėtų atsižvelgti į suimamojo nuomonę bei interesus. Priemonės jo nuosavybei apsaugoti gali būti įvairios – atidavimas laikinai prižiūrėti šeimos nariams ar giminaičiams, laikino administratoriaus paskyrimas ir pan. Suimamasis prašymus pasirūpinti jo vaikais, turtu bei būstu gali pateikti ir ikiteisminio tyrimo teisėjui.⁸¹ Manytina, kad BPK nuostata, apsauganti rūpinimosi vaikais bei turtu interesą, yra liberali suimamo įtariamojo atžvilgiu, kadangi jis turi interesą ne tik gintis nuo įtarimo ar suėmimo paskyrimo, bet ir išlaikyti kuo mažiau pakitusią socialinę aplinką, jeigu laisvė jam vis dėlto būtų laikinai atimta.

2.6. Suimamojo teisė apskusti nutartį paskirti suėmimą ar pratęsti suėmimo terminą

Net pasinaudojęs suėmimo metu jam suteiktomis teisėmis bei teisinėmis galimybėmis, t.y. per 48 valandas būti pristatytam pas kompetentingą ikiteisminio tyrimo teisėją apklausai dėl suėmimo pagrįstumo, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiami suėmimo pagrindai bei sąlygos, duoti paaiškinimus dėl suėmimo pagrįstumo bei teisėtumo, duoti pareiškimus bei pastabas, teikti reikšmingus daiktus ir dokumentus, suimamajam gali nepavykti apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją metu įtikinti, kad jam nėra pagrindo bei sąlygų skirti suėmimą. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo teisėjas, remdamasis BPK 123 straipsniu, priima nutartį skirti suėmimą palikti galioti (jeigu įtariamasis nebuvo sulaikytas) arba nutartį skirti suėmimą (jeigu įtariamasis buvo sulaikytas). Abiem atvejais teisėjas nustato konkretų suėmimo terminą. Tokiu atveju suimamajam dar lieka galimybė tokią nutartį apskusti.

BPK 130 straipsnio pirmoji dalis numato, kad suimtasis arba jo gynėjas turi teisę aukštesniajam teismui paduoti skundą dėl suėmimo paskyrimo bei dėl šios kardomosios priemonės pratęsimo. Teisę skusti suėmimo paskyrimo teisėtumą numato ir Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis. Pagal BPK, tokio skundo padavimas yra specifinis, kadangi baudžiamojo proceso įstatymas numato bendrą skundų padavimo procedūrą. Skundą dėl suėmimo paskyrimo ar šios kardomosios priemonės termino pratęsimo galima paduoti per dvidešimt dienų nuo atitinkamos nutarties priėmimo. Skundas paduodamas per suėmimą paskyrusį ar jo terminą pratęsusį teismą, o šis privalo nedelsdamas perduoti skundą aukštesniajam teismui. Ši speciali suimto įtariamojo teisė

⁸¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003, p. 331.

kyla iš bendrosios įtariamojo teisės apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus, pastaroji įtvirtinta BPK 21 straipsnio 4 dalyje. Taip pat bendrai, tačiau jau siaurindamas šios teisės apimtį, bet nenumatydama įgyvendinimo procedūros, šią suimamo įtariamo teisę numato ir BPK 44 straipsnio 3 dalis – kiekvienas sulaikytasis ar suimtas turi teisę kreiptis į teismą, skųsdamasis, kad neteisingai sulaikytas ar suimtas. Galima daryti išvadą, kad BPK 130 straipsnyje įtvirtinta norma yra specialioji pastarųjų dviejų atžvilgiu, todėl duodamas skundą, suimamasis turėtų jame nurodyti, kaip procesinį pagrindą, būtent pastarąjį BPK straipsnį.

Kaip jau minėta, suimtas ar jo gynėjas per dvidešimt dienų gali paduoti aukštesniajam teismui skundą tiek dėl nutarties paskirti suėmimą, tiek dėl nutarties pratęsti suėmimo terminą. Skundo padavimo terminas skaičiuojamas nuo skundžiamos nutarties priėmimo dienos. Galimybė jį atstatyti ar pratęsti bendrai reglamentuojama BPK 100 ir 101 straipsniuose. Skundas turi būti paduodamas per skundžiamą nutartį priėmusį teismą. Nors komentuojamame straipsnyje nėra tiesiogiai numatyta, tačiau turi būti laikomasi ankstesnės (pagal anksčiau galiojusį BPK) praktikos, kuriai buvo pritaręs ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kad tuo atveju, kai skundas tiesiogiai paduodamas aukštesniajam teismui, šis teismas negali skundo persiųsti suėmimą paskyrusiam ar suėmimo terminą pratęsusiam teismui, o privalo jį išnagrinėti. Taip užtikrinamas kuo operatyvesnis sprendimo priėmimas, išvengiama ilgesnio negu būtina suimamojo teisių suvaržymų tęsimosi. Su tuo susijęs ir reikalavimas teismui, kurio nutartis apskundžiama, nedelsiant perduoti skundą aukštesniajam teismui, kuris turėtų būti aiškinamas kaip žemesnio teismo pareiga kuo greičiau perduoti skundą bei reikiamą medžiagą kompetentingam teismui. Tai turėtų būti padaryta ne vėliau kaip per tris dienas, įskaitant ir nedarbo dienas.⁸²

BPK 130 straipsnio pirmojoje dalyje taip pat numatyta ir tokio skundo nagrinėjimo tvarka. Norma įsakmiai nurodo, kad aukštesniojo teismo teisėjas privalo išnagrinėti skundą ne vėliau kaip per septynias dienas nuo jo gavimo dienos. T.y. skundui nagrinėti toks teismas per minėtą terminą privalo surengti posėdį ir priimti sprendimą dėl skundo. Prokuroro ir gynėjo dalyvavimas tokiaame posėdyje būtinas, o suimtasis kviečiamas teismo nuožiūra. Pastaroji nuostata kelia abejonių – suimtas, negalėdamas dalyvauti skundo nagrinėjimo posėdyje, praranda paskutinę galimybę asmeniškai ginčyti jo teisės į laisvę (laikiną) atėmimą. Kuo teismo „nuožiūra“ paremta, lieka neaišku. Taip pat neaiškios nekvietimo priežastys. Manytina, kad ši nuostata taptų bent iš dalies teisinga, jeigu teismo būtų reikalaujama, jog suimtojo nekvietimo į posėdį atveju jis privalėtų

⁸² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003, p. 332-333.

nurodyti tokio sprendimo priešastis. Lietuvos ikiteisminio tyrimo praktika rodo, kad nagrinėjant skundus dėl suėmimo, įtariamasis nebūna kviečiamas, arba tai įvyksta itin retai. Pavyzdžiui, atliekant ikiteisminį tyrimą Nr. 12-1-2539-08, suimtas skundė nutartį skirti suėmimą, jo teismas į nagrinėjimą nekvieta, protokole nenurodydamas nekvietimo priešasčių (pavyzdžiui, kad užtenka tyrimo medžiagos skundai nagrinėti ir pan.).⁸³ Atrodytų, jog suimtojo nekvietimas yra toks pat natūralus dalykas kaip kad prokuroro būtinas dalyvavimas.

Jeigu suimtas vis dėlto pristatomas, jam bei jo gynėjui, jei jis dalyvauja, kaip ir skiriant suėmimą bei pratęsiant šios kardomosios priemonės taikymo terminą, turi būti sudarytos sąlygos susipažinti su visa medžiaga, reikšminga skundo išsprendimui. Skundus dėl nutarties paskirti ar pratęsti suėmimo terminą aukštesnysis teismas nagrinėja BPK 130 straipsnyje bei BPK 439 – 442 straipsniuose numatyta tvarka. BPK 130 straipsnio antrojoje dalyje numatyta, kad aukštesniojo teismo priimtas sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas.

Iš to, kas aptarta, darytina išvada, kad teisė apskūsti nutartį dėl suėmimo skyrimo suimamajam svarbi tuo, jog tai paskutinė galimybė išvengti kardomojo kalinimo. Visiškai pritartina pozicijai, kad „teisė ginčyti suėmimo teisėtumą turi būti tinkamai prieinama“.⁸⁴ Tai, kad įtariamajam itin retai suteikiama galimybė dalyvauti skundo nagrinėjimo posėdyje, daro teisę ginčyti suėmimo teisėtumą beveik neprieinama. Tai neužtikrina procesinio lygiateisiškumo principo. O ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, priimta nesilaikant pastarojo principo, verčia abejoti ir tokio sprendimo teisingumu.

⁸³ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-2539-08.

⁸⁴ Human rights and arrest, pre-trial detention and administrative detention, Chapter 5, p. 198 < <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter5en.pdf> > [žiūrėta 2009-03-27].

III. Suimto įtariamojo teisinis statusas. Skirtumai nuo nesuimto įtariamojo statuso

Darbo II dalyje buvo rašoma apie pirmąjį etapą, kurio metu įtariamasis vadinamas suimamuoju. Jeigu įtariamajam, net pasinaudojusiam ir tinkamai įgyvendinusiam savo teises ir teises galimybes nagrinėjant suėmimo klausimą, vis dėlto paskiriama ši kardomoji priemonė, jis tampa suimtuoju (antrasis etapas). Suimtuoju darbo III dalies prasme jis tampa nuo ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties skirti suėmimą momento, o jeigu buvo paduotas skundas – nuo aukštesniojo teismo nutarties skundą atmesti momento. Toks subjektas išsaugo savo, kaip įtariamojo statusą, tačiau jo teisinė padėtis faktiniu aspektu labai skiriasi nuo paprasto įtariamojo. Įtakotam kardomojo kalinimo, suimtajam jo, kaip įtariamojo, teisių įgyvendinimas tampa labai specifiškas. Kai kuriomis teisėmis, išvardintomis BPK 21 straipsnio 4 dalyje, jis gali pasinaudoti (arba jau pasinaudojo) be didesnių pokyčių, nulemtų suėmimo, tačiau dauguma įtariamojo teisių įgyja visiškai kitą „atspalvį“. Be to, suimtasis turi ir keletą teisių, kurių paprastas įtariamasis neturi.

3.1. Teisė į gynybą

Galima pagrįstai teigti, jog pati svarbiausia įtariamojo teisė yra jo teisė į gynybą. Teisės į gynybą gerbimas yra visuotinis teisinis principas, kuris gali turėti labai platų pritaikymą, ir kuris tiesiogiai siejasi su individu ir teisiniu procesu.⁸⁵ Naudodamasis teise gintis, jis gali įtakoti ikiteisminį tyrimą, ir netgi apsiginti nuo įtarimo bei kaltinimo pateikimo. Baudžiamojo proceso doktrinoje pripažįstama, kad teisė į gynybą susideda iš dviejų dalių: teisės gintis pačiam ir teisės gintis pasinaudojant gynėjo pagalba⁸⁶. Pats įtariamasis gali asmeniškai gintis naudodamasis BPK 21 straipsnio 4 dalyje numatytomis teisėmis. Tačiau asmens vykdoma gynyba dėl teisinių žinių trūkumo, psichologinės įtampos, ribotų galimybių tinkamai vertinti situaciją bei dėl kitų priežasčių dažnai negali būti labai veiksminga. Gynybos veiksmingumas dar labiau sumažėja, kai įtariamajam paskiriama pati griežčiausia kardomoji priemonė – suėmimas. Būdamas įkalintas, įtariamasis vargiai galės efektyviai pasinaudoti savo teisinio statuso suteiktomis teisinėmis galimybėmis, juo

⁸⁵ Committee on Citizens' Freedoms and Rights, Justice and Home Affairs, Freedom, security and justice: an agenda for Europe < http://www.europarl.europa.eu/comparl/libe/elsj/charter/art48/default_en.htm > [žiūrėta 2009-03-26].

⁸⁶ GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995. p. 95.

labiau suvokti jų esmę bei paskirtį konkrečioje teisinėje situacijoje. Būtent čia esmingiausia teisė įtariamajam tampa jo teisė turėti gynėją.

Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalis ir Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktas kiekvienam asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikalstamą veiką (ar kaltinamas tokios veikos padarymu), nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento garantuoja teisę į gynybą bei teisę turėti gynėją. Apie teisę turėti gynėją rašoma ir BPK 21 straipsnio 4 dalyje bei 44 straipsnio 8 dalyje. Teisė į gynybą talpina savyje labai daug procesinių veiksmų, kurių nemažai sudaro atskiras baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens teisės. Toks asmuo ginasi nuo baudžiamojo persekiojimo būtent naudodamasis tomis teisėmis. Konkrečios suimto įtariamojo teisės, kurios paprastai ir yra panaudojamos ginantis nuo įtarimo, bus aptiriamos kitose šio skyriaus dalyse, todėl šioje dalyje bus akcentuojama tokio įtariamojo teisė turėti gynėją bei iš teisės turėti gynėją išplaukianti galimybė netrukdomam su juo tartis.

Suimto įtariamojo teisės turėti gynėją turinys yra šiek tiek kitoks negu paprasto įtariamojo. Tai lemia kardomosios priemonės suėmimo paskyrimas. Naujojo BPK kūrėjai atsižvelgė į išskirtinę suimtojo tiek teisinę, tiek faktinę padėtį, ir įtvirtino imperatyvią nuostatą: gynėjo dalyvavimas būtinas tiriant <...> bylas, kai įtariamasis <...> yra suimtas (BPK 51 straipsnio 1 dalies 7 punktas). Vadinasi, suimtajam teisė turėti gynėją tampa beveik kaip pareiga – jei jis pats neįgyvendina šios teisinės galimybės, arba jei jo pavedimu ar sutikimu gynėjo nėra pakvietę kiti asmenys, tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo pranešti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo baudžiamosiose bylose koordinatoriui apie tai, kad suimtam įtariamajam būtinas gynėjas, ir parinktą gynėją paskirti (BPK 51 straipsnio 3 dalis). Būtinybė suimtajam turėti gynėją iškyla labai anksti – jau per pirmąją apklausą dėl suėmimo pagrįstumo. Toks įpareigojimas įtvirtintas BPK 50 straipsnio 4 dalyje, kuri numato, jog jeigu įtariamojo pasirinktas gynėjas negali per šešias valandas atvykti dalyvauti apklausoje dėl suėmimo pagrįstumo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras arba teismas turi teisę pasiūlyti įtariamajam į šią apklausą pasikviesti kitą gynėją, o jei šis to nepadaro, privalo BPK nustatyta tvarka gynėją paskirti. Susiklosčius tokiai situacijai, gynėjas yra paskiriamas neatsižvelgiant į ginamojo norus turėti konkretų advokatą. Iš šių nuostatų matyti, kad nors gynėjo turėjimas yra įvardijamas kaip suimtojo teisė, tačiau kadangi gynėjo buvimas skiriant ir paskyrus suėmimą įtariamajam yra privalomas, tai ši teisė visais atvejais turi būti įgyvendinta. Tai, kad gynėjas visuomet dalyvauja apklausoje dėl suėmimo, rodo ir ikiteisminio tyrimo medžiaga.⁸⁷ Žinoma, šios

⁸⁷ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 16-1-00062-09; Nr. 12-1-1331-07; Nr. 12-1-03808.

teisės nebūtų galima pavadinti tiesiog suimto įtariamojo „pareiga“, kadangi jis ja gali ir nepasinaudoti, ir nuo to jam nebus papildomų neigiamų teisinių pasekmių (kas nutinka neįvykdžius „tikrų“ teisinių pareigų). Kaip teisinis saugiklis, kad ši teisė būtų besąlygiškai įgyvendinta, yra valstybės institucijų atsakomybė tokį gynėją paskirti, jeigu suimtasis yra visiškai pasyvus arba jei jo pasirinktas gynėjas dėl kokių nors priežasčių negali dalyvauti atitinkamuose procesiniuose veiksmuose. Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją, kompetentingų valstybės institucijų iniciatyva paskiriant gynėją, kai tai reikalinga „teisingumo interesams“, atitinka lygiateisiškumo principą. Teismas pabrėžė, jog ši teisė yra absoliuti. Be to, valstybė privalo paskirti gynėją, kai tai „reikalinga teisingumo interesams“ net tada, kai baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo tam prieštarauja ir išreiškia norą gintis pats. Paprastai skiriant gynėją, kai tai reikalinga „teisingumo interesams“, turi reikšmę keli aspektai: bylos sudėtingumas, numatomos bausmės trukmė bei numatomos įkalinimo sąlygos. *Benham prieš Didžiąją Britaniją*⁸⁸ byloje Teismas pažymėjo, kad tuomet, kai asmeniui gresia laisvės atėmimas, teisingumo interesai reikalauja skirti gynėją. Pagal BPK normas, įtariamajam, kuriam paskirtas (ar skiriamas) suėmimas, visais atvejais gresia laisvės atėmimas (BPK 122 straipsnio 8 dalis), be to, jam jau yra apribota laisvė kardomuoju kalinimu, todėl manytina, kad BPK 51 straipsnio 1 dalies 7 punkto reikalavimas suimtajam turėti gynėją yra pažangi norma Konvencijos nuostatų atžvilgiu.

Taigi įprastinis teisės į gynybą aiškinimas, jog ši teisė susideda iš dviejų dalių: teisės gintis pačiam ir teisės gintis pasinaudojant gynėjo – advokato pagalba, pasikeičia įtariamajam paskyrus kardomąją priemonę – suėmimą, t.y. gynyba tokiu atveju suvokiama labiau kaip teisė gintis pasinaudojant gynėjo pagalba. Turima omenyje tai, kad šios dvi teisės į gynybą dalys vis dar egzistuoja asmenį suėmus, tačiau jau skiriasi jų proporcijos – suimtasis vis dar gali gintis pats, kiek jam leidžia jo procesinė padėtis, tačiau absoliučią daugumą tiek procesinių, tiek neprocesinių veiksmų jis atlieka kartu su gynėju, arba išvis patikėdamas juos atlikti jam vienam. Logiška ir teisinga norma, kad gynėjas privalo dalyvauti baudžiamajame procese, kai įtariamasis suimtas. Todėl nelabai tobula BPK nuostata, leidžianti baudžiamojon atsakomybėn traukiamam asmeniui (taigi ir suimtam įtariamajam) bet kuriuo proceso momentu atsisakyti gynėjo pagal BPK 52 straipsnio 1 dalį. Į sąrašą aplinkybių, kada ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui toks atsisakymas neprivalomas, įeina tik nepilnamečio arba asmens, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų negali pats pasinaudoti teise į gynybą, taip pat proceso nemokančio asmens ar asmens,

⁸⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Benham v. The United Kingdom* < http://www.pili.org/en/component/option,com_bookmarks/Itemid,83/task,view/id,3/ > [žiūrėta 2009-03-01].

įtariamo ar kaltinamo sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, kai dėl bylos sudėtingumo ar didelės apimties arba kitais atvejais kyla abejonų dėl šio asmens galimybės pasinaudoti teise į gynybą. Suimtas negalėtų atsisakyti gynėjo nebent tuo atveju, jeigu jis taip pat turėtų bent vieną iš minėtų savybių. Tačiau pilnametis, fiziškai ir psichiškai sveikas Lietuvos Respublikos pilietis, padaręs nesunkų ar apysunkį nusikaltimą suimtas pagal minėtą nuostatą visais atvejais gali atsisakyti savo gynėjo, ir toks atsisakymas valstybinėms institucijoms bus privalomas. Tokia nuostata gana prieštaringa jau aptartai pareigai būtinai paskirti gynėją suimtam įtariamajam, net kai jis tam prieštarauja. Tarkim, suimtajam prieštaraujant jam buvo paskirtas valstybės garantuojamas gynėjas, tačiau po paskyrimo įtariamasis gali tą pačią minutę jo atsisakyti. Žinoma, suteikdamas suimtam įtariamajam teisę atsisakyti savo gynėjo, įstatymų leidėjas matyt norėjo pabrėžti tai, kad toks įtariamasis, pasinaudojęs šia teise, pasirinks kitą gynėją. Tačiau BPK 52 straipsnio 1 dalis perša išvadą, jog atsisakęs savo gynėjo, suimtas tolesniame baudžiamosios bylos tyrime galės dalyvauti ir be jo. Manytina, kad įstatymų leidėjas šia nuostata siekė užtikrinti suimto įtariamojo teisinį interesą ne tiek atsisakyti gynėjo apskritai, kiek atsisakius pasirinkti kitą. Tik kyla klausimas, kiek laiko galima laukti, kol įtariamasis susiras kitą gynėją – ar iki tol, kol reikės atlikti kokį nors procesinį veiksma, kur yra būtinas gynėjo dalyvavimas, ar iki tol, kai pagrįstai būtų galima manyti, jog suimtas apskritai nežada naujojo gynėjo pasikviesti, ir pan. Manytina, kad visais atvejais derėtų atsižvelgti į suimtojo poziciją - jeigu jis, atsisakęs gynėjo, nenori pasikviesti kito, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar teismas turėtų paskirti valstybės garantuojamą gynėją tuomet, kai BPK imperatyviai nurodo pastarojo dalyvavimo būtinumą atliekant konkretų procesinį veiksma. Tokiu būdu būtų užtikrinamas suimtojo interesas ir tinkamas bei teisėtas ikiteisminio tyrimo vykdymas.

Kita BPK nuostata, susijusi su įtariamojo teise turėti gynėją, ir anot kai kurių teoretikų, kelianti nemažai abejonų, yra 49 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta prokuroro teisė ikiteisminio tyrimo metu nušalinti gynėją, jeigu šis naudoja neteisėtas gynybos priemones. Manytina, kad ši norma iškreipia ne tik kaltinimo ir gynybos funkcijas realizuojančių proceso subjektų procesinės lygybės imperatyvą, bet ir pažeidžia baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens teisę gintis padedamam savo paties pasirinkto gynėjo. Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta advokato pareiga reprezentuoti viešąjį (visos visuomenės) interesą bei ją bent iš dalies realizuojantis BPK 48 straipsnio 2 dalies 1 punktas, numatantis, kad gynėjas privalo panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti ginamajam reikiamą teisinę pagalbą, verčia manyti, kad šias pareigas gynėjas pažeis tiek tuomet, kai privačiam įtariamojo interesui stengsis atstovauti (ginti)

nusikalstamais būdais ir priemonėmis, tiek tuomet, kai nepanaudos būdų ar priemonių, kurie aiškiai (akivaizdžiai) galėtų padėti veiksmingai apsaugoti atstovaujama privatų interesą.⁸⁹ Kitaip tariant, BPK 49 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą draudimą naudoti neteisėtas gynybos priemones gynėjas pažeis ir būdamas pernelyg pasyvus, kai veiksmingos teisinės gynybos tikslai reikalauja jo aktyvumo. Tad jei BPK 49 straipsnio 1 dalis teisę nušalinti gynėją prokurorui suteikia ir tuo atveju, kai pasirinktas gynėjas yra pasyvus ir nedaro to, ką, prokuroro manymu, turėtų daryti, „nebelieka prasmės kalbėti apie gynėjo savarankiškumą ir baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens teisę pasirinkti gynėją.“ Tarpusavyje besirungiantys priešininkai – kaltintojas ir gynėjas – negali lemti vienas kito teisinio statuso ar galimybės realizuoti atitinkamą procesinę funkciją. Aptarta prokuroro teisė iškreipia šį balansą. Be to, prokuroras baudžiamajame procese, kaip valstybinis kaltintojas, visuomet bus šališkas, ir jo sprendimas nušalinti gynėją, paremtas jo teisine nuomone, dažnai gali būti neobjektyvus. Todėl, sistemiškai vertinant BPK normas, ypač BPK 60 straipsnio 2 dalies reglamentuojamą nušalinimą, nušalinti gynėją ikiteisminio tyrimo metu turėtų būti leidžiama tik ikiteisminio tyrimo teisėjui ir jokių būdu ne tiesioginiam gynėjo priešininkui – prokurorui.⁹⁰ Suimtam įtariamajam ypač svarbu, kad jo pasirinktas gynėjas nebūtų nušalintas, nes tuo momentu, kada jam bus paskirtas arba jis ras kitą gynėją, jis lieka be teisinės apsaugos. Jeigu gynėjas netinkamai (bet teisėtai) – pasyviai, nekokybiškai – atlieka savo pareigą atstovauti suimto įtariamojo interesams, pastarasis turi kitą teisinę galimybę tam, kad šie interesai būtų įgyvendinti. BPK numato jau įtariamojo teisę bet kuriame baudžiamojame proceso etape kviešti dalyvauti kitą gynėją. Vadinas, prokuroras, kuriam pagal galiojančią BPK vis dar yra užtikrinta teisė nušalinti gynėją, turėtų atsižvelgti į specifinę suimto įtariamojo padėtį, t.y. vengti pačiam pašalinti jo gynėją iš proceso, bet skatinti tokio įtariamojo iniciatyvą pačiam pakeisti pasyvų ar netinkamą gynėją kitu.

Gynėjo pagalba ypač reikalinga suimtam įtariamajam, kadangi nuo efektyvios gynybos būtent tuo metu labai priklauso tiek iškeltos baudžiamosios bylos baigtis, tiek ir kardomojo kalinimo trukmė. Tai, ar įtariamajam pavyks apsiginti nuo pareikšto įtarimo bei pasiekti, kad kardomoji priemonė būtų panaikinta ar pakeista, daug priklauso būtent nuo gynėjo teikiamos pagalbos efektyvumo.⁹¹ Efektyvumo garantas yra minėtas Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktas, taip pat tos pačios dalies b punktas, kuriame sakoma, kad kiekvienas asmuo, kaltinamas

⁸⁹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 452.

⁹⁰ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 451-452.

⁹¹ GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995. p. 95.

(įtariamasis) nusikalstamos veikos padarymu, turi teisę turėti pakankamai laiko ir galimybių pasiręsti savo gynybai. Iš pastarosios bendro pobūdžio Konvencijos nuostatos kyla viena iš svarbiausių suimtam įtariamajam teisių – tai suimtojo teisė netrukdomam tartis su savo gynėju. „Netrukdymas“ pasireiškia daugeliu aspektų – nuo nedalyvavimo pokalbiuose iki pokalbių nesiklausymo. Konvencijos tekste tiesiogiai nėra įtvirtintas reikalavimas garantuoti suimtajam teisę kalbėti su savo gynėju pašaliečiams negirdint, bet Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Komisija, nagrinėdami tokio pobūdžio bylas, remiasi Europos tarybos Ministrų komiteto 1973 metų sausio 19 dienos rezoliucija AA 73. Kaip priedas prie šios rezoliucijos yra patvirtintos „Elgesio su suimtaisiais asmenimis taisyklės“, kurių 93 straipsnyje rašoma, kad suimtajam turi būti sudarytos sąlygos perduoti savo advokatui ar iš jo gauti konfidencialius nurodymus: policijos ar kalėjimo darbuotojai gali stebėti suimtojo ir gynėjo pokalbius, bet neturi teisės tiesiogiai ar netiesiogiai jų klausytis. Panaši formuluotė įtvirtinta ir 1969 metų gegužės 6 dienos Europos sutartyje „Dėl asmenų, dalyvaujančių teismo procese Europos komisijoje ir žmogaus teisių gynimo teisme“. Šioje sutartyje rašoma, kad dėl skundo Europos žmogaus teisių komisijai pateikimo pradėtame procese suimtas turi teisę kalbėtis su advokatu pašaliečiams negirdint.⁹² Gana didelį atgarsį turėjusioje *Campbell and Fell prieš Didžiąją Britaniją*⁹³ byloje Teismas taip pat konstatavo, kad policijos ar kitų pareigūnų dalyvavimas baudžiamojo atsakomybės traukiamo asmens ir jo gynėjo pokalbyje pažeidė Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c ir b punktus. Taigi ši teisė reikalauja, kad būtų sudarytos sąlygos konfidencialiems advokato ir jo ginamojo susitikimams, nedalyvaujant kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo institucijų atstovams. Paminėtina, kad ši teisė gali būti pažeista ir tuomet, jeigu gynėjui reikia gauti išankstinį teismo ar prokuratūros leidimą susitikti su ginamuoju.

Nesuimtam įtariamajam įgyvendinti teisę netrukdomam tartis su gynėju yra nesudėtinga. Tačiau kai įtariamasis yra kardomajame kalinime, pasinaudojimas šia specialia teise tampa gan keblus. Tik priėmus naująjį BPK tokia teisė tapo absoliuti – pagal senojo BPK 58 straipsnio 2 dalies 3 punktą, teisė „matytis su sulaikytu ar suimtu ginamuoju be pašaliečių“ buvo garantuojama tik „po pirmosios apklausos“. Be to, konstatavus išskirtinius pagrindus ir būtinumą, baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnams senasis BPK leido per pirmąsias penkiolika sulaikymo ar kardomojo kalinimo dienų (o prokurorui ar teisėjui sutikus – ir visą parengtinio tyrimo laiką) dalyvauti gynėjo pokalbiuose su ginamuoju, taip pat kontroliuoti gynėjo bei ginamojo

⁹² *Ibidem*, p. 97.

⁹³ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Campbell and Fell v United Kingdom* <<http://www.robin.no/~dadwatch/echr/fell.html>> [žiūrėta 2009-03-01].

susirašinėjimą.⁹⁴ Priėmus naująjį BPK iš esmės pasikeitė suimto įtariamojo bei jo gynėjo tarpusavio bendravimo reglamentavimas: BPK 48 straipsnio 1 dalies 3 punkte įtvirtinta gynėjo teisė matytis su sulaikytu ar suimtu asmeniu be pašaliečių, o tokių pasimatymų skaičius bei trukmė negali būti ribojami. Nors pagal lingvistinį BPK aiškinimą, tai yra gynėjo, o ne suimto įtariamojo teisė, tačiau logiškai – sistemiškai ši norma įtvirtina ir pastarojo adekvačią teisę, kas visiškai atitinka Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies b punktą.

Minėta, kad įtariamasis nuo įtarimo ginasi naudodamasis savo, kaip įtariamojo, teisėmis. Suimtas, savo ruožtu, pats pasinaudoti šiomis teisėmis turi tik ribotas galimybes. Todėl čia itin išryškėja intereso turėti gynėją priežastis - gynėjui, kaip baudžiamojo proceso dalyviui, įstatymai numato nemažai teisių. Taip įstatymų leidėjas, manytina, siekė užtikrinti proceso šalių lygiateisiškumą. Pritartina nuomonei, jog „gynybos ir kaltinimo šalių procesinis lygiateisiškumas yra esminis ir lemiamas rungimosi proceso elementas. Rungimosi principas prarastų savo prasmę bei teisinę ir socialinę vertę, jeigu, vaizdžiai tariant, rungtiniautų „skirtingų svorių“ procesiniai priešininkai.“⁹⁵ Ginant suimtą įtariamąjį, gynėjo vaidmuo tampa kaip niekad labai aktyvus. Kai ginamasis yra paprastas įtariamasis, gynėjo aktyvumas priklauso nuo daugelio aplinkybių – baudžiamosios bylos sudėtingumo, įtariamojo pozicijos bei norų, gynybos pasirinktos taktikos ir pan. Tačiau kai įtariamasis yra suimtas, gynėjas privalo kuo intensyviau naudoti jam suteiktas teises bei teises galimybes. Gynėjo teisės numatytos BPK ir Lietuvos Respublikos advokatūros įstatyme⁹⁶. Nemažai jam užtikrintų teisių sutampa su įtariamojo teisėmis. Tai logiška teisiniu požiūriu, kadangi ginantis nuo įtarimo ir turėdami tą patį teisinį interesą, ginamasis ir gynėjas veikia kartu kaip vienas nedalomas asmuo. Tomis sutampančiomis teisėmis jie tarsi „dalijasi“ priklausomai nuo teisinės situacijos. Kai įtariamasis yra suimtas, gynėjas iš esmės perima daugumą jo ginamajam priklausančių teisių, o suimtas „tenkinasi“ tų teisių įgyvendinimo rezultatais. Ir nors įtariamasis lyg ir netenka realios galimybės pats jomis efektyviai naudotis, tačiau tas teises perėmęs gynėjas gali tinkamai jas įgyvendinti, o daugeliu atveju – netgi geriau ir rezultatyviau. Šitaip užtikrinamas kaltinimo ir gynybos funkcijas realizuojančių baudžiamojo proceso subjektų procesinės lygybės (funkcinio lygiateisiškumo) principas, kurio paskirtis yra garantuoti „vienodas (lygias) ar bent jau „palyginamas“ (t.y. savo esme ir veiksmingumu lygiavertes) procesines

⁹⁴ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 446.

⁹⁵ KAZLAUSKAS M. Gynybos ir kaltinimo šalių lygiateisiškumas ir jo reikšmė žmogaus teisių apsaugai. Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Lietuvos teisininkų draugija. Konferencijos medžiaga. Vilnius. 1995. p. 32.

⁹⁶ Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas, Valstybės žinios, 2004, Nr. 50-1632.

galimybes ginti atstovaujamus interesus.“⁹⁷ Gynėjo teisės ir teisinės galimybės šioje dalyje nebus aptariamoms sąmoningai ir bus sistemiškai analizuojamos kartu su suimto įtariamojo teisėmis.

Apibendrinus BPK bei Konvencijos nuostatas, galima daryti išvadą, jog teisė turėti gynėją teisiniu požiūriu įtvirtinta tinkamai. Tai, kad yra norma, užtikrinanti būtiną gynėjo dalyvavimą, bei nuostata, įtvirtinanti tai, kad suimtojo gynėjo atsisakymas kompetentingiems pareigūnams yra neprivalomas, iš esmės reiškia, kad suimtasis be gynėjo lieka tik tuo atveju, jeigu jis pats to nori ir reikalauja. Visais kitais atvejais gynėjo dalyvavimas procese bus užtikrintas.⁹⁸ Kiek sudėtingiau atsakyti į klausimą, ar išvengiama gynėjo bei suimtojo teisės bendrauti be pašaliečių pažeidimų, kadangi ikiteisminio tyrimo medžiagoje nėra fiksuojamas kiekvieno susitikimo faktas. Galbūt apie pažeidimų situaciją Lietuvoje iš dalies būtų galima spręsti analizuojant jurisprudenciją.

3.2. Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga

Darbo 2.2. dalyje kalbėta apie suimamo įtariamojo teisę susipažinti su ta bylos medžiaga, kuria grindžiami suėmimo pagrindai bei sąlygos. Ši ikiteisminio tyrimo medžiaga buvo išskirta dėl to, kad nagrinėjant suėmimo paskyrimo (pratęsimo) klausimą, tai pati svarbiausia tuo metu įtariamajam informacija. Be to, jos specifika iš dalies lemia ir kiek kitokias susipažinimo su ja procedūras. Šioje dalyje bus rašoma apie bendrą įtariamojo teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, t.y. tokiu baudžiamosios bylos tyrimo metu, kai pastarajam jau yra paskirtas suėmimas ir jis jau yra kardomojo kalinimo įstaigoje.

Bendrąją įtariamojo teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis reglamentuoja BPK 21 straipsnio 4 dalis, taip pat 181 straipsnio 1 dalis, kurioje rašoma, kad įtariamasis ir jo gynėjas ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis bei daryti tokios medžiagos kopijas ir išrašus, pateikdami prašymą prokurorui. Ši teisė sietina su rungimosi bei procesinio lygiateisiškumo principais, kur pirmasis šiuo atveju reikštų „kiekvienos šalies galimybę apskritai žinoti kitos šalies pateiktus įrodymus ir argumentus <...>, o antrasis – tai atlikti iš esmės lygiomis su kita šalimi sąlygomis.“⁹⁹ Taigi čia ryškėja pagrįstas ir teisėtas įtariamojo interesas žinoti viską, ką žino jo tiesioginis „priešininkas“ – prokuroras.

⁹⁷ MERKEVIČIUS R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 450.

⁹⁸ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-2539-08; Nr. 18-1-01822-08; Nr. 17-1-00720-08; Nr. 12-1-2536-08; Nr. 17-1-2812-08.

⁹⁹ GIRDAUSKAS M., rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. *ISSN 1392-1274. Teisė. 2004.53.* p. 105.

Igyvendindamas šią savo teisę, įtariamasis teikia prokurorui prašymą. Prokurorui prašymas turi būti teikiamas ir tuo atveju, kai ikiteisminį tyrimą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Gavęs prašymą susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas jį turi perduoti prokurorui. Pats ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali tenkinti ar atmesti tokį prašymą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas be prokuroro leidimo įtariamąjį ir jo gynėją gali supažindinti tik su ta ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuri gauta su jais atliekant proceso veiksmus. (detalesnės tokio susipažinimo nuostatos išdėstytos Generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu patvirtintose Rekomendacijose dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu¹⁰⁰). Tačiau įstatymų leidėjas tame pačiame straipsnyje diferencijavo paprastą įtariamąjį ir suimtą įtariamąjį, straipsnio 3 dalyje nurodydamas, jog jeigu įtariamasis yra suimtas, teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis bei teisę daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus turi jo gynėjas, o atsisakius gynėjo – įtariamasis. Vyraujančios Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinos šalininkų nuomone, BPK 181 straipsnio 3 dalis „neturėtų būti vertinama kaip varžanti suimto įtariamojo teises. Suimtam įtariamajam garantuojamas būtinas gynėjo dalyvavimas (BPK 51 straipsnio 1 dalies 7 punktas). Susidarantys gynėjo ir įtariamojo santykiai turi užtikrinti, kad gynybos interesai nenukentėtų dėl apribotų suimtojo galimybių pačiam atlikti kai kuriuos veiksmus suėmimo taikymo laikotarpiu. Pirma, gynėjas, kaip reikiamą kvalifikaciją turintis proceso dalyvis, gali, pagal savo pareigas ir privalo tinkamai susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, šiuos duomenis naudoti gynybos reikmėms. Pačiam įtariamajam pastebėti reikšmingiausią gynybos požiūriu informaciją dažnai gali būti sudėtinga. Antra, gynėjas gali daryti reikiamų gynybai dokumentų kopijas ir išrašus bei perduoti jas suimtam įtariamajam.“¹⁰¹ Tačiau vargu ar galima būtų kategoriškai teigti, jog vien dėl to, kad su minėta medžiaga gali susipažinti suimto įtariamojo gynėjas, bendroji įtariamojo teisė pačiam asmeniškai susipažinti su tais duomenimis tampa tinkamai įgyvendinta. Tiek suimtas įtariamasis, tiek paprastas įtariamasis turi tas pačias įtariamo asmens teises, išvardintas BPK 21 straipsnio 4 dalyje. Pritaikius kardomąją priemonę – suėmimą -, asmuo vis dar yra įtariamasis, todėl kyla klausimas, kodėl aptariama teisė tokiu atveju turi pereiti suimtojo gynėjui. Kaip minėta, suimtasis yra tas pats įtariamasis, tik jam paskirta kardomoji priemonė. Ji reikalinga tam, kad būtų pasiekti suėmimo tikslai: kad įtariamasis nesislėptų ir nebėgtų (užtikrinant jo dalyvavimą procese), netrukdytų procesui bei siekiant užkirsti kelią naujiems nusikaltimams. Todėl galima pagrįstai manyti, jog

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos Generalinio Prokuroro įsakymu patvirtintos Rekomendacijos dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu, 2003 m. balandžio 18 d., Nr. I-58.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003, p. 474.

jeigu to nereikalauja suėmimo tikslai, įtariamąo procesinės teisės negali būti varžomos. Pirmiausia dėl to, kad tai bus neteisėta, ir antra, nebus objektyvios priežasties to daryti. Aptariamos normos, kad su ikiteisminio tyrimo medžiaga susipažinti bei jos išrašus ir kopijas daryti gali tik suimtojo gynėjas, esmė akivaizdžiai rodo įtariamąo teisės susipažinti su šia medžiaga ribojimą. Galima pasvarstyti, kokį suėmimo tikslą šis ribojimas galėtų užtikrinti. Geriausiu atveju jį būtų galima pateisinti siekiu užkirsti kelią suimtajam trukdyti procesui, pavyzdžiui, kad gali sugadinti kokį nors dokumentą, ilgai skaityti ar pernelyg dažnai naudotis tokia teise, kas galimai užvilktų procesą. Tačiau tai gan menkos priežastys tikėti sėkmingo ikiteisminio tyrimo trukdymo grėsmė. Manytina, kad norma, draudžianti suimtam įtariamajam tiesiogiai susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei daryti kopijas ir išrašus, yra veikiau garantas, kad valstybei bus sutaupoma laiko ir kaštų prasme – medžiagos pristatymas į kardomąo kalinimo įstaigą arba suimtojo konvojavimas į prokuratūrą bei išsamus susipažinimas su visais duomenimis neabejotinai kainuotų daug laiko ir pinigų. Akivaizdu, kad šis suimto ir paprasto įtariamąo diferencijavimas aptariamos teisės prasme nepateisinamas suėmimo tikslais.

Neturėdamas teisės tiesiogiai susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei daryti jos išrašus ir kopijas, suimtas įtariamasis netenka didžiosios vienos iš teisės į gynybą elementų dalies – teisės gintis pačiam, o tai yra gan didelis praradimas pastarajam, kadangi jam būtina gintis ne tik nuo įtarimo, bet ir ginti savo laisvę. Suimtajam lieka galimybė kuo intensyviau gintis pasinaudojant gynėjo pagalba. Tačiau nors kardomąo kalinimo taikymo metu įtariamasis labiau ginasi naudodamasis savo gynėju, tačiau teisės gintis pačiam jis jokia būdu nepraranda. Jos apimtys labai sumažėja, tačiau pati teisė niekur nedingsta ir negali dingti. Kai kurių teoretikų nuomone, įmanoma rasti nišą teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei daryti jos išrašus bei nuorašus įgyvendinimui, kadangi toje pačioje BPK 181 straipsnio 3 dalyje rašoma, teisę betarpiškai susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis bei teisę daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos išrašus bei kopijas suimtas įtariamasis turi, jeigu atsisako savo gynėjo. „Vadovaujantis BPK 52 straipsnio 1 ir 3 dalimis, įtariamasis bet kuriuo proceso metu turi teisę atsisakyti savo paties pasirinkto ar paskirto gynėjo, o atsisakymas gynėjo neatima iš įtariamąo teisės vėliau bet kuriuo proceso metu vėl turėti gynėją. Lingvistinė, sisteminė – loginė Baudžiamąo proceso kodekso 51 straipsnio 1 dalies 7 punkto ir 52 straipsnio 2 dalies analizė neleidžia abejoti, kad suimto įtariamąo pareikštas gynėjo atsisakymas baudžiamąo persekiojimo ir teisingumo institucijų pareigūnams yra privalomas, jie negali atsisakyti patenkinti tokio gynėjo atsisakymo (žinoma su sąlyga, kad suimtas įtariamasis neatitinka kitų BPK 52 straipsnio 2 dalyje *expressis verbis* nurodytų charakteristikų <...>). Akivaizdu, jog Baudžiamąo proceso kodeksas 181

straipsnio 3 dalyje drausdamas suimtam įtariamajam susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, pats „siūlo“ jam praktinę išeitį – tuo proceso momentu, kai jis nori susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, suimtas įtariamasis turi atsisakyti gynėjo nekviestas kito, o, baigęs susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis suimtas įtariamasis vėl gali kviesti dalyvauti procese ir tą patį gynėją.“¹⁰² Ši BPK normų analizė leidžia manyti, kad tokia, kaip ir vienintelė, galimybė suimtam įtariamajam betarpiškai susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga pačiam baudžiamosios bylos tyrimui nėra naudinga – įtariamasis gali imti piktnaudžiauti tokia savo teise, šitaip užvilkindamas procesą. Todėl manytina, kad teisės pačiam suimtam įtariamajam betarpiškai susipažinti su minėta medžiaga bei ją kopijuoti ar išsirašyti suvaržymas neduos tokio rezultato, kokio tikėtasi – kuo operatyviau supažindinti suimtą su visais duomenimis per jo gynėją. Suimtam įtariamajam, kaip jau buvo akcentuota, neturėtų būti diferencijuojamas jo teisėtos galimybės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis bei jų kopijavimo įgyvendinimas.

Jeigu vis dėlto suimtas įtariamasis nepasinaudoja galimybe atsisakyti savo gynėjo ir pats betarpiškai nesusipažįsta su baudžiamosios bylos medžiaga, jam lieka galimybė tai padaryti pasinaudojant savo gynėjui suteiktomis teisėmis. Vadovaujantis BPK 181 straipsnio 1 ir 3 dalimis, suimto įtariamojo gynėjas turi teisę bet kuriuo ikiteisminio tyrimo momentu susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis (procesiniais dokumentais ir gauta įrodomąja informacija) bei savo nuožiūra formaliai fiksuoti sau perskaitytą informaciją: ją išsirašyti, perrašyti, nusifotografuoti, pasidaryti pateiktų susipažinti dokumentų kopijas ir t.t.¹⁰³

Remiantis tuo, kas išdėstyta anksčiau, suimtas įtariamasis nuo nesuimto įtariamojo aptariamą teisės atžvilgiu skiriasi, ir tai matoma konkrečiose BPK normose. Turint omenyje, kad įtariamasis lieka įtariamasis viso ikiteisminio tyrimo metu, nesvarbu kokios procesinės priemonės jam yra taikomos, diferencijuoti suimto įtariamojo ir nesuimto įtariamojo „grynai“ procesiniu požiūriu, jeigu to nereikalauja suėmimo tikslai, nederėtų. Todėl suimtam įtariamajam turi būti užtikrinta teisė betarpiškai susipažinti su baudžiamosios bylos tyrimo medžiaga, nesinaudojant tokiomis kraštutinėmis priemonėmis, kaip kad gynėjo atsisakymas. Be to, toks susipažinimas turi apimti ne tik ikiteisminio tyrimo duomenų perskaitymą, bet ir jų fiksavimą, išrašų bei kopijų darymą.

¹⁰² MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 408-409.

¹⁰³ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 378.

3.3. Teisė pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; teisė pateikti prašymus

Kita įtariamojo teisė, kurios įgyvendinimo ypatumai gan ženkliai pasikeičia jam paskyrus kardomąją priemonę – suėmimą, yra jo teisė pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus (BPK 21 straipsnio 4 dalis). Darbo 2.3. dalyje buvo kalbama tik apie tokius daiktus ir dokumentus, kurie svarbūs nagrinėjant suėmimo skyrimo (termino pratęsimo) klausimą. Tačiau paskyrus įtariamajam kardomąjį kalinimą, jam išlieka teisinis interesas viso ikiteisminio tyrimo metu teikti apskritai bet kurią įrodomąją informaciją, kuri jį teisintų ar švelnintų jo atsakomybę.

Pačia bendriausia prasme, minėta teisė reiškia, kad įtariamasis gali tik perduoti be specialaus procesinio rinkimo savo žinioje turimus daiktus ir dokumentus. BPK tiesiogiai nenumato įtariamojo teisės tokią įrodomąją informaciją rinkti. Tačiau tokios galimybės neturėjimas įtariamajam nebetenka realios reikšmės, kai jis tampa suimtuuju. Suimtam įtariamajam rinkti įvairius duomenis ir daiktus tampa fiziškai neįmanoma. Lieka tiesiogiai įtvirtinta jo teisė tokius daiktus ir duomenis teikti. Kyla natūralus klausimas, iš kur suimtas kardomojo kalinimo įstaigoje gali su savimi turėti jo žinioje esančią įrodomąją informaciją. Jei kardomasis kalinimas buvo paskirtas iškart po laikino sulaikymo, tokios įrodomosios informacijos šaltinių įtariamajam net nebuvo galimybės kartu su savimi turėti. Geriausiu atveju ikiteisminio tyrimo medžiagoje bus užfiksuota ta informacija, kuri, kaip jau minėta anksčiau, buvo pateikta ikiteisminio tyrimo teisėjui, nagrinėjančiam suėmimo paskyrimo (termino pratęsimo) klausimą. Panaši faktinė situacija susiklosto suėmimą skiriant įtariamajam, kuris yra laisvėje. Iki tol, kol jis nebuvo suimtas, jis preventyviai galėjo numatyti, kokių dokumentų ar daiktų jam gali prireikti ginantis nuo pareikšto įtarimo, ir jį suimant tokius daiktus ir dokumentus pasiimti su savimi bei pateikti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui. Tačiau paprastai tokių prevencinių priemonių imamasi retai, turint omenyje tai, kad įtariamasis, ypač jei dar neturi gynėjo, negali profesionaliai ir objektyviai vertinti esamos teisinės situacijos, juolab vertinti tolimesnių procesinių veiksmų pasikeitimą, galimus jų alternatyvius variantus ir pan. Vadinasi, daugeliu atveju, asmeniui pritaikius kardomąjį kalinimą, jis iš esmės negali pats betarpiškai pateikti norimus dokumentus ir daiktus su jį teisinančia ar jo atsakomybę švelninančia informacija. Tokioje teisinėje situacijoje suimtas įtariamasis turi dvi galimybes: pirma, jeigu savo žinioje tokių daiktų ar dokumentų neturi, tačiau žino, kur yra jį teisinanti ar kitaip jam naudinga faktinė informacija, jis turi teisę prašyti baudžiamojo persekiojimo institucijų atlikti šiai informacijai gauti reikalingą procesinį veiksma; antra, suimtas įtariamasis gali pavesti savo gynėjui norimą informaciją surinkti, ir tuomet pats pateikti norimus dokumentus ar daiktus, arba įpareigoti tai padaryti gynėją.

Pirmuoju atveju, suimtas įtariamasis, vadovaujantis BPK 178 straipsnio 2 dalimi, žinodamas, kur yra reikšminga informacija, reikalinga gintis nuo pareikšto įtarimo, ar švelninantys jo atsakomybę faktiniai duomenys, turi teisę raštu prašyti prokurorą atlikti atitinkamą procesinį veiksma, kurio metu ir bus gaunama bei fiksuojama ši teisinei gynybai reikšminga faktinė informacija. Jei baudžiamojo proceso įstatymas konkrečiai nenurodo, kokia forma turi būti reiškiamas prašymas (pavyzdžiui BPK 178 straipsnio 2 dalis), jis gali būti teikiamas tiek žodžiu, tiek raštu. Žodiniai prašymai įrašomi į atitinkamo procesinio veiksmo, taip pat specialiai šiam tikslui surašomą arba teismo posėdžio protokolą. Pažymėtina, kad suimtas įtariamasis tokį prašymą pateikti turėtų tuomet, kai jis minėtų daiktų ir dokumentų negali gauti per savo gynėją. Žinoma, toks įpareigojimas nėra įtvirtintas BPK, tačiau jei yra galimybė gynėjui atlikti šiuos veiksmus, suimtajam būtų tiek laiko, tiek kokybės prasme nenaudinga prašyti tai padaryti ikiteisminio tyrimo institucijoms. Be to, ne visais atvejais toks prašymas yra tenkinamas. BPK 178 straipsnio 2 dalyje rašoma, kad gavęs prašymą, prokuroras gali pats atlikti prašomus veiksmus, įpareigoti ikiteisminio tyrimo įstaigą juos atlikti arba atsisakyti atlikti prašomus veiksmus. Prokuroras baudžiamajame procese yra kaltinanti institucija. Nors jis renka visą teisinę ir faktinę informaciją, reikalingą tiriant bylą, tačiau kaltinti yra jo funkcinė pareiga, tuo tarpu teisinti jis tokios pareigos neturi. Todėl jo atsisakymas atlikti atitinkamus procesinius veiksmus neretai gali būti įtakotas jo šališkos teisinės nuomonės. Dėl šios priežasties suimtas turėtų prašyti atlikti tik tokius veiksmus, kurių negalėtų atlikti jo gynėjas. Tai gali būti įvairūs procesiniai veiksmai. Vienus gali atlikti tik ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras (pavyzdžiui poėmis, krata, parodymų patikrinimas vietoje ir t.t.), kitus – tiktai ikiteisminio tyrimo teisėjas (BPK 173 straipsnio 1 dalis). Be to, įtariamasis gali prašyti, kad kai kuriuos veiksmus, kuriuos turi teisę atlikti prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atliktų minėtas teisėjas. Tuo paprastai norima užtikrinti ikiteisminio tyrimo metu surinktos informacijos įrodomąją galią teismo nagrinėjimo metu (pavyzdžiui įtariamasis mano, kad liudytojas į teismo posėdį neatvyks, arba gali jo metu pakeisti parodymus). Bet kokiu atveju, suimtojo prašymas atlikti norimus procesinius veiksmus paduodamas prokurorui. Jeigu prokuroras tenkina prašymą, ir procesinis veiksmas yra atliekamas, visa su tuo veiksmu susijusi informacija įdedama į ikiteisminio tyrimo medžiagą, todėl atskirai suimtajam nebereikia tokių duomenų ar daiktų teikti.

Antrasis atvejis, kaip suimtas įtariamasis gali pateikti tyrimui reikšmingus duomenis ir daiktus, susijęs su jau aptarta jo teise turėti gynėją ir gynėjui priskirtinų teisių visuma. Nors įtariamasis, būdamas kardomajame kalinime, neturi realios galimybės gauti kai kurios svarbios medžiagos, tačiau jam net esant laisvėje, jo galimybės gauti tam tikrus daiktus ar dokumentus yra

labai ribotos – kaip jau minėta, tiesiogiai BPK nenumato įtariamajam teisės rinkti jį teisinančią ar jo atsakomybę lengvinančią informaciją. Tačiau tokia teisinė galimybė priklauso jo gynėjui – BPK 48 straipsnio 1 dalies 6 punktą įtvirtina gynėjo teisę savarankiškai rinkti gynybai reikalingus duomenis, kuriuos gynėjas gali gauti nesinaudodamas procesinėmis prievartos priemonėmis: gauti iš įmonių, įstaigų ir organizacijų bei asmenų gynybai reikalingus dokumentus ir daiktus, kalbėtis su asmenimis apie jiems žinomas įvykio aplinkybes, apžiūrėti ir fotografuoti įvykio vietą, transporto priemones ar kitaip fiksuoti gynybai reikalingą informaciją. Šiame straipsnio punkte įstatymų leidėjas suformulavo tik pavyzdinį gynėjo savarankiškai atliekamų procesinių veiksmų sąrašą. Pačia bendriausia prasme, pastarasis gali rinkti, fiksuoti bei pateikti bet kokius ginamąjį teisinančius ar jo atsakomybę švelninančius faktinius duomenis, kuriuos jis teisėtai gavo nenaudodamas prievartos priemonių. BPK 48 straipsnio 1 dalies 6 punkte įvardintus bei kitus baudžiamojo proceso veiksmus gynėjas gali atlikti tiek pats asmeniškai, tiek teisės aktų numatyta tvarka padedant atitinkamu teisiniu pagrindu (pavyzdžiui, su gynėju ar ginamuoju sudarytos pavedimo ar autorinės sutarties) veikiantiems kitiems asmenims (pavyzdžiui, atitinkamos srities ekspertui, saugos tarnybos darbuotojui ar privačiam detektyvui)¹⁰⁴. Baudžiamojo proceso įstatymas *expressis verbis* neformuluoja, kaip turi būti fiksuojami gynėjo (ar jo padėjėjų) atliekami veiksmai ir jų rezultatai, todėl taikytinas bendrasis principas: įrodomoji informacija turi būti fiksuojama taip, kad būtų aiški šios informacijos kilmė ir nebūtų eliminuojama galimybė ją patikrinti (BPK 20 straipsnis)¹⁰⁵. Gavęs šią informaciją iš gynėjo, įtariamasis pats asmeniškai gali ją teikti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui.

Pabrėžtina tai, kad gynėjas turi ne tik teisę rinkti įtariamąjį teisinančią bei jo atsakomybę švelninančią informaciją, bet, kaip ir įtariamasis, ją teikti. „Teisė pateikti daiktus ir dokumentus“ suprantama kaip teisinė galimybė perduoti baudžiamojo persekiojimo ir teisingumo institucijoms (pareigūnams) gynėjo ar ginamojo turimus (jų žinioje esančius) materialiuose objektuose fiksuotus ar raštu fiksuotus duomenis, kurių pateikimas, gynėjo manymu, būtinas ir atitinka ginamo įtariamojo gynybos interesus. Prieš pateikdamas turimus duomenis ar daiktus, ši procesinį veiksma bei jo atlikimo momentą gynėjas turėtų suderinti su įtariamuoju. O pateikdamas juos baudžiamojo persekiojimo ar (ir) teisingumo institucijoms (pareigūnams), visais atvejais turi paaiškinti, kokias aplinkybes įrodo pateikiama medžiaga.¹⁰⁶ Tai, kad gynėjas gali teikti įrodomąją informaciją, suimtam įtariamajam gali tapti svarbu tuomet, kai jam nėra intereso teikti ją pačiam, pavyzdžiui,

¹⁰⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003, p. 121.

¹⁰⁵ MERKEVIČIUS R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003, p. 120-121.

dokumentai susiję su gynėjo kompetencija, kurių reikalauja prokuroras, ir pan. Be to, suimtas tampa fiziškai pasyvus dėl to, kad jis yra izoliuotas kardomojo kalnimo įstaigoje. Dokumentų ar daiktų perdavimas ikiteisminio tyrimo pareigūnui gali užtrukti, nes pirmiausia reikėtų jį išsikviesti pas save, ir taip iš gynėjo gautą medžiagą pateikti. Tuo tarpu gynėjas, suderinęs ši veiksmą su įtariamuoju, gali pats operatyviai nuvykti pas reikiamą pareigūną, ir pareikalauti, kad konkreti medžiaga būtų pridėta prie ikiteisminio tyrimo bylos. Tokiu atveju suimtas įtariamasis sutaupo šiek tiek laiko.

Remiantis tuo, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, kad suimtas įtariamasis paprastai pats tyrimui reikšmingų dokumentų ir daiktų neteikia (nebent tuo atveju, jeigu gynėjas pirmiausiai perduotų savo surinktą medžiagą suimtajam, kas nėra labai tikslinga daugeliu atveju). Tačiau tai, kad jis asmeniškai tokių veiksmų neatlieka, neturėtų reikšti jo, kaip įtariamojo, teisės suvaržymo norint pasiekti suėmimo tikslus. Suimtajam teisė teikti dokumentus ir daiktus įstatymu neapribota, o jos suvaržymas kyla „grynai“ dėl to fakto, kad jis yra fiziškai suvaržytas tai daryti dėl suėmimo. Jis vis dar gali įrodomąją informaciją teikti, tačiau tai jam pačiam nėra itin reikalinga. Tokioje teisinėje situacijoje reikšmingesnė tampa jo teisė teikti prašymus dėl procesinių veiksmų atlikimo bei jo gynėjo teisė rinkti gynybai reikalingus duomenis ar dokumentus ir juos teikti. Šių teisinių galimybių visuma svarbi tuo, jog suimtas įtariamasis ir jo gynėjas ikiteisminio tyrimo metu suinteresuoti gauti kuo daugiau įrodomosios informacijos, kuri gali tapti svariais įrodymais tiek teisiamojo posėdžio metu, tiek ir tebevykstant ikiteisminiam tyrimui.

3.4. Teisė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo veiksmus bei sprendimus

Teisė, kuria įtariamasis gali gintis nuo pareikšto įtarimo, yra ir teisė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus. Darbo 2.6. dalyje buvo rašoma apie suimamo įtariamojo teisę apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį paskirti suėmimą arba nutartį pratęsti suėmimo terminą. Tokios nutarties apskundimo tvarka įtvirtinta BPK 130 straipsnyje, ir yra specifinė. Todėl minėtoje dalyje sąmoningai nebuvo kalbama apie bendrąją skundų padavimo ir nagrinėjimo tvarką.

Vadovaujantis BPK 21 straipsnio 4 dalimi, įtariamasis turi teisę apskusti visus ikiteisminiame tyrime atliekamus ar priimamus ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo procesinius veiksmus ir sprendimus. Bendroji tokių skundų padavimo ir nagrinėjimo tvarka reglamentuojama BPK 62 – 65 straipsniuose. Pagal juos,

ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso veiksmus ir nutarimus įtariamasis gali apskusti ikiteisminį tyrimą organizuojančiam ir jam vadovaujančiam prokurorui; prokuroro proceso veiksmus ir nutarimus - aukštesniajam prokurorui; aukštesniojo prokuroro sprendimus - ikiteisminio tyrimo teisėjui. Pagal šias nuostatas, paprastai ikiteisminio tyrimo teisėjas nagrinėja skundus dėl aukštesniojo prokuroro priimtų sprendimų, jeigu jam pareigos nagrinėti kitus specifinius skundus specialiai nenumato BPK. Prokuroras bei aukštesnysis prokuroras nagrinėja skundus raštu ir neviešai. Todėl suimtam įtariamajam visais atvejais yra naudingiausia, jeigu skundas būtų nagrinėjamas pas ikiteisminio tyrimo teisėją. Taip yra dėl kelių aspektų.

Pirma, pagal BPK 64 straipsnio 4 dalį, ikiteisminio tyrimo teisėjui nagrinėjant skundą, gali būti rengiamas posėdis. Viešas posėdis, kuriame suimtasis bei jo gynėjas turės galimybę pasisakyti, be abejonės pastariesiems bus kur kas priimtinesnis – jie turės galimybę įrodinėti skundžiamo veiksmo ar sprendimo neteisėtumą ir/ar neteisingumą. Ne itin palanku suimtajam yra tai, kad skundo nagrinėjimui ikiteisminio tyrimo teisėjas tik gali surengti posėdį, tačiau tai daryti jis neprivalo. Ar tokį posėdį rengti yra būtina, sprendžia pats ikiteisminio tyrimo teisėjas. Sprendimą dėl tokio posėdžio reikalingumo ikiteisminio tyrimo teisėjas turi priimti atsižvelgdamas, ar jis gali priimti teisingą sprendimą dėl skundo, remdamasis vien gauta rašytine medžiaga, ar tam jam reikia išklausti papildomų suinteresuotų proceso dalyvių argumentų.¹⁰⁷ Kaip šios normos trūkumas laikytina tai, jog baudžiamojo proceso įstatymas nenumato nei vieno kriterijaus, kada ikiteisminio tyrimo teisėjas turėtų rengti tokį posėdį, šį klausimą palikdamas tarsi laisvai teisėjo nuožiūrai. BPK 64 straipsnio 4 dalyje taip pat numatyta, kad jeigu nutarta tokį posėdį rengti, į jį turi būti kviečiamas prokuroras, įtariamasis, įtariamojo gynėjas, skundą padavęs asmuo ir jo atstovas. Toje pačioje dalyje rašoma, kad suimtas įtariamasis pristatomas ikiteisminio tyrimo teisėjui, jeigu tai būtina. Ganėtinau prieštaringa pastaroji nuostata, kadangi prieš tai buvo rašoma, kad į posėdį **turi būti** kviečiamas įtariamasis, o tuo tarpu suimtas įtariamasis kviečiamas tik jeigu tai yra būtina. Atrodytų, kad paprastas įtariamasis ir suimtas įtariamasis turi kažkuo skirtingus teisinius statusus, nors pagal BPK suėmimas įtariamojo teisėms formaliai nedaro jokio poveikio – visos jos išlieka ir įtariamajam paskyrus kardomąją priemonę suėmimą. Panašus apribojimas, kada suimtasis kviečiamas į posėdį tik jeigu taip nusprendžia teisėjas, buvo numatytas įgyvendinant teisę skusti teisėjo nutartį skirti (pratęsti) suėmimą (darbo 2.6. dalis). Tai, kad paprastas įtariamasis gali dalyvauti skundo svarstyme, o suimtas ne, nėra pateisinama suėmimo tikslų siekimu – tai, kad suimtasis bus pristatomas į posėdį, nekelia grėsmės nei kad jis pabėgs, kad

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003, p. 175.

mėgins paveikti kitus proceso dalyvius (nes pastarieji nedalyvauja skundo nagrinėjime), nei kad jis galėtų sunaikinti svarbius dokumentus, nei, juolab, kad spės padaryti naujų nusikaltimų. Galbūt BPK 64 straipsnio 4 dalyje numatydamas kviestinių į posėdį asmenų sąrašą bei kažkodėl išskirdamas suimtąjį, įstatymų leidėjas turėjo kokią nors specialų tikslą, tačiau lingvistinis šios dalies aiškinimas perša išvadą, kad yra diferencijuojamas suimtas įtariamasis nuo paprasto įtariamojo jų teisių apimtimi. Žinoma, tai nebūtų nei teisėta, nei teisinga, todėl BPK 64 straipsnio 4 dalies norma turėtų būti aiškinama plečiamai, t.y., kad į posėdį pas ikiteisminio tyrimo teisėją visais atvejais turėtų būti kviečiamas ir suimtas įtariamasis.

Antrasis aspektas, dėl ko suimtam įtariamajam yra naudingiau, kad skundžiamą veiksma ar sprendimą nagrinėtų ikiteisminio tyrimo teisėjas, susijęs su aptarta tikėtina galimybe, jog šis teisėjas nagrinės skundą surengdamas viešą posėdį. Įtariamojo skundus ikiteisminio tyrimo teisėjas nagrinėja BPK 64 straipsnyje numatyta tvarka. Šio straipsnio 3 dalyje nurodyta, jog, nagrinėdamas skundą, ikiteisminio tyrimo teisėjas turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo dokumentais ir pareikalauti ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro paaiškinimo, jei toks nebuvo pateiktas anksčiau. Be to, kaip jau minėta, tokiam posėdyje dalyvauja prokuroras, įtariamasis (suimtas), įtariamojo gynėjas, skundą padavęs asmuo ir jo atstovas. Toks teisinis reguliavimas leidžia daryti išvadą, jog ikiteisminio tyrimo teisėjui apsisprendus dėl įtariamojo skundo rengti posėdį, šiame posėdyje vyksta baudžiamajam procesui įprastas įrodinėjimas ir procesinis rungimasis. Vadovaujantis BPK 20 straipsnio 1 dalimi, įrodymais baudžiamajame procese yra bet kokie įstatymų numatyta tvarka gauti faktiniai duomenys. „Baudžiamąjį proceso kodeksas nesuteikia kompetencijos baudžiamąjį persekiojimo ir teisingumo pareigūnams uždrausti įtariamajam ar jo gynėjui pateikti tam tikrus įrodymus, t.y. savo poziciją įrodinėti tam tikromis priemonėmis ar tam tikru būdu. Vienintelis reikalavimas – įtariamojo ar jo gynėjo pateikiami įrodymai turi atitikti leistinumo ir liečiamumo (sąsajumo) savybes. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, jog kartu su skundu įtariamasis ir jo gynėjas ikiteisminio tyrimo teisėjui gali pateikti ir visus turimus skunde dėstomus faktus ar reikalavimus pagrindžiančius įrodymus. Ikiteisminio tyrimo teisėjas negali atsisakyti jų priimti ar nekreipti į juos dėmesio.“¹⁰⁸ Visa tai, be abejonės, labai siejasi su darbo 3.3. dalyje aprašyta suimto įtariamojo teise pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus. Suimtas, būdamas ikiteisminio tyrimo teisėjo surengtame posėdyje bei galėdamas teikti įrodomąją informaciją, kaip niekad gali būti aktyvus ir betarpiškai įgyvendinti savo teisinį interesą

¹⁰⁸ MERKEVIČIUS R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008. p. 428-429.

apskųsto veiksmo ar sprendimo atžvilgiu, jam atsiranda reali galimybė posėdyje įgyvendinti savo konstitucinį *status activus processualis*.¹⁰⁹

Remiantis tuo, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, kad teisė skusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo sprendimus suimtam įtariamajam yra apribota. Turima omenyje ne patį skundo padavimo faktą, o visą su skundo padavimu ir nagrinėjimu susijusią procedūrą. Suimtojo dalyvavimo skundo nagrinėjime ribojimas yra nepagrįstas objektyviais teisiniais kriterijais. Tai pirmas jo teisės pažeidimas, kuris lemia tolesnės procedūros ribotumą – tik išimtiniais atvejais, dalyvaudamas skundo nagrinėjimo posėdyje, jis įgyvendina savo, kaip įtariamojo, aktyvų vaidmenį. Visais kitais atvejais jis lieka jam svarbaus teisinio klausimo sprendimo „nuošalyje“. Tam, kad ši teisinė situacija taptų teisinga, būtina svarstyti, ar norma, ribojanti suimtojo dalyvavimą skundo nagrinėjime, yra apskritai pateisinama kažkokiu konkrečiu tikslu, ir jeigu vis dėlto pateisinama, derėtų numatyti aiškius kriterijus, kuriais remdamasis teisėjas atsisako suimtą įtariamąjį kviešti į posėdį.

3.5. Teisė į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką

Suimtojo teisė į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką yra antras Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies nuostatos elementas. Šioje dalyje rašoma, kad „kiekvienas suimtasis <...> turi teisę per priimtina laiką į teisminį nagrinėjimą arba paleidimą iki teismo.“ BPK šios teisės tiesiogiai nenumato.

Teisė į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką skirta užtikrinti, kad asmuo nepraleis neapibrėžto laiko kardomojo kalinimo įstaigoje. Nors Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies formuluotės tekstas galimai ir leidžia manyti, kad valdžios institucijoms palikta laisvė rinktis tarp ikiteisminio tyrimo per priimtina laiką ir greito tyrimo neskatinimo, tačiau taip nėra. Byloje *Haase prieš Federalinę Vokietijos Respubliką*¹¹⁰ Komisija pasakė: „priimtino laiko“ aiškinimas turi būti daromas atsižvelgiant į tą faktą, kad asmens laisvė yra atimta. Laikas, kuris leistinas tokioje byloje, yra trumpesnis negu laikas, kuris leistinas pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį, kadangi pagrindinis tikslas yra riboti asmens suėmimo terminą, o ne skatinti greitą tyrimą. Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies antrojo elemento prasme, atsižvelgiant į laiko tarpą, kurio reikia svarstymui,

¹⁰⁹ MERKEVIČIUS, R. Ikiteisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju. In *TEISĖ*, 2005, Nr. 57. p. 108.

¹¹⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Haase v. Federal Republic of Germany* <<http://vlex.com/vid/haase-v-federal-republic-of-germany-27431008>> [žiūrėta 2009-03-26].

kad būtų nustatyta, ar tyrimas atliekamas per priimtina laiką, turi būti laikomasi tokios pozicijos, jog tas laikas yra laikotarpis tarp momento, kada įtariamasis buvo sulaikytas (suimtas) ir kada byla atsidūrė pirmosios instancijos teisme.¹¹¹

Valdžios institucijoms pirmoje vietoje turi būti pasiekti teisingą ir sąžiningą balansą tarp įtariamojo apsaugos ir tarp intereso apsaugoti visuomenę bei intereso užtikrinti efektyvų baudžiamąjį persekiojimą, baudžiamąjį procesą, tinkamą bylos nagrinėjimą. Kad šis balansas būtų pasiektas, privalo būti atsižvelgiama į nemažai aplinkybių. Derėtų sutikti su nuomone, jog terminas „priimtinas laikas“ turi būti apibrėžtas atsižvelgiant į konkrečius faktus kiekvienoje byloje. Praktika rodo, kad pastarieji faktai yra tiesiogiai susiję su šių aplinkybių nustatymu konkrečioje byloje: galimas suėmimo laikas; suėmimo laikas, susijęs su nusikalstamos veikos pobūdžiu, galimos bausmės dėl tos veikos apibūdinimu; materialūs ir neturtiniai padariniai įkalintam asmeniui; įtariamojo elgesys; ikiteisminio tyrimo atlikimo būdas (specifika); teisminės institucijos funkcijų atlikimo būdas (specifika).¹¹² Šiuo klausimu yra pasisakęs ir Teismas byloje *Jėčius prieš Lietuvą*¹¹³, kurioje nurodė, kad suėmimo trukmės priimtimumas turi būti įvertinamas kiekvienoje byloje atsižvelgiant į konkrečias jos savybes. Besitęsiantis suėmimas konkrečioje byloje gali būti pateisintas tik esant aiškioms tikro viešojo intereso apraiškoms, kuris, įvertinus nekaltumo prezumpciją, nusveria teisę į laisvę. Pareiga išnagrinėti aplinkybes, įrodančias ar paneigiančias tokio imperatyvaus intereso buvimą pirmiausia tenka nacionalinėms institucijoms. Taip pat pažymėtina, kad pagrįsto įtarimo, kad suimtas asmuo padarė nusikalstamą veiką, buvimas yra būtina (*sine qua non*) besitęsiančio suėmimo teisėtumo sąlyga, tačiau praėjus tam tikram laikui ji nebėra pakankama. Tada turi būti vertinama, ar kiti prokuroro pateikti pagrindai yra „reikšmingi“ ir „pakankami“, kad toliau pateisintų suėmimą.

Iš pastarųjų bylų matoma, kad teisė į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką talpina savyje reikalavimą, kad suėmimas netruktų pernelyg ilgai. Vertindamas visas aukščiau aptartas aplinkybės, ikiteisminio tyrimo teisėjas, gavęs prokuroro pareiškimą skirti suėmimą, turi nuspręsti dėl suėmimo termino skyrimo ir/ar jo pratęsimo. BPK 127 straipsnis apibrėžia konkrečius terminus. Pirmoje šio straipsnio dalyje nurodyta, kad suėmimas negali būti taikomas ilgiau kaip šešis mėnesius, o iš karto suėmimas negali būti paskirtas ilgesnis kaip trys mėnesiai. Tačiau to

¹¹¹ HARIS D.; ZWAAK L.; GOMIEN D. Law and practise of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe Publishing, 1996, p. 148.

¹¹² HARIS D.; ZWAAK L.; GOMIEN D. Law and practise of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe Publishing, 1996, p. 148.

¹¹³ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Jėčius v. Lietuva* < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=lithuania&sessionid=20536463&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2009-03-11].

paties straipsnio 2 dalyje numatyta išimtis – apygardos teismo teisėjas gali dar pratęsti suėmimą iki trijų mėnesių, kai tai reikalinga dėl ypatingo bylos sudėtingumo ar jos didelės apimties. Suėmimo terminas gali būti pratęstas pakartotinai, bet ikiteisminio tyrimo metu terminas negali tęstis ilgiau kaip aštuoniolika mėnesių, o nepilnamečiams – ne ilgiau kaip dvylika mėnesių. Vadinasi ikiteisminis tyrimas, kuomet asmuo yra laikomas nelaisvėje, gali tęstis metus su puse. Žinoma, tai gali būti pateisinama dėl jau minėtų priežasčių, tačiau BPK 127 straipsnio dalis kelia tam tikrų abejonių – kaip teisingai įvertinti, ar byla yra sudėtinga arba didelės apimties. „Didelę apimtį“ dar įmanoma objektyviai įvertinti, tačiau „sudėtingumas“ yra labai abstraktus ir vertinamasis kriterijus. Kas vienam apygardos teismui pasirodys sudėtinga, kitam gali atrodyti priešingai. Sprendžiant tokį svarbų klausimą kaip įtariamąjo laisvės atėmimą iki teismo, turėtų būti numatyti kur kas detalesni kriterijai, kada suėmimas pratęsimas tokį ilgą laiko tarpą. Tai, kad teisėjai ne visuomet sugeba įvertinti ilgos suėmimo trukmės būtinumą konkrečioje byloje, ne kartą yra konstatavęs Teismas. Pavyzdžiui, byloje *Tomasi prieš Prancūziją*¹¹⁴ buvo pripažinta, kad suėmimas iki teismo, trukęs penkerius metus ir septynis mėnesius, neabejotinai pažeidė Konvencijos 5 straipsnio 3 dalį, nes Prancūzijos institucijos neveikė „būtinu skubumu“, ir toks ginčytino suėmimo laikas nebuvo būtinas dėl bylos sudėtingumo ar pareiškėjo elgesio. Remiantis šia Teismo išvada, galima teigti, kad suėmimo terminas yra tiesiogiai susijęs su laiko tarpu, per kurį privalo būti tinkamai ir operatyviai atliktas ikiteisminis tyrimas. Tinkamas ir operatyvus ikiteisminis tyrimas yra toks, kuris atliekamas pagal baudžiamojo proceso įstatymo normas, ir nėra teisėsaugos institucijų vilkinamas. Byloje *Assenov ir kiti prieš Bulgariją*¹¹⁵ konstatavo Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies pažeidimą dėl nepateisinamo delsimo, kai suėmimas iki teismo užtruko dvejus metus, per vienerius iš jų iš esmės jokie veiksmai, susiję su tyrimu, nebuvo atliekami: jokie nauji įkalčiai negauti, o pareiškėjas apklaustas tik kartą. Kitas pavyzdys - Lietuvos ikiteisminio tyrimo bylos medžiagoje¹¹⁶ užfiksuotas suimto įtariamąjo skundimasis, jog per 20 suėmimo dienų su juo nebuvo atlikti jokie tyrimo veiksmai (suėmimas paskirtas vienam mėnesiui), jis įtarė bylos tyrimo vilkinimą. Iš pastarųjų dviejų bylų galima daryti išvadą, kad teisminis nagrinėjimas per priimtina laiką bei su tuo laikotarpiu susijęs suėmimo terminas bus teisingi ir teisėti tuomet, jeigu tyrimą atliekančios institucijos dės visas įmanomas pastangas, kad visi

¹¹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Tomasi v. France* < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=15&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21280014&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2009-03-27].

¹¹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Assenov and Others v. Bulgaria* < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=37&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21280260&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2009-03-27].

¹¹⁶ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-2539-08.

reikalingi procesiniai veiksmai, reikalingi bylos perkėlimui į teismą, būtų atliekami greitai ir be nepateisinamo delsimo.

Lietuvos ikiteisminio tyrimo praktikos analizė rodo, kad paskirtas suėmimo terminas dažniausiai sutampa su laikotarpiu, iki kada byla perduodama teismui nagrinėjimui.¹¹⁷ Turima omenyje tai, kad teismo posėdis rengiamas tada, kada beveik pasibaigia suėmimo terminas, nors aptariamoms teisėms esmė pabrėžia, kad teisminis nagrinėjimas turi įvykti kuo greičiau, ir kad suėmimo terminas ir tyrimo trukmė tėra tiesiogiai susiję, bet jokiū būdu neprivalo būti vienodi. Žinoma, negalima ginčyti, kad nemažai tokių atvejų, kad ikiteisminis tyrimas objektyviai turėjo trukti būtent tiek, kokį suėmimo terminą įtariamajam paskyrė ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tačiau absoliuti dauguma tokių „sutapimų“ kelia tam tikrų abejonių. Manytina, kad tam tikrais atvejais ikiteisminį tyrimą atliekančios teisėsaugos institucijos tiesiog įvertina suėmimo (ar jo pratęsimo) terminą, ir atitinkamai planuoja procesinių veiksmų atlikimą, nors objektyviai visus tuos veiksmus būtų galima „sutalpinti“ į daug trumpesnę laiko tarpą. Tokia praktika nėra leistina, nes, esant galimybei užtikrinti procesinių veiksmų atlikimą greičiau, bet to nepadarant, yra pažeidžiama suimto įtariamojo teisė į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką.

Šios teisės, įtvirtintos Konvencijos 5 straipsnio 3 dalyje, pagrindas, žinoma, yra teisė į laisvę ir nekaltumo prezumpcija (5 straipsnio 1 dalis, 6 straipsnio 2 dalis). Net jei įtariamasis gali sutikti su laikinu laisvės atėmimu kardomajame kalinime, jis negali prarasti ryšio su šiais principais, ir net tirdamos pačius sunkiausius nusikaltimus valdžios institucijos yra priverstos veikti pagal Konvenciją. Bet kuris tyrimas atliekamas per priimtina laiką, ir Konvencija numato, kad turi būti sukliamas tam tikras spaudimas valdžios institucijoms suteikiant pirmenybę individui.¹¹⁸ Bet, kaip matyti iš Teismo ir ikiteisminio tyrimo praktikos, toks spaudimas yra veikiau teorinio pobūdžio, negu realiai veikiantis, kas lemia aptartos teisės dažnus neformalius pažeidimus.

¹¹⁷ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-2812-08; Nr. 17-1-03051-08; Nr. 10-1-01947-08; Nr. 12-1-1331-07; Nr. 12-1-02292-08; Nr. 10-1-01034-08.

¹¹⁸ HARIS D.; ZWAAK L.; GOMIEN D. Law and practise of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe Publishing, 1996, p. 148.

3.6. Teisė prašyti teismo periodiškai tikrinti suėmimo teisėtumą

Konvencijos 5 straipsnio 4 dalyje garantuojama Habeas Corpus teisė suimtajam, t.y. kreiptis į teismą, skundžiantis, kad buvo neteisingai sulaikytas (suimtas). Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis yra tarptautinio pobūdžio Habeas corpus teisės analogas, bendrosios teisinės sistemos priemonė, pritaikyta arba perimta daugelio kitų teisinių sistemų.¹¹⁹ Žinoma, į šią teisę įeina ir jau aptartoji suimtojo teisė skusti ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį skirti suėmimą (darbo 2.6. dalis), tačiau Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies nuostata yra daug platesnio pobūdžio.

Darbo 2.6. dalyje aptartos teisės esmė – ginčyti suėmimo paskyrimo teisėtumą, t.y. suėmimo skyrimo sąlygas, pagrindus, procedūrą. Tačiau kaip matyti iš Konvencijos normos teksto, Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis turi labai bendrą pobūdį. Šio straipsnio egzistavimas nepriklauso nuo suėmimo pagrindų. Pagal Konvencijos nuostatas, jis reiškia, kad įtariamasis gali skustis savo teisių pažeidimu remdamasis minėtu straipsniu net kai jis buvo teisėtai suimtas remiantis vienu ar daugiau suėmimo pagrindų, išvardintų BPK 122 straipsnyje ir Konvencijos 5 straipsnio 1 dalyje. Tai reiškia, kad nors suėmimas jį paskiriant ir buvo teisėtas, nereiškia, kad jo teisėtumas neabejotinai išliks visą suėmimo terminą. Panašią poziciją yra išdėstęs Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: „Konvencijos 5 straipsnio prasme suėmimo teisėtumas turi būti vertinamas keliais aspektais. Pirmia, suėmimas turi būti teisėtas jo taikymo metu <...>. Antra, suėmimo procedūra turi atitikti Konvencijos 5 straipsnio 2 ir 4 dalių reikalavimus. Trečia <...>, suėmimas neturi tęstis neprotingai ilgai. Ši Konvencijos nuostata reiškia, kad suėmimo teisėtumas yra tęstinis reiškinys – suėmimas teisėtas turi išlikti visą suėmimo laikotarpį.“¹²⁰ Tai ir yra Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies normos objektas.

Tam, kad suėmimo teisėtumas išliktų visą suėmimo laikotarpį, Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis netiesiogiai numato suėmimo teisėtumo kontrolę, t.y. teisę prašyti teismo periodiškai tikrinti suėmimo teisėtumą.¹²¹ Teismas taip pat pripažino šios teisės neabejotiną egzistavimą. Daugumoje su Konvencijos 5 straipsnio 4 dalimi susijusių bylų skundžiamasi, kad nebevykdomas periodiškas suėmimo teisėtumo peržiūrėjimas, tuo pažeidžiant straipsnio nuostatas. Šioje srityje susiformavo gan vieninga Komisijos ir Teismo precedentinė praktika.¹²² Teismas pažymėjo, kad suimtas asmuo turi teisę prašyti, kad jo suėmimo teisėtumo klausimas būtų peržiūrimas praėjus pagrįstam laiko

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 151.

¹²⁰ LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. spalio 1 d. nutartis, Nr. 3K-3-895/2003, kat. 39.6.2.3.

¹²¹ HARIS D.; ZWAAK L.; GOMIEN D. Law and practise of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter, Council of Europe Publishing, 1996, p. 151.

¹²² GOMIEN D. Short guide to the European Convention on Human Rights, Norwegian Institute of Human Rights, Council of Europe Publishing. p. 26-27.

tarpui (byla *Winterwerp prieš Nyderlandus*¹²³). Jeigu, tikrinant suėmimo teisėtumą, konstatuojama, kad tas teisėtumas išnykęs, tai toks asmuo pagal Konvencijos 5 straipsnio 4 dalį privalo būti paleistas į laisvę.

Reikalavimas suėmimo teisėtumą nedelsiant talpina savyje keletą aspektų. Pirma, „greitumas“ per kurį nagrinėjimas turi būti sušauktas, priklausys nuo tam tikrų bylos aplinkybių lygmens. Žodis „nedelsdamas“ nereiškia tokio paties skubumo kaip kad Konvencijos 5 straipsnio 2 dalyje. Pastarojoje skubumas yra didesnio lygio. Pati suėmimo teisėtumo nagrinėjimo procedūra savo esme turi užtikrinti pagrindines minimalias procesines garantijas, kurios buvo suteikiamos ir nagrinėjant suėmimo paskyrimą, t.y. lygių galimybių, rungimosi, operatyvumo principai ir pan.¹²⁴ Antra, pabrėžtina tai, kad pagal Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies formuluotę, terminas „nedelsdamas“ įpareigoja ne tik nedelsiant priimti sprendimą dėl teisėtumo, bet ir nedelsiant paleisti suimtąjį, jeigu tas suėmimas pasirodo esąs ne(be)teisėtas. Jeigu asmuo nebėra suimtas, šia straipsnio dalimi taip pat galima remtis skundžiantis, kad sprendimas paleisti asmenį nebuvo priimtas „nedelsiant“.¹²⁵

Suėmimo teisėtumo kontrolė būtina, kadangi netgi paskyrus šią kardomąją priemonę teisėtai, jos teisėtumas prabėgus tam tikram laikui gali išnykti pavyzdžiui, nelieka suėmimo pagrindų arba sąlygų. O kompetentingos institucijos neturi laukti, kol bus konstatuotas šis faktas, ir tik tada paleisti suimtąjį į laisvę, o siekti tai nustatyti kuo anksčiau. Pagal aptariamą Konvencijos 5 straipsnio dalį, suimtas turi teisę reikalauti, kad būtų tikrinamas suėmimo teisėtumas, tačiau manytina, kad ši Konvencijos nuostata turi būti aiškintina plačiau, t.y. kad valstybės institucijos privalo tikrinti suėmimo teisėtumą ir tuomet, kai nėra suimtojo prašymo. Tokia pareiga išplaukia tiesiog iš bendro principo, kad baudžiamasis procesas turi būti teisingas ir teisėtas, o teisėtumo kontrolę atlieka būtent kompetentingi pareigūnai. Lietuvoje būdinga kiek kitokia praktika - suėmimo pagrindai bei sąlygos realiai peržiūrimi tik tuomet, kai pratęsiamas suėmimo terminas pas ikiteisminio tyrimo teisėją, t.y. praėjus beveik visam suėmimo terminui,¹²⁶ o jeigu suėmimo terminas buvo pratęstas, tai tikrinimas vykdomas kas 3 mėnesiai vėl pratęsiant kardomosios priemonės terminą. Vadinas iš esmės suimtas atbūna visą suėmimo laiką, o iki tol jokio patikrinimo niekas neinicijuoja. Iš dalies galima būtų pateisinti tokius suėmimo teisėtumo

¹²³ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Winterwerp v. The Netherlands* < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=5&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21153516&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2009-03-29].

¹²⁴ CLEMENTS L.J. *European Human Rights Taking a case under the Convention*, London sweet & Maxwell, 1994, p. 138.

¹²⁵ P. van DIJK; G.J.H. van HOOFF, *Theory and practice of the European Convention on Human Rights*, Second edition, Kluwer Law and Taxation publishers, Decenter-Boston, 1990, p. 284.

¹²⁶ Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 16-1-00044-08; Nr. 18-1-01822-08.

tikrinimo terminus Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies prasme, tačiau didesnė problema yra ta, jog šis tikrinimas vyksta prokuroro iniciatyva. Vargu ar suimtas žino apie savo teisę **prašyti** tikrinti suėmimo pagrįstumą, jei, jo manymu, paaiškėjo aplinkybės, dėl kurių suėmimas nebegalimas. Tokia teisinė situacija susiklosto dėl to, kad tokia suimtojo teisė konkrečiai nėra įtvirtinta BPK. Manytina, kad reglamentavimo trūkumas BPK lemia tokią susiklosčiusią praktiką. Nors Konvencija yra privalomo pobūdžio teisės aktas, tačiau jos 5 straipsnio 4 dalyje tiesiogiai (pažodžiui) nenurodoma teisė prašyti, kad būtų tikrinamas suėmimo teisėtumas, tai išplaukia iš Teismo jurisprudencijos. Todėl suimtajam itin sunku šia norma remtis. Norint užtikrinti suėmimo teisėtumą ir suimtojo teises, būtinas papildomas reguliavimas BPK.

3.7. Teisė į žalos atlyginimą dėl neteisėto suėmimo

Kardomoji priemonė – suėmimas - yra viena iš baudžiamojo proceso teisės normų reguliavimo dalykų. Tačiau netgi šiame institute persipina viešosios ir privatinės teisės normos. Viešoji teisė šiuo atveju – baudžiamojo proceso teisė, o privatinė – civilinė teisė, o dar tiksliau – prievolių teisė. Pastaroji ima veikti tuomet, kai suimtas pareiškia ieškinį dėl žalos, atsiradusios dėl neteisėto suėmimo, atlyginimo.

Pagrindinis nacionalinės teisės aktas, numatantis asmens teisę į žalos atlyginimą, yra Konstitucijos 30 straipsnis. Tačiau konkrečiai dėl neteisėto suėmimo atsiradusios žalos atlyginimo pareigą valstybei numato Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.272 straipsnio 1 dalis, kurioje rašoma, kad „žalą, atsiradusią dėl <...> neteisėto suėmimo kardamosios priemonės taikymo tvarka <...>, atlygina valstybė visiškai, nepaisant ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuratūros pareigūnų ir teismo kaltės.“ Teisę į žalos atlyginimą dėl neteisėto suėmimo numato ir Konvencijos 5 straipsnio 5 dalis. Taigi, kai dėl neteisėto suėmimo asmeniui atsiranda žala, valstybei kyla civilinė deliktinė atsakomybė, nuo kurios ji imuniteto neturi (XX a. pradžioje imta atsakyti valstybės absoliutaus imuniteto nacionalinėje teisėje, t.y. santykiuose tarp valstybės ir piliečių. Pripažinta, kad valstybė bei jos institucijos turi atsakyti už padarytą žalą.¹²⁷).

Tam, kad valstybei atsirastų civilinė deliktinė atsakomybė pagal šį straipsnį, būtini atsakomybės pagrindai: žala (nuostoliai), padaryta įgyvendinant valdžios galias, neteisėti veiksmai ir priežastinis ryšys tarp jų. Pastebėtina, kad kaltė nėra būtinas civilinės atsakomybės požymis, priešingai nei įprasta baudžiamojoje teisėje

¹²⁷ AMBRASIENĖ D.; BARANAUSKAS E.; BUBLIENĖ D. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vadovėlis. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius. 2004. p. 225.

Pirmiausia reikėtų aptarti pirmąją atsakomybės pagrindą, t.y. kas yra „neteisėtas suėmimas kardomosios priemonės taikymo tvarka“ pagal CK 6.272 straipsnio 1 dalį. Pačia bendriausia prasme, tai reikia suprasti kaip neteisėtą prokuratūros (prokuroro), ikiteisminio tyrimo pareigūno ar ikiteisminio tyrimo teisėjo aktą. Pabrėžtina, kad taikant atsakomybę už žalą, padarytą neteisėtais valdžios aktais, galioja prezumpcija, kad valdžios aktas laikomas teisėtu, taip pat ir tas, kuriuo suimtajam yra padaryta žala. Pats žalos padarymo faktas nereiškia neteisėtumo. Neteisėtas suėmimas yra toks, kuris paskirtas pažeidžiant BPK ir tarptautinių teisės aktų, kurie privalomi Lietuvos Respublikai, normas (pagrindinis jų – Konvencija). Turi būti nustatyta, kad institucijos arba pareigūnai veikė neturėdami pakankamo pagrindo arba pažeisdami nustatytą tvarką ir dėl to atsirado žala. Tam pritaria ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris pripažįsta, kad neteisėti veiksmai yra nustatomi pagal tai, ar yra baudžiamojo proceso normų pažeidimų, kuriuos padarė *kvotėjas*, prokuroras, *tardytojas* arba teismas, priimdami sprendimą asmenį sulaikyti ar suimti. Asmens sulaikymo ar suėmimo teisėtumas, vertinamas nacionalinių įstatymų ir Konvencijos prasme.¹²⁸ Matomas nacionalinės ir tarptautinio pobūdžio teisės persipynimas - Konvencijos 5 straipsnis pažeidžiamas, kai suėmimas vykdomas nesilaikant nacionalinės teisės normų. Klausimas, ar suėmimo procedūra pažeista pagal nacionalinės teisės normas pirmiausia yra nacionalinių teismų reikalas, bet taip pat yra ir Teismo nagrinėjimo dalykas.¹²⁹ Teismas byloje *Quinn prieš Prancūziją*¹³⁰ taip pat yra pažymėjęs, kad sprendžiant suėmimo teisėtumo klausimą, Konvencija pirmiausia nukreipia į nacionalinę teisę, tačiau svarbu, kad bet koks asmens laisvės apribojimas atitiktų Konvencijos 5 straipsnio paskirtį - ginti asmenį nuo savavališkų valstybės institucijų veiksmų ir piktnaudžiavimo teise. Nacionaliniai teismai privalo šios kardomosios priemonės teisėtumą tikrinti pagal abu teisės aktus, nes abu jie yra privalomo pobūdžio. Taip pat primintina, jog jeigu iškiltų BPK ir Konvencijos normų kolizijos ar konkurencijos klausimas, visais atvejais privalo būti vadovaujamosi Konvencijos nuostatomis.

Taip pat reikia priminti, kad suėmimo teisėtumas yra testinis reiškinys, teisėtumas privalo būti tikrinamas periodiškai (darbo 3.6. dalis). Konkrečiai situaciją, kada suėmimas, paskirtas teisėtai, tačiau vėliau jo teisėtumas tapo kvestionuotinas, Lietuvos Aukščiausiasis

¹²⁸ LAT CBS teisėjų kolegijos 2001 m. sausio 29 d. nutartis, Nr.3K-3-34/2001, kat. 39.6.2.3.

¹²⁹ CLEMENTS L.J. European Human Rights Taking a case under the Convention, London sweet & Maxwell, 1994, p. 127.

¹³⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Quinn v. Prancūzija < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=20770541&skin=hudoc-en> > [žiūrėta 2009-03-16].

Teismas sprendė kitoje kasacinėje byloje. Joje teismas pažymėjo, kad „laikyti suimtą asmenį be konkretaus teisinio pagrindo, be teisminės sankcijos, yra nesuderinama su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18, 20 straipsnių, Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies reikalavimais. <...> Baudžiamajame procese svarbu, kad kardomoji priemonė – suėmimas būtų pratęsiama dar nesibaigus paskirtam suėmimo laikui. Jeigu suėmimo terminas baigėsi, galima skirti suėmimą iš naujo, bet ne pratęsti jį <...> Taigi, paaiškėjus, kad nutartis dėl kardomojo kalinimo pratęsimo nustojo galios, buvo privalu laikytis nuostatos, jog tolesnis be procesinio teismo sprendimo suėmimas yra neteisėtas. <...> Vėlesnis ieškovo nesankcionuotas kardomasis kalinimas negalėjo būti pateisintas tuo faktu, kad byla perduota teismui. <...> Gavus baudžiamąją bylą teisme, nedelsiant turėjo būti išspręstas kardomosios priemonės paskyrimo klausimas, nes, kaip minėta, teismo nutartis dėl kardomosios priemonės paskyrimo buvo nustojusi galios nuo 1996 m. spalio 30 d. Tačiau kardomosios priemonės klausimas buvo aptartas tik 1996 m. gruodžio 19 d. nutartimi, kuria konkreti kardomoji priemonė nebuvo paskirta, o tik įrašyta formuluotė „kardomąsias priemones palikti nepakeistas.“ Tokia praktika yra neleistina, ir nors iš pradžių paskiriant suėmimą, jis buvo teisėtas, nereiškia, kad jis toks liks neribotą laiką. Pasibaigus suėmimo terminui, suėmimo teisėtumo ir tikslingumo klausimas turi būti sprendžiamas iš naujo. Tokia nutarties nuostata nepagrįsta ir neturi teisinės galios, nes tuo metu iš viso nebuvo galiojančio teismo procesinio sprendimo dėl kardomosios priemonės. Buvo pažeista suėmimo, kaip kardomosios priemonės paskyrimo procedūra.“¹³¹

Derėtų pridurti, kad neretai reiškiant ieškinį dėl suėmimu padarytos žalos atlyginimo, kaip teisinis įrodymas, neva pagrindžiantis suėmimo neteisėtumą, nurodomas išteisinamojo nuosprendžio priėmimas arba ikiteisminio tyrimo nutraukimas įtarimui nepasitvirtinus. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, jog „nepagrįstas kasatoriaus argumentas, kad išteisinamuoju nuosprendžiu buvo patvirtinta, jog įtarti jį padarius sunkų nusikaltimą nebuvo pagrindo, nes išteisinamojo nuosprendžio priėmimo faktas savaime nereiškia, kad ieškovo sulaikymas ir suėmimas buvo neteisėti. Suėmimas iki nuosprendžio, o taip pat ir asmens sulaikymas, nėra bausmė už padarytą nusikaltimą, o procesinės prievartos priemonės, kurių svarbiausias uždavinys – užtikrinti tinkamą procesą baudžiamajoje byloje, iširti nusikaltimą. <...> Išteisinamasis nuosprendis yra teisingumo aktas teisiamojo atžvilgiu, bet ne apkaltos aktas bylą tyrusiems asmenims.“¹³² Vadinasi buvęs suimtas visuomet turi

¹³¹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2001m. sausio 29 d. nutartis, Nr. 3K-3-34/2001, kat. 39.6.2.3.

¹³² LAT CBS teisėjų kolegijos 2002m. gegužės 27 d. nutartis, Nr. 3K-3-702/2002, kat. 39.6.2.3.

koncentruotis į tai, ar nebuvo pažeistos suėmimo skyrimo ar pratęsimo procedūros pagal BPK ir Konvencijos nuostatas.

Buvęs suimtas, įrodęs teismui suėmimo neteisėtumą pagal BPK ar/ir Konvencijos nuostatas bei priežastinį ryšį tarp neteisėto suėmimo bei žalos, turi teisę į nuostolių (žalos) atlyginimą (CK 6.272 straipsnio 1 dalis bei Konvencijos 5 straipsnio 5 dalis). Be to, bendresne prasme šią teisę garantuoja ir Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalis. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs žalos atlyginimo instituto reikšmę. Anot jo, „saugant ir ginant žmogaus (ir apskritai asmens - ne tik fizinio, bet ir juridinio) teises ir laisves, *inter alia* žmogaus orumą, ypatinga svarba tenka žalos atlyginimo institutui. Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Taigi būtinumas atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir moralinę žalą yra konstitucinis principas (Konstitucinio Teismo 1997 m. sausio 20 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai). Šis konstitucinis principas neatsiejamas nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo: įstatymais turi būti sudarytos visos reikiamos teisinės prielaidos padarytą žalą atlyginti teisingai. Taigi Konstitucija imperatyviai reikalauja įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad asmuo, kuriam neteisėtais veiksmais buvo padaryta žala, visais atvejais galėtų reikalauti teisingo tos žalos atlyginimo ir tą atlyginimą gauti. Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste pabrėžtina, jog iš Konstitucijos neišplaukia, kad įstatymais galima nustatyti kokias nors išimtis, pagal kurias asmeniui padaryta materialinė ir (arba) moralinė žala neatlyginama, pavyzdžiui, dėl to, kad ją neteisėtais veiksmais padarė pačios valstybės institucijos, pareigūnai.“¹³³ Taigi būtinumas atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir moralinę žalą yra konstitucinis principas. Šis konstitucinis principas neatsiejamas nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo: įstatymais turi būti sudarytos visos reikiamos teisinės prielaidos padarytą žalą atlyginti teisingai. Konstitucija imperatyviai reikalauja įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad asmuo, kuriam neteisėtais veiksmais buvo padaryta žala, visais atvejais galėtų reikalauti teisingo tos žalos atlyginimo ir tą atlyginimą gauti.

Pagal CK 6.272 straipsnio 1 dalies aiškinimą, žala, padaryta neteisėtais ikiteisminio tyrimo institucijų, prokurorų, teisėjų ir teismo veiksmais baudžiamosiose bylose, atlyginama visiškai. Žalą gali sudaryti prarastas darbo užmokestis arba kitos su darbu susijusios išmokos, kurių asmuo

¹³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006m. rugpjūčio 19 d. Nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Valstybės žinios, 2006, Nr. 90-3529.

neteko dėl neteisėto suėmimo paskyrimo (atlyginimas, premija ar kitokia išmoka už metinio darbo rezultatus), pašalpos, pensijos ar kitos darbo pajamos, kurių asmuo neteko, taip pat proceso išlaidos ir pan. Be tiesioginių nuostolių, atlyginami ir netiesioginiai, t.y. kitos išlaidos ir negautos pajamos: nuostoliai dėl sužlugdytų sandorių, palikimo praradimas dėl negalėjimo jo priimti arba imtis jo apsaugos priemonių, pajamos už indėlių, vertybinius popierius ir pan. Asmeniui turi būti atkuriamos darbo ir profesinės teisės. Visa tai sudaro buvusiam suimtajam padarytą turtinę žalą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat yra pasisakęs dėl turtinės žalos atlyginimo bei tokio atlyginimo formos: „Atlyginant materialinę žalą visais atvejais yra įmanoma vadovautis visiško (adekvataus) žalos atlyginimo principu (*restitutio in integrum*), kai padarytos žalos dydis gali būti išreiškiamas piniginiu ekvivalentu ir ta žala gali būti atlyginama pinigais (tai nepaneigia galimybės materialinę žalą atlyginti ir kitu turtu ar dar kitaip); taigi už materialius praradimus atlyginama materialiomis vertybėmis.“¹³⁴

Tačiau, kaip jau minėta, turi būti atlyginama ir neturtinė (moralinė) žala. Žinoma, jos buvimą įrodyti yra sudėtingiau, tačiau turint omenyje tai, kad suėmimas yra pati griežčiausia kardomoji priemonė, labiausiai galinti suvaržyti įtariamąjį, tai padaryti neturėtų būti ir itin sunku. Priteisiant neturtinę žalą turi būti atsižvelgiama į įtarimo sunkumą, neteisėto kardomojo kalinimo (suėmimo) laiką, informacijos apie neteisėtą suėmimą viešą paskelbimą ir kitas neturtinės žalos pasekmes, kitas bylos aplinkybes. Atlyginant neturtinę žalą remiamasi CK 6.250 straipsnyje numatytais neturtinės žalos požymiais ir dydžio nustatymo kriterijais. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad neturtinės (moralinės) žalos atlyginimas yra gana sąlyginis, kadangi „moralinė žala yra dvasinė skriauda, kurią tik sąlygiškai galima įvertinti ir kompensuoti materialiai; padarytos moralinės žalos, kaip asmens patirtos dvasinės skriaudos, neretai apskritai niekas (*inter alia* jokia materialinė kompensacija) negali atstoti, nes asmens psichologinės, emocinės ir kitokios būsenos, buvusios iki tol, kol jis patyrė dvasinę skriaudą, neįmanoma sugrąžinti - tokią būseną kai kada (geriausiu atveju) galima tik iš naujo sukurti, panaudojant *inter alia* materialią (pirmiausia piniginę) kompensaciją už tą moralinę žalą (tai nereiškia, kad kai kada išties nėra neįmanoma vien moralinė satisfakcija už patirtą moralinę žalą). Materiali (piniginė) kompensacija už moralinę žalą, kaip materialus tos moralinės žalos atitikmuo, taip pat turi būti skiriama vadovaujantis visiško (adekvataus) žalos atlyginimo principu, kurio taikymui tokiais atvejais būdingi svarbūs ypatumai, nes tokia materialinė kompensacija savo turiniu iš esmės skiriasi nuo pačios moralinės žalos, kuri buvo padaryta ir už kurią yra kompensuojama,

¹³⁴ *Ibidem.*

turinio ir dėl to (jos dydis nesvarbu) pagal savo prigimtį negali (arba ne visada gali) atstoti patirtos dvasinės skriaudos. Tokios materialios (pirmiausia piniginės) kompensacijos už moralinę žalą paskirtis - sudaryti materialias prielaidas iš naujo sukurti tai, ko negalima sugrąžinti, kuo teisingiau atlyginti tai, ko žmogui neretai apskritai niekas - jokie pinigai, joks materialus turtas - negali atstoti.¹³⁵ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pritaria šiai išdėstytai pozicijai, pažymėdamas, kad teismo pareiga yra nustatyti teisingą kompensaciją už patirtus neturtinio pobūdžio išgyvenimus, praradimus, parenkant tokią piniginę satisfakciją, kuri kiek galima teisingiau kompensuotų nukentėjusiojo neturtinėms vertybėms padarytą žalą.¹³⁶ Vadinasi teismai, vertindami neturtinės žalos dydį, turėtų vadovautis ne tik CK normomis, bet ir tokiais fundamentaliais kaip proporcingumo, teisingumo ir kitais principais.

Nustatant žalos dydį, derėtų atsižvelgti ir į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudenciją šiuo klausimu – gali būti atsisakyta atlyginti žalą arba žalos atlyginimo dydis sumažinamas, jeigu asmuo ikiteisminio tyrimo metu ir teisme save apkalbėjo arba kitaip kliudė nustatyti tiesą, slapstėsi ir taip prisidėjo prie žalos atsiradimo arba jos padidėjimo. Jeigu asmuo save apkalbėjo dėl smurto ar neteisėtų ikiteisminio tyrimo veiksmų, tai neturėtų būti taikomas atleidimas nuo civilinės atsakomybės. Teismų praktikoje suformuluota taisyklė, kad savęs apkalbėjimo faktas pats savaime neatima teisės į žalos atlyginimą, jei tai įvyko dėl teisėsaugos institucijų neteisėtų veiksmų. Tuomet savęs apkalbėjimas vertinamas ne kaip atsakomybę šalinanti aplinkybė, o kaip aplinkybė, prisidedanti prie žalos atsiradimo arba ją padidinanti.¹³⁷

Žalą, atsiradusią dėl neteisėto suėmimo, tiesiogiai privalo atlyginti valstybė iš valstybės biudžeto. Valstybei atstovauja vyriausybė arba jos įgaliota institucija (CK 6.273 straipsnio 1 dalis). Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. liepos 26 dienos nutarimu Nr. 932 įgaliotojo valstybės institucijas, dėl kurių arba dėl kurių pareigūnų arba kitų darbuotojų neteisėtų aktų atsirado žala, atstovauti valstybei bylose dėl žalos atlyginimo, o Teisingumo ministeriją – kai žala atsirado dėl teisėjo ar teismo neteisėtų veiksmų.¹³⁸ Bylose dėl žalos, padarytos neteisėto suėmimo, valstybei paprastai atstovauja Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija ir Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra.

¹³⁵ *Cit. op.* 133.

¹³⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2007 gegužės 8 d. nutartis, Nr. 3K-3-196/2007 (S), kat. 44.5.2.5.; 44.2.4.; 114.8.2. (taip pat žr. LAT CBS teisėjų kolegijos 2005m. lapkričio 23 d. nutartį, Nr. 3K-3-604/2005)

¹³⁷ AMBRASIENĖ D.; BARANAUSKAS E.; BUBLIENĖ D. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vadovėlis. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius. 2004. p. 226-231.

¹³⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001m. liepos 26 d. nutarimas dėl atstovavimo valstybei bylose dėl žalos atlyginimo, Valstybės žinios, 2001, Nr. 66-2415.

Remiantis tuo, kas išdėstyta, suimtas, jeigu yra neteisėtai suimtas, gali bent iš dalies atkurti tokią socialinę aplinką, kokią jis turėjo iki jam paskiriant šią kardomąją priemonę. Tačiau šis aspektas neturėtų būti suvokiamas kaip valstybės institucijų galimybė laisviau disponuoti suėmimo tvarka ir skyrimu, kadangi bet koku atveju, paskiriant suėmimą neteisėtai, nukenčia du subjektai: tiesiogiai – suimtas, ir netiesiogiai – valstybė. Todėl žalos atlyginimo institutas valstybės institucijoms turėtų būti suvokiamas kaip *ultima ratio* priemonė atkurti buvusią suimtojo padėtį, ir, skiriant bei taikant suėmimą, kuo atidžiau įvertinti, ar ši kardomoji priemonė yra teisėta.

IŠVADOS

1) Suėmimo taikymo galimybė atsiranda nuo to momento, kada asmuo tampa įtariamuoju. Žinoti tapimo įtariamuoju momentą yra svarbu todėl, kad įtarimas yra *prima facie* sąlyga skirti kardomąją priemonę suėmimą. Nesant pagrįsto įtarimo ir pripažinimo įtariamuoju, asmuo negali įgyti ir suimamojo ar suimtojo statuso.

2) Suimtas įtariamasis, be jam priklausančių bendrųjų įtariamojo teisių, turi šias specialias, suėmimo skyrimo įtakotas, teises: būti pristatytam pas kompetentingą ikiteisminio tyrimo teisėją apklausai dėl suėmimo pagrįstumo; būti informuotam apie suėmimo pagrindus bei sąlygas; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiami suėmimo pagrindai bei sąlygos; pačiam pranešti šeimos nariams ar artimiems giminaičiams apie suėmimo paskyrimą, ir pasirinkti, kam pranešti; motyvuotu paaiškinimu atsisakyti pranešti apie suėmimą šeimos nariams ar artimiems giminaičiams; reikalauti prokuroro ar teisėjo, kad pasirūpintų suimamojo vaikais iki aštuoniolikos metų, turtu ar būstu, liekančiais be priežiūros; apskusti nutartį paskirti suėmimą arba nutartį pratęsti suėmimo terminą; reikalauti teismo nagrinėjimo per priimtina laiką; prašyti teismo periodiškai tikrinti suėmimo teisėtumą; gauti žalos atlyginimą dėl neteisėto suėmimo. Tik dalis šių teisių įtvirtinta BPK. Kita dalis jų reglamentuojama Konvencijos arba išplaukia iš pastarosios nuostatų. Reglamentavimo trūkumas nacionalinėje teisėje laikytinas kaip išvardintų teisių įgyvendinimą ribojantis faktorius.

3) Baudžiamojo proceso įstatymu yra apribotos šios įtariamojo teisės, jam tapus suimtuoju: teisė betarpiškai susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ir norimai ją fiksuoti, teisė apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus. Pirmosios teisės ribojimas pasireiškia tuo, jog suėmus įtariamąjį betarpiškai susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga gali tik jo gynėjas. Teisės apskusti pareigūnų veiksmus ribojimas pasireiškia tuo, kad skundo nagrinėjime suimtasis dalyvauja tik jeigu teisėjas nusprendžia, kad tai reikalinga. Panašus ribojimas numatytas ir skundžiant nutartį dėl suėmimo paskyrimo (termino pratęsimo). Visi šie ribojimai yra nepagrįsti suėmimo tikslų siekiu, kadangi suimtojo susipažinimas su medžiaga, jos fiksavimas bei dalyvavimas skundų nagrinėjime nekelia grėsmės netrukdomam ikiteisminiam tyrimui, taip pat nesuteikia realios galimybės pabėgti ar daryti naujus nusikaltimus.

4) Lyginant BPK, Konvencijos, Teismo jurisprudenciją su Lietuvos ikiteisminio tyrimo praktika, matoma, kad ne visuomet įgyvendinamas skubumo pristatant suimamąjį pas teisėją reikalavimas, o teisė būti kuo greičiau supažindintam su suėmimo pagrindais bei sąlygomis iš esmės neatitinka Konvencijos nuostatos „nedelsiant“. Taip pat neatliekamas pranešimo apie

suėmimą suimtojo artimiesiems ar ŗeimos nariams fiksavimas ikiteisminio tyrimo medŗiagoje. Pastebėtina, kad visiŗkai įgyvendinama suimto įtariamojo teisė turėti gynėją nuo sulaikymo ar suėmimo momento.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (su pakeitimais ir papildymais) // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) // Valstybės žinios, 2002, Nr. 37.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
5. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 50-1632.
6. Rekomendacijos dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu // Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. I-58.
7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001m. liepos 26 d. nutarimas „Dėl atstovavimo valstybei bylose dėl žalos atlyginimo“// Valstybės žinios, 2001, Nr. 66-2415.

Specialioji literatūra:

1. AMBRASIENĖ D.; BARANAUSKAS E.; BUBLIENĖ D. Civilinė teisė. Prievolių teisė. Vadovėlis. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius. 2004.
2. ANCELIS P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Monografija. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius. Saulelė, 2007.
3. GIRDAUSKAS M., rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. *ISSN 1392-1274. Teisė. 2004.* Nr. 53, p. 103-113.
4. GODA, G., Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius. 1995.
5. GODA G., Kardomojo kalinimo trukmė. *ISSN. 1392-1274. Teisė. 1996.* Nr. 30, p. 43-57.
6. GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUČONIS, P., Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius. 2005.
7. GODA, G., Procesinės prievartos priemonės samprata. In *TEISĖ*, 1998, Nr. 32, p. 55-67.

8. GUŠAUSKIENĖ, M. Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prilaidos ir įgyvendinimo galimybės. *Jurisprudencija, Mokslo darbai*, 2008, t. 6(108), p. 60-66.
9. KAZLAUSKAS M. Gynybos ir kaltinimo šalių lygiateisiškumas ir jo reikšmė žmogaus teisių apsaugai. Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Lietuvos teisininkų draugija. Konferencijos medžiaga. Vilnius. 1995.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius, 2003.
11. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė, *Justitia*, Vilnius, 2002.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis, Teisės institutas, 2000.
13. MERKEVIČIUS R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata : monografija. Vilnius. Registrų centras. 2008.
14. MERKEVIČIUS, R. Baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens samprata teisinės valstybės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė, Vilnius, 2005.
15. MERKEVIČIUS, R. Ikitaisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju. In *TEISĖ*, 2005, Nr. 57, p. 106-127.
16. PRAPIESTIS, J. Konstitucijos II skirsnio „Žmogus ir valstybė“ komentaras, 20 straipsnis. In *Teisės problemos*, 1999, Nr. 1-2, p. 41-49.
17. CLEMENTS L.J. *European Human Rights Taking a case under the Convention*, London sweet & Maxwell, 1994.
18. Committee on Citizens' Freedoms and Rights, Justice and Home Affairs, *Freedom, security and justice: an agenda for Europe*, prieiga per internetą: < http://www.europarl.europa.eu/comparl/libe/elsj/charter/art48/default_en.htm > [žiūrėta 2009-03-26].
19. GOMIEN D. *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Norwegian Institute of Human Rights, Council of Europe Publishing.
20. GOMIEN D. *Trumpas europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos vadovas*, Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras, Vilnius, 1995.
21. HARIS D.; ZWAAK L.; GOMIEN D. *Law and practise of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter*, Council of Europe Publishing, 1996.
22. *Human rights and arrest, pre-trial detention and administrative detention*, Chapter 5, prieiga per internetą: < <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter5en.pdf> > [žiūrėta 2009-03-27].

23. PRADEL J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius. Eugrimas. 2001.
24. P. van DIJK; G.J.H. van HOOFF, Theory and practice of the European Convention on Human Rights, Second edition, Kluwer Law and Taxation publishers, Decenter-Boston, 1990.
25. ДЖЕНИС М.; КЕЙ Р.; БРЕДЛИ Э. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарий, Москва, 1997, ISBN 5-7712-0036-0.
26. Васильевич Ренжин Сергей, ПРАВА ЗАДЕРЖАННОГО, prieiga per internetą: < <http://www.poluchi5.ru/012121-1.html> > [žiūrėta 2008-03-23].
27. Васильева Е.Г. Меры уголовно-процессуального принуждения. Уфа: Изд-во БашГУ. 2003.-136 с, prieiga per internetą: < www.kalinovsky-k.narod.ru/b/vas-2003/2-2.htm > [žiūrėta 2008-03-23].

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

1. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom. no. 12244/86, 12245/86, 12383/86, 30 August 1990. < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=15&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21150231&skin=hudoc-en> >.
2. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Guzzardi v. Italy, no. 7367/76, 6 November 1980. < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=20533733&skin=hudoc-en> >.
3. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Jėčius v. Lietuva, no. 34578/97, 31 July 2000. < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=liuania&sessionid=20536463&skin=hudoc-en> >.
4. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Brogan and Others v. The United Kingdom, no. 11209/84; 11234/84; 11266/84; 11386/85, 30 May 1989. < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=7&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21151473&skin=hudoc-en> >.
5. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Skoogström v. Sweden, 8582/79, 2 October 1984. < <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=13&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21171571&skin=hudoc-en> >.

6. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Lamy v. Belgium no. 10444/83, 30 March 1989. <
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=7&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21246228&skin=hudoc-en> >.
7. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Lietzow v. Germany, no. 24479/94, 13 February 2001. <http://www.ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumenti/2001/02/CASE_OF LIETZOW v. GERMANY 13 02 2001.html>.
8. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Garcia Alva v. Germany, no. 23541/94, 13 February 2001. <http://www.ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumenti/2001/02/CASE_OF GARCIA ALVA v. GERMANY 13 02 2001.html >.
9. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Schöps v. Germany, no. 25116/94, 13 February 2001. <
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=16&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21262884&skin=hudoc-en> >.
10. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Pellegrini v. Italy, no. 30882/96, 20 July 2001. <http://www.ius-software.si/EUII/EUCHR/dokumenti/2001/07/CASE_OF PELLEGRINI v. ITALY 20 07 2001.html>.
11. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Benham v. The United Kingdom, no. 19380/92, 10 June 1996. <
http://www.pili.org/en/component/option,com_bookmarks/Itemid,83/task,view/id,3/ >.
12. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Campbell and Fell v United Kingdom, no. 7819/77; 7878/77, 28 June 1984. <<http://www.robin.no/~dadwatch/echr/fell.html> >.
13. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Haase v. Federal Republic of Germany, no. 7412/76. <<http://vlex.com/vid/haase-v-federal-republic-of-germany-27431008> >.
14. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Tomasi v. France, no. 12850/87, 27 August 1992. <
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=15&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21280014&skin=hudoc-en> >.
15. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Assenov and Others v. Bulgaria, 90/1997/874/1086, 28 October 1998. <

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=37&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21280260&skin=hudoc-en> >.

16. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Winterwerp v. The Netherlands, 6301/73, 24 October 1979. <

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=5&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=21153516&skin=hudoc-en> >.

17. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje Quinn v. France, no. 18580/91, 22 March 1995. <

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=20770541&skin=hudoc-en> >.

Lietuvos teismų praktika:

1. Lietuvos Konstitucinio Teismo 2006m. rugpjūčio 19 d. Nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2006, Nr. 90-3529.
2. Lietuvos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnio penktosios dalies ir 242 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1997, Nr. 91-2289.
3. Lietuvos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1995, Nr. 9-199.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas „Dėl teismų praktikos skiriant suėmimą ir namų areštą arba pratęsiant suėmimo terminą“ Nr. 50, 2004 m. gruodžio 30d. // Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. 2004, Nr. 22.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo CBS teisėjų kolegijos 2007 gegužės 8 d. nutartis, *Nr. 3K-3-196/2007 (S), kat. 44.5.2.5.; 44.2.4.; 114.8.2.*
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo BBS teisėjų kolegijos 2003m. lapkričio 11 d. nutartis, *Nr. 2K-715, S-2.2.1.*

7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo CBS teisėjų kolegijos 2003 m. spalio 1 d. nutartis, *Nr. 3K-3-895/2003, kat. 39.6.2.3.*
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo CBS teisėjų kolegijos 2002m. gegužės 27 d. nutartis, *Nr. 3K-3-702/2002, kat. 39.6.2.3.*
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo CBS teisėjų kolegijos 2001m. sausio 29 d. nutartis, *Nr. 3K-3-34/2001, kat. 39.6.2.3.*

Praktinė medžiaga:

1. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 16-1-00062-09.
2. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-1250-08.
3. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 18-1-01213-08.
4. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-2763-08.
5. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-00720-08.
6. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 16-1-00837-08.
7. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-2536-08.
8. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-02292-08.
9. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 10-1-01034-08.
10. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 16-1-00798-08.
11. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-184-08.
12. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-03808-08.
13. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 16-1-00044-08.
14. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-2812-08.
15. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-02304-08.
16. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-03051-08.
17. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-01437-08.
18. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 18-1-01822-08.
19. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-2539-08.
20. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 10-1-01947-08.
21. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 12-1-1331-07.
22. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-1173-07.
23. Ikiteisminio tyrimo medžiaga Nr. 17-1-3805-06.

SANTRAUKA

Žmogaus teisė į laisvę yra fundamentali, prigimtinė, konstitucinė jo teisė. Ją saugo Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymai bei tarptautinio pobūdžio teisės aktai, tokie kaip Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Minėti teisės aktai šią teisę ne tik įtvirtina, bet ir nurodo, kokių pagrindų ir kokia tvarka valstybės institucijos gali ją riboti. Kardomoji priemonė suėmimas yra laikinas teisėtas laisvės atėmimas. Ikiteisminio tyrimo stadijoje gali būti suimamas tik vienas baudžiamojo proceso dalyvis – įtariamasis. Įtariamuoju asmuo tampa, kai jis sulaikomas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką; arba apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis yra įtariamasis; arba kai yra šaukiamas į apklausą kai jam yra surašytas pranešimas apie įtarimą. Taip pat kai asmuo slapstosi ar jo buvimo vieta nežinoma, įtariamuoju jis pripažįstamas prokuroro nutartimi ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi bei kai yra tenkinamas specialaus liudytojo prašymas pripažinti jį įtariamuoju. Sulig tapimo įtariamuoju momentu galima asmenį suimti. Nuo suėmimo momento įtariamasis tampa *suimamuoju*, ir įgyja tam tikras specifines teises, kurios egzistuoja šios kardamosios priemonės skyrimo metu. Pirmoji laiko atžvelgiu yra suimamo įtariamojo teisė per 48 valandas būti pristatytam pas kompetentingą ikiteisminio tyrimo teisėją apklausai dėl suėmimo pagrįstumo, kuri savyje talpina du aspektus: skubų pristatymą bei kad tik nepriklausomas ir nešališkas teisėjas gali spręsti suėmimo skyrimo klausimą. Po to suimamasis įgyja su rungimosi principu susijusias teises: žinoti suėmimo pagrindus, bei susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria tie pagrindai grindžiami. Informuotas apie tai, įtariamasis gali efektyviau pasinaudoti savo teise duoti paaiškinimus ir pastabas dėl suėmimo pagrįstumo bei teisėtumo, teikti reikšmingus daiktus ir dokumentus. Suimamasis įgyja ir kai kurių teisinių galimybių, nesusijusių interesu ginčyti suėmimo teisėtumą: teisę pačiam pasirinkti asmenis bei jiems pranešti apie kardamosios priemonės paskyrimą, arba prašyti prokuroro apie tai jų neinformuoti, taip pat teisę prašyti prokuroro pasirūpinti jo nepilnamečiais vaikais ir turtu. Ikiteisminio tyrimo teisėjui nutartimi paskyrus suėmimą, suimamas įtariamasis turi paskutinę galimybę išvengti kardamosios priemonės – apskusti nutartį. Pastaroji teisė laikytina vienu iš Konvencijoje įtvirtintos Habeas Corpus teisės elementų. Jeigu suimamasis nutarties neskundžia arba jo skundas yra atmetamas, jis tampa *suimtuuoju*. Jis įgyvendina savo, kaip įtariamojo teises, tačiau jos įgyja tam tikros specifikos: teisės į gynybą esminiai aspektai yra suimtojo teisė turėti gynėją ir būtino gynėjo dalyvavimas, bei galimybė su juo tartis be pašaliečių. Baudžiamojo proceso įstatymu tampa apribota suimto įtariamojo teisė bet kuriuo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei ją norimai kopijuoti, taip pat teisė apskusti kompetentingų pareigūnų veiksmus ir sprendimus. Tuo tarpu teisė pateikti reikšmingus daiktus ir dokumentus paprastai įgyvendinama pasinaudojant teise teikti prašymus prokurorui dėl procesinių veiksmų atlikimo bei gynėjo būtinu dalyvavimu. Suimtas turi ir kai kurių specifinių teisių, kurių paprastas įtariamasis neturi, t.y. teisę į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką, kuri susijusi su nepagrįstai ilgo suėmimo neleistinumu, teisę prašyti teismo periodiškai tikrinti suėmimo teisėtumą (antrasis Habeas Corpus teisės elementas) bei teisę į žalos atlyginimą dėl neteisėto suėmimo ir kt. Pabrėžtina, kad tik nedidelė dalis suimamojo ir suimtojo teisių, kurių neturi paprastas įtariamasis, yra įtvirtinta BPK. Daugelis jų numatytos Konvencijoje arba išplaukia iš jos nuostatų bei Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos.

Legal Status of an Arrested Suspect

SUMMARY

Human right to freedom is a fundamental, inherent, constitutional right. It is protected by the Constitution of the Republic of Lithuania, the laws and the international character of the legislation, such as the European Convention on Human Rights. That legislation not only states but also indicate on what basis, and the manner in which state authorities may be limited. Supervision measure is temporary legal custody to a prison term. On pre-trial stage, only one participant in the criminal process may be arrested - the suspect. A person becomes a suspect when he is detained suspected, that he made an offense, or heard about the act, which act he is suspected, or when summoned to the hearing when it is drawn up on suspicion. It is also when the person absconded and his whereabouts are unknown, it is suspected or recognized as a prosecutor has ordered or investigating judge has ordered; and when it is satisfied in the special request for the witness to make him under suspicion. At the becoming as a suspect, at the same time a person can be arrested. From the moment of arrest the suspect becomes „*being arrested*”, and acquire some specific rights that exist in this pre-trial supervision measures in the appointment. The first right within 48 hours to be delivered to the competent investigating judge for questioning the validity of the arrest, which itself contains two elements: the immediate delivery and that only an independent and impartial judge can address the issues of detention. After the adversary he acquires the rights: to know the grounds of arrest and the investigation materials, which are based on the basics. Informed about it, the suspect may effectively exercise its right to give explanations and comments on the feasibility and legality of detention, to provide relevant articles and documents. „*Being arrested*” suspect gets some legal options of non-interest in the legitimacy of the arrest: right to choose their own persons, and to inform them about the arrest, or ask the prosecutor about the unconscious, as well as the right to ask a prosecutor to take care of his minor children and property. When investigating judge has ordered the allocation of the detention, the arrested suspect has the last opportunity to avoid pre-trial detention - appeal against the ruling. This right is one of the elements of habeas corpus right, contained by Convention. If „*being arrested*” suspect order don't give an appeal, or his appeal is rejected, he becomes an „*arrested*” suspect. It' status implements its own, as the suspect's rights, but they acquire some certain specificity: the right of defense of the essential aspects - the arrested suspect have the right to representation and participation is necessary legal assistance being, and the opportunity to negotiate with him without outsiders. Criminal Procedure Act limited the arrested suspects right at any time of the pre-trial investigation get the pretrial investigations documents, and to provide a copy, as well as the right of appeal to the competent officials of the decisions and actions. Meanwhile, the right to make a significant objects and documents is usually implemented through the law to apply to the prosecutor of the proceedings and the execution of the necessary legal assistance participation. Arrested suspect has some specific rights, which the usual suspect doesn't have: the right to legal proceedings within a reasonable time, which relates to the unreasonably long detention inadmissibility, the right to ask the court to check the lawfulness of detention periodically (the second element of habeas corpus right), and the right to compensation for unlawful arrest, and others. It should be noted that only a small part of „*being arrested*” suspects rights, which doesn't have usual suspect, is enshrined in the CPA. Many of them are under the Convention or is apparent from the provisions of the European Court of Human Rights.

